

Eksta kyrka

SVERIGES KYRKOR
GOTLAND

MATS BERGMAN

FÖLJANDE KYRKOR PÅ GOTLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES KYRKOR,
KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Akebäck, band I:5, volym 35
Ala, band IV:4, volym 84
Alskog, band V:2, volym 118
Alva, band VI:4, volym 137
Anga, band IV:4, volym 84
Ardre, band IV:5, volym 97
Atlingbo, band III, volym 54

Bara, band IV:1, volym 61
Barlingbo, band I:4, volym 33
Björke, band I:5, volym 35
Boge, band II, volym 42
Bro, band I:3, volym 31
Bunge, band II, volym 42
Burs, band VI:1, volym 115
Buttle, band IV:3, volym 68; tillägg
i band IV:6, volym 101
Bäl, band II, volym 42

Dalhem, band IV:2, volym 66

Eke, band VI:6, volym 156
Ekeby, band I:4, volym 33
Eksta, volym 178
Elinghem, band II, volym 42
Endre, band I:4, volym 33
Eskelhem, band III, volym 54
Etelhem, band V:1, volym 105

Fleringe, band II, volym 42
Fole, band I:3, volym 31
Follingbo, band I:5, volym 35
Fröjel, band III, volym 54
Fårö, band II, volym 42

Gammelgarn, band IV:5, volym 97
Gann, band II, volym 42
Ganthem, band IV:2, volym 66
Garde, band V:3, volym 145
Gnisvärds kap, band III, volym 54
Gothem, band IV:1, volym 61; tillägg
i band IV:6, volym 101
Gotska Sandöns kap, band II, volym 42
Guldrupe, band IV:3, volym 68
Gunfauns kap, band IV:5, volym 97

Halls kap, band II, volym 42
Halla, band IV:2, volym 66
Hangvar, band II, volym 42
Hejde, band III, volym 54
Hejdeby, band I:4, volym 33
Hejnum, band II, volym 42
Helgomannens kap, band II, volym 42
Hellvi, band II, volym 42
Hemse, band VI:3, volym 131
Hogrän, band III, volym 54
Hörsne, band IV:1, volym 61

Eksta kyrka

Eksta kyrka

HABLINGE TING, GOTLAND

AV MATS BERGMAN

VOLYM 178 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1978

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ARON ANDERSSON, STEN KARLING
ERIK B LUNDBERG, R AXEL UNNERBÄCK

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅD

FOTO RAYMOND HEJDSTRÖM (där ej annat anges)

Beskrivningen av Eksta kyrka är avslutad i april 1978. Excerperingen är utförd av fil kand Olof Levin. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattningar har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger Eksta kyrka från sydöst.

Foto R Hejdström 1978.

På omstående sida Eksta pastorats sigill 1828.

ALMQVIST & WIKSELL TRYCKERI AB, UPPSALA 1978

ISBN-91-7402-051-X

Förord

Med föreliggande volym, författad av fil kand Mats Bergman, påbörjas publiceringen av kyrkorna i Hablinge ting, Hoburgs setting.

Under författarens fältarbete har församlingens prästerskap, kyrkvårdar och klockare med intresse tagit del i och på många sätt underlättat undersökningarna. Främst bör härvid nämnas prosten em Erik W Amér och f klockaren John Lickander. Värdefull hjälp har också lämnats av andra personer och institutioner. Vid Gotlands fornsal har landsantikvarie Erland Lagerlöf bistått författaren med råd och anvisningar och även utarbetat den i beskrivningen ingående förteckningen över glasmålningar. Fotograf Raymond Hejdstrom har bidragit med en omfattande fotografering av kyrkobyggnaden och dess inventarier. Ett särskilt tack riktas också till personalen vid Visby landsarkiv och handskrifts-avdelningarna vid Kungliga biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek samt till tjänstemän vid Statens historiska museum och Nordiska museet för värdefull hjälp vid beskrivningens utarbetande.

Uppmätningen av kyrkobyggnaden utfördes i huvudsak redan 1947 av arkitekt A Örn vars ritningar nu kompletterats och renritats av arkitekt Gunnar Wirén.

Till Eksta församling och kyrkoråd, som frikostigt bidragit med anslag för publiceringen, uttalas ett varmt tack.

Stockholm i december 1978.

Aron Andersson Evald Gustafsson Sten Karling

Innehåll

EKSTA KYRKA

<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	10
<i>Kyrkobyggnaden</i>	14
<i>Kyrkans byggnadshistoria</i>	36
<i>Kalkmålningar</i>	41
<i>Glasmålningar</i>	43
<i>Inredning och inventarier</i>	47
NOTER	73
KÄLLOR OCH LITTERATUR	75
FÖRKORTNINGAR	76
SUMMARY	77

EKSTA KYRKA

Gotland, Gotlands län, Hablinge ting, Visby stift,
Medeltredingens kontrakt, annex till Klinte

Inledning

Eksta socken är belägen vid Gotlands sydvästra kust. Socknen, som har en areal av 4620 hektar, gränsar i norr till Fröjel, i öster till Levide och i söder till Sproge. Den är en av Gotlands större socknar med ursprungligen 24 gårdar, varav flera stora, och ligger i en utpräglad jordbruks- och skogsbygd, där även fisket genom närheten till havet bidragit till försörjningen. Socknen har 1978 312 innevånare. Utmed kusten ligger de båda gamla fiskelägena Djaupvik och Kronvall. Till socknen hör också de båda öarna Stora och Lilla Karlsö. Dessa öar, som i äldre tid utnyttjades mest som betesplatser för fåren, är numera naturreservat och populära turismål. Stora Karlsö, som sedan 1880 till största delen ägs av Karlsö Jagt- och Djurskyddsföreningens AB, är Östersjöns främsta fågelberg med talrika häckningar av bla sillgrissla och tordmule, och då färbetningen 1887 upphört är även växtligheten på ön mycket rik. På Lilla Karlsö, som sedan 1954 ägs av Svenska naturskyddsföreningen, försöker man fortfarande hävda det urgamla gotländska beteslandskapet genom att där bereda en fristad åt en stam av den ålderdomliga gotländska får-rasen, vilken tidigare varit utrotningshotad. Även här finns betydande fågelberg. På båda öarna finns kristna begravningsplatser, troligen medeltida. På Stora Karlsö finns dessutom två stenbrott, av vilka åtminstone det ena tycks ha varit i bruk under medeltiden. Här finns bla på plats utkilad byggnadssten och stenblock med hål för flata träkilar. Den sten som brutits här är företrädesvis den sk Karlsömarmorn, en rödaktig kalksten som fått sin färg av talrika fossiler av krinoidéer eller sjölimjor. Denna sten återfinns i ett flertal kyrkor på Gotland, företrädesvis i portaler, kapitäl och andra skulpturala detaljer samt även dopfuntar.

Då en ny museibyggnad uppfördes på Stora Karlsö 1966 inrättades där också en samlings-sal, som kan användas för kyrkliga ändamål.

En markant bygdeförskjutning sker österut i Eksta under den förhistoriska tidens sista århundraden. Kyrkan är placerad i denna nya odlingsbygd, vår tids åkerbruksområde. Fler sena förhistoriska lämningar vore här att vänta. De koncentrerar sig visserligen hit men endast som enstaka eller i mindre grupper. De torde ha varit betydligt fler före ängsmarkernas uppodling. En antydan härom ger de två vikingatida skattfynd, som gjorts i åker öster om kyrkan utan anknäytning till fasta fornlämningar. Det ena är funnet ca 500 m öster om kyrkan och det andra ca 1200 m åt sydöst, vid Stora Mellings.¹

Socknens namn syftar på en plats, där ek växer. Det skrevs på 1200-talet »Aista», på 1300-talet »Eyxsta» och på 1400-talet »Eeste» eller »Este». Beträffande uttalet meddelar P A Säve följande: »Aikste säges allmänt, aldrig Aista eller Eista af nutidens bönder.»²

Vid den senaste pastoratsregleringen fördes församlingen till Klinte pastorat, vilket numera omfattar även Fröjel och Sproge. Från medeltiden och fram till 1920-talet bildade Eksta och Sproge gemensamt pastorat med Sproge som annex. Därefter ingick även Levide och Gerum i pastoratet fram till 1962. 1942–62 var Sproge överfört till Hablingbo pastorat.

Enligt P A Säve fanns före 1863 vid Ejvide gård ett medeltida stenhus med en rikt skulpterad portal; »prydt å sidorna af 3 ell/er/ 4 runda pelare af 4 tums tvärmått, och var denna vackra port å hvardera sidan omgifven af — — — J. Maria — — — och — — — Paulus — — —, hvilka sednare äro insatta öfver dörren

Fig 1. Kristi korsfästelse, detalj av altaruppsatsen från 1675 (fig 59). På predellan en framställning av Nattvarden. Foto 1977.

The Crucifixion and (on the predella) The Last Supper. Details from a reredos dating from 1675.

af egare/ns/ nya alldagliga stenhus, der framför det prydliga Dörrfältet ligger nedervräkt bl/and/ trapp-stenarne».³

Av gammalt fanns följande gårdar i socknen: Kvie, Dinisse, Burge, Sandholme, Ejvide, Tomsarve, Kåbbe, Källings, Bjärages, Hägur, Jakes, Hejstade, Båne, Bopparve, Lerdarve, Sigers, Grymlings, Uggårds, Finnsarve, Lillegårds, Stjärnarve, Stora Mellings, Lilla Mellings och Rondarve.

Prästgården

Prästgården är belägen omedelbart söder om kyrkan (fig 7). Manbyggnaden, vars norra gavel ligger ungefär i linje med kyrkans västtorn, är uppförd av kalksten i två våningar och numera spritputsad. Sitt nuvarande utseende fick prästgården vid en omfattande ombyggnad 1883, men innehåller i sina yttermurar rester av en betydligt äldre byggnad, möjligen medeltida. Vid omläggning av yttertrappan 1957 iaktogs nämligen skråkantade sockelstenar av samma typ som på kyrkans äldre delar, något under nuvarande marknivå.⁴ Dessutom är den norra yttermuren i källaren påfallande tjock, ca 3 m. Gunnar Svahnström har förmodat att denna mur skulle kunna sättas i samband med en eventuell kastal. Innan murundersökningar gjorts måste dock frågan om prästgårdens medeltida ursprung lämnas öppen.

I ett visitationsprotokoll från 1688 omtalas, att prästgården, som till större delen varit förfallen, nu börjat repareras. Under 1700-talets första decennier härjades prästgården av eld, varvid kyrkans äldre handlingar förstördes. Enligt Jöran Wallin⁵ skulle denna eldsvåda ha ägt rum 1714, »då kyrkian stod i stor fara». 1830 års inventarium uppger att eldsvådan ägt rum under kyrkoherde Pehr Lyths⁶ tid, och att inga handlingar äldre än 1724 bevarats.

Prästgården torde ha återuppbyggt ganska snart efter branden. Redan vid visitationen 1767 klagar nämli-

gen pastor på husets bristfälliga tillstånd, vilket är så pass allvarligt att han inte anser sig kunna ta emot gäster. Sockenmännen var emellertid ovilliga att åtgärda saken, och ännu ett år senare hade ingen förbättring skett. Reparationsarbeten torde dock ha genomförts under slutet av 1700-talet. Nästa större reparation ägde enligt sockenstämmoprotokoll rum 1835–36. Prästgårdens utseende vid mitten av 1800-talet framgår av en teckning av P A Sæve (fig 6). År 1880 beslöt kyrkostämman att den gamla och vid denna tidpunkt tydligen mycket förfallna prästgården skulle rivras och en ny uppföras. Byggmästare C Kihlberg i Ronehamn uppgjorde ritningar och arbetena skulle påbörjas 1882. Man ändrade sig emellertid och beslöt bygga om det gamla huset efter förslag av en byggmästare Pettersson i Visby. Denna ombyggnad genomfördes, som tidigare nämnts, 1883. Ingreppen blev betydande. Endast yttermurarna behölls av det gamla huset, och hela rumsindelningen nygjordes. Därvid visade det sig, att de tjocka skiljemurarna i källaren saknade grund och i stället uppbars av tre större »ekpackar», vilka ruttnat, med följd att huset satt sig åt öster. Källartak och våningstak höjdes, och yttertakets ändrades. Nya stora fönster togs upp i bottenvåningen i stället för tidigare där befintliga »små fängelsegluggar». I murarna insattes 14 stora järnankaren. Med undantag för en utvändig reparation 1929 har sedan dess inga större reparationer på prästgården företagits. Prästgården har även haft två flyglar med brutet tak väster om manbyggnaden (fig 6). Dessa flyglar, som torde ha tillkommit i samband med reparationerna på 1830-talet, revs 1943, och stenen användes till en mur mellan prästgården och landsvägen efter förslag av Gunnar Svahnström.⁷

Prästgårdens nuvarande ekonomibyggnader är enligt räkenskaper uppförda 1887, delvis av sten från kyrkogårdens västra och södra murar. De tidigare uthusen låg väster om de nuvarande, närmare prästgården och kyrkan.

Kyrkogården

Kyrkogården omges av en kallmur av kalksten, vilken endast i väster torde överensstämma med kyrkogårdens ursprungliga sträckning (fig 3). Murens högsta höjd är ca 160 cm i öster och lägsta höjd ca 80 cm i nordväst.

Kyrkogården har numera fyra ingångar, en i väster mitt för tornet (fig 8), två i söder och en mindre i norr.

Åtminstone en medeltida stiglucka har funnits. 1842 beslöt sockenstämmans att den gamla sk Likporten norr om kyrkan skulle tas ner, och en annan, »prydligare och smakfullare», skulle sättas upp väster om kyrkan. Detta verkställdes 1847. Denna »Likport» beskrivs som »mycket stor och smaklös», och att den varit försedd med huggna stenar, sannolikt portalomfatt-

Fig 2. Kyrkan och kyrkogården från sydost 1864. Efter teckning av P A Säve. ATA.

The church and churchyard from southeast. After a drawing by P A Säve, 1864.

ningar, framgår av uppgiften om att de huggna stenarna skulle återanvändas i den nya ingångsporten. Denna senare stiglucka finns avbildad på P A Säves teckning av kyrkan från 1864 (fig 2). Den bestod av en större, rundbågig portalomfattning av kalksten med två mindre och lägre, likaledes rundbågiga portöppningar för fotgängare på ömse sidor. Porten var försedd med svartmålade trägrindar. Denna stiglucka revs 1887 samtidigt med västra kyrkogårdsmuren och ersattes av en grind av bandjärn, lik staketet. I samband med järnstaketets borttagande 1974–75 tillkom de nuvarande järngrindarna med stolpar av huggen kalksten, allt efter ritningar av arkitekt Gunnar Jonsson, Stockholm. Grindstolparnas höjd är ca 155 cm. Den sydvästra ingången, mitt för kyrkans sydingång, tillkom i samband med omändringsarbetena 1887, den sydöstra ingången 1928. Dessa ingångar är försedda med grindar av band-

järn av samma utseende som det försvunna staketet i väster. Den norra ingången, slutligen, torde ha tillkommit samtidigt med muren 1902.

Utmed kyrkogårdsmuren växer flera träd, lind, lönn, ask och kastanj, varav de äldsta träden i sydväst. Öster om kyrkan utvisar sex ännu kvarstående träd kyrkogårdens gamla gräns mot öster. I samband med kyrkogårdsmurens omläggning 1847 omtalas trädplantering, något som också omnämns i visitationsprotokollet 1867. Samtidigt med kyrkogårdsutvidgningen 1902 planterades lindar i öster och norr.

Vid mitten av 1700-talet omgavs kyrkogården av ett trästaket. I visitationsprotokollet från 1743 klagas över plankets förfallna tillstånd och sägs »thet snart liggia för fääfoot». Sockenmännen tillsades att ofördröjligen reparera det, men var ovilliga, och först efter flera påminnelser och hot med åtgärder efter kyrkolagen

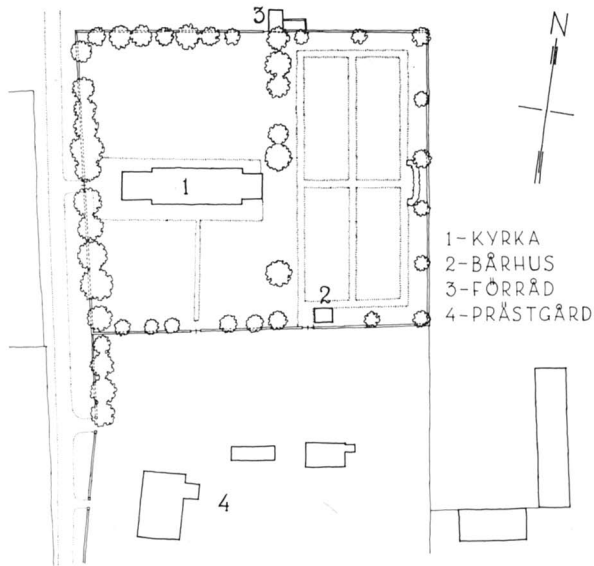

Fig 3. Situationsplan, 1 : 2000. Uppm A Örn 1947.
General plan, scale 1 : 2000.

Fig 4. Bårhuset och prästgårdens ekonomibyggnader från nordväst. I förgrunden kyrkoherdarna Pehr Wallgrens och Lars Henrik Lyths gravstenar. Foto 1976.

Fig 5. Kyrkogårdens östra mur med inmurade äldre gravstenar.
Foto 1976.
The east wall of the churchyard, with old gravestones built in.

Fig 6. Kyrkan och prästgården från sydväst. Efter teckning av P A Säve 1847. UUB.

The church and the vicarage from southwest. After a drawing by P A Säve, 1847.

Fig 7. Kyrkan och prästgården från sydväst. Foto 1977.

The church and vicarage from southwest.

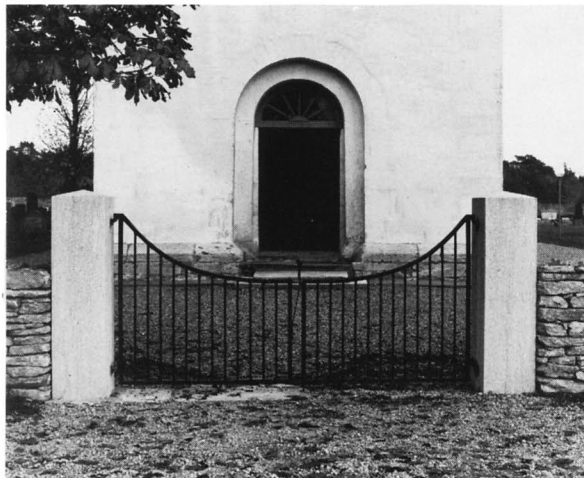

Fig 8. Kyrkogårdens västra ingång samt tornportalen. Foto 1977.

The west entrance to the churchyard and the tower portal.

blev reparationen utförd flera år senare. I visitationsprotokollet från 1768 omtalas, att man börjat ersätta träplanket med en stenmur. Sockenmännen motsatte sig detta och ansåg muren vara för kostsam, och ville därför bygga ett nytt trästaket i stället, »men Präsul föreställte dem huru detta så mycket mindre kunde tillåtas som Hans Kongl. Maj:t genom nyligen ankommit Bref uttrycket/igen/ befallt att Kyrkogårdsstängsel skall vara af sten till Skogens besparing, Antydandes altså både Eista och Sproge Sokenmän att rätta sig härefter».⁸

1842 klagas i sockenstämman över kyrkogårdsmurens förfallna tillstånd. Efter besiktning beslöts att den

Kyrkobyggnaden

Eksta kyrka består av kor, långhus och torn från medeltiden och en tillbyggd sakristia i öster från 1800-talet. Kyrkan har förändrats kraftigt vid en ombyggnad 1838–40, så att numera ingen egentlig skillnad i höjd och bredd finns mellan kor och långhus. Kyrkorummet försågs då med ett trätunnvalv; tidigare hade koret stenvalv och långhuset platt trätak. De medeltida byggnadsdelarna har tillkommit i tre etapper. Långhus och ett numera försvunnet absidkor torde ha tillkommit omkr 1200, följt av tornet ett par decennier senare. Det nuvarande koret, som ursprungligen var högre än långhuset, tillkom omkring 1300. En planerad fortsatt ut-

skulle läggas om och förändras i enlighet med muren vid Sproge kyrka, alltså »i fyrkant parallellt eller i jembredd med Kyrkans 4 sidor». Detta genomfördes 1847. 1887 togs västra och södra murarna bort och ersattes, i väster av ett staket av bandjärn, i söder av en hagtornshäck. Det torde ha varit vid detta tillfälle som kyrkogården utvidgades mot söder. 1901 beslöt kyrkostämman att kyrkogården skulle utvidgas mot norr och en stenmur uppföras, och 1920 ersattes även hagtornshäcken i söder av en stenmur. 1927 utvidgades kyrkogården betydligt åt öster. En stenmur uppfördes kring den nya delen, och i östra murens insida insattes ett flertal äldre gravstenar efter förslag av S Brådhe. 1974–75, slutligen, ersattes järnstaketet i väster med en stenmur. De flesta gravarna återfinns nu norr och nordost om kyrkan.

Bårhus

Bårhus av vitputsad betong, täckt av faltak, i kyrkogårdens sydöstra del (fig 4). Uppfört efter ritningar av ingenjör Herbert Jakobsson, Levide. Invigt den 15 september 1962. Ett tidigare förslag av arkitekt Olle Karth, från 1959, utfördes ej.

Materialbod

Materialbod av putsad och vitkalkad kalksten i kyrkogårdens förutvarande nordöstra hörn. Enligt räkenskaper uppförd 1903. En äldre byggnad av trä, innehållande sockenmagasin och materialbod, belägen vid kyrkogårdsmurens norra mur, revs 1901 i samband med kyrkogårdens utvidgning åt detta håll. Möjligen var denna materialbod identisk med »dett nya Timmerhuset», som omtalas i räkenskaperna 1813–14.

byggnad av kyrkan med större långhus och förhöjning av tornet kom aldrig till stånd.

Vid en reparation 1736 tillbyggdes en sakristia i norr, vilken ersattes med den nuvarande 1840.

Material

Kyrkobyggnaden är uppförd huvudsakligen av grå kalksten. Inslag av rödaktig kalksten finns i korportalen. Långhuset och tornet har låga, skråkantade socklar, medan korets sockel är hög och försedd med rundstav (fig 15), vilken dock till största delen avlägsnades 1838. På korets östvägg finns emellertid sockeln beva-

Fig 9. Kyrkan från norr. Foto 1978.

The church from north.

Fig 10. Kyrkan från sydost. Foto 1978.

The church from southeast.

Fig 11. Kyrkan från nordost. Foto 1978.

The church from northeast.

Fig 12. Längdsektion mot söder,
sektion genom tornet mot öster samt
plan, 1 : 300. Uppm A Örn 1947.

*Longitudinal section looking south,
section of the tower looking east
and plan, scale 1 : 300.*

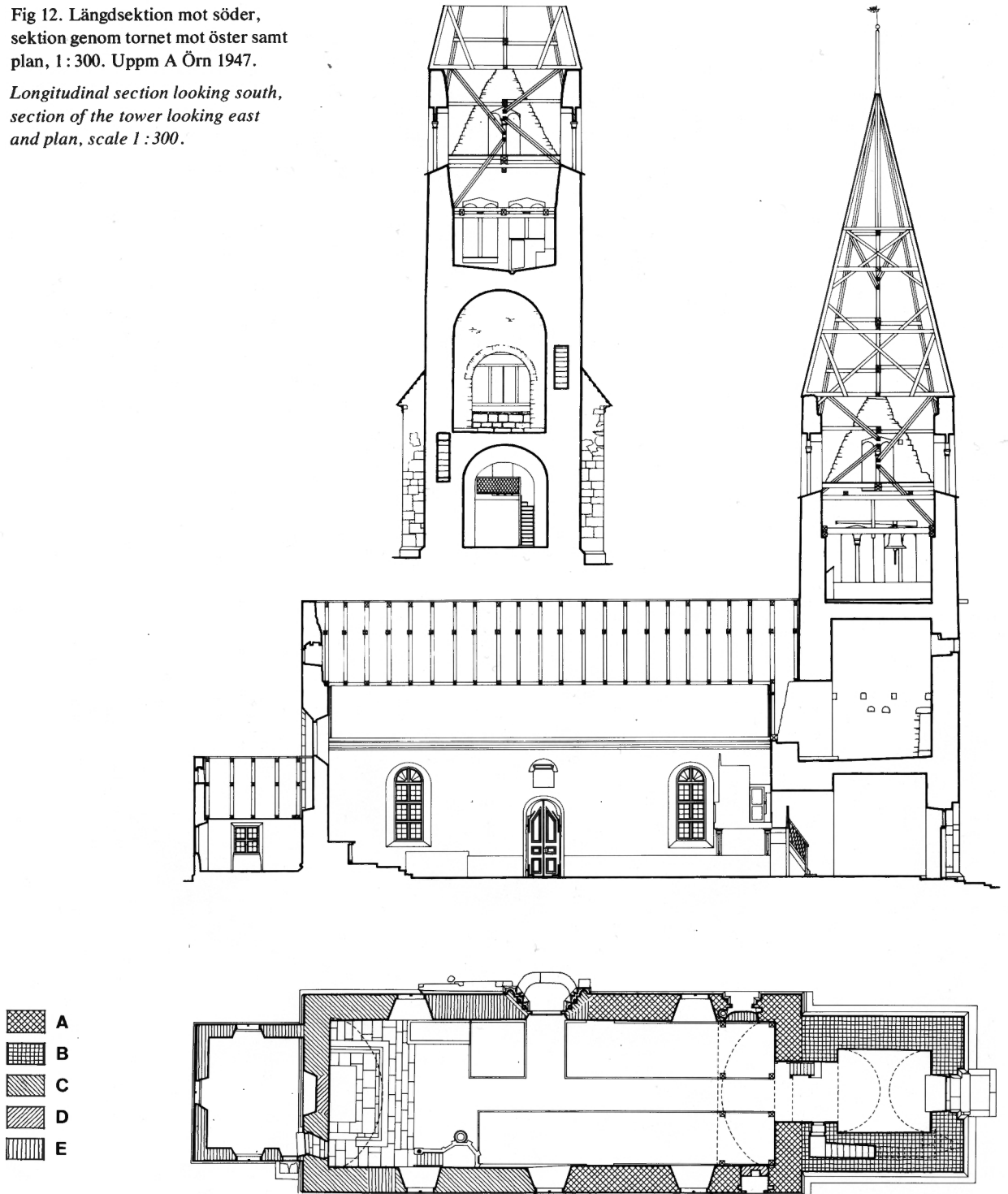

Fig 13. Kyrkans östra fasad, 1 : 300 samt sektion genom långhuset mot öster. Uppm A Örn 1947.

East front of the church, section of the nave looking east, scale 1 : 300.

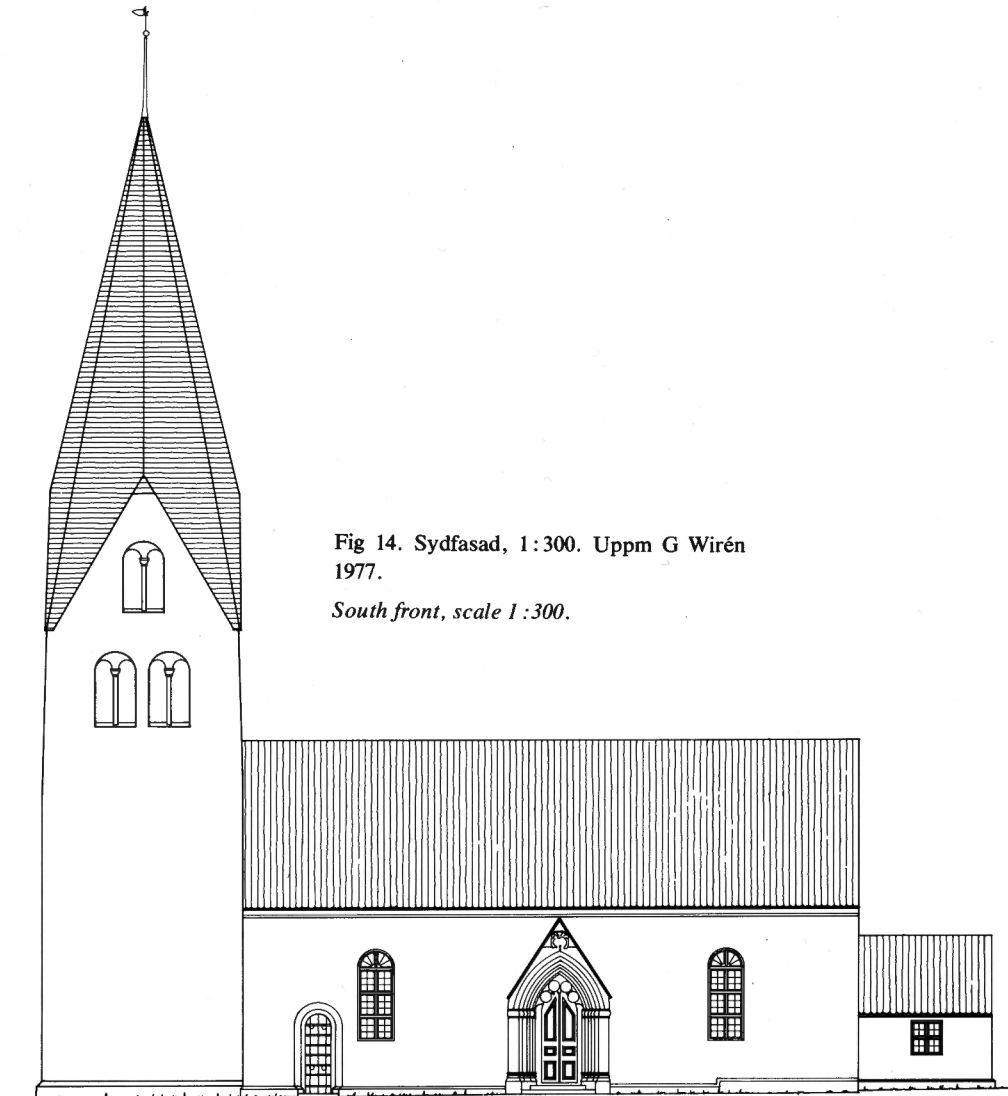
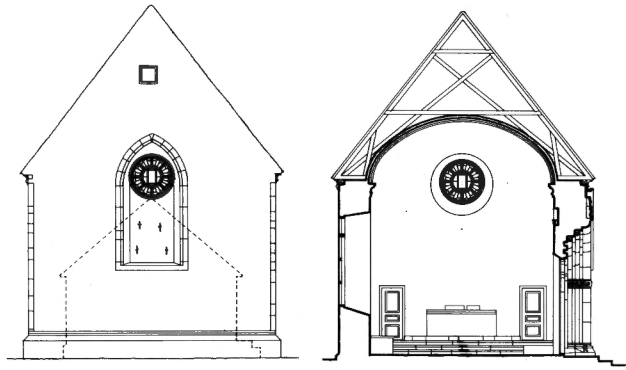

Fig 14. Sydfasad, 1:300. Uppm G Wirén 1977.

South front, scale 1 : 300.

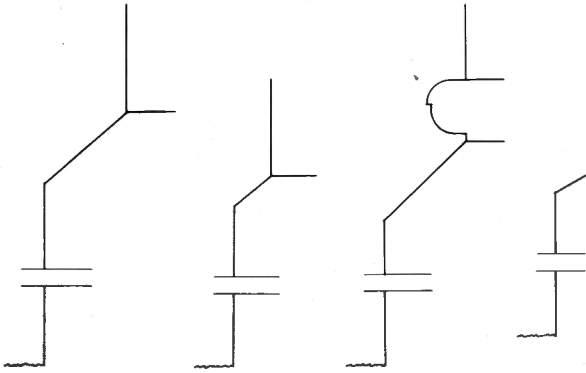

Fig 15. Sockelprofiler, 1 : 20. Uppm A Örn 1947.

Plinth mouldings, scale 1 : 20.

rad i ursprungligt skick och kan studeras inifrån sakristian.

Sakristian saknar sockel. Det romanska långhuset är uppfört av fint huggna kvaderstenar och har inte särskilt markerade hörn, medan koret och tornet har fint huggna hörnkedjor, liksom det numera igenmurade gotiska östfönstret. I korets sydöstra hörnkedja är tre stenar nyhuggna 1971–72. Hörnkedjornas bredd är ca 20 cm. På en stor kvadersten under sydvästra långhusfönstret syns ett inhugget bomärke.

Korets och tornets fasader är putsade och kalkade, medan långhusets kvadrar endast är kalkade. Detta gäller även tornets hörnstenar och ljudguggarnas omfattningar, vilka är synliga i sin helhet. Hänsyn har alltså inte tagits till de tydliga spår av putsrand, vilka finns bl a på tornets sydfasad. Detta skedde vid kyrkans utvändiga restaurering 1971–72. Äldre vit puts på korets östvägg kan studeras från sakristievinden.

Ingångar

Kyrkan har numera tre ingångar, en mitt på långhusets södra mur, en i tornets västra mur och en i sakristians norra mur. Ytterligare två ingångar har funnits, vilka numera är igenmurade; en i långhusets södra och en i dess norra mur.

Den stora portalen mitt på långhusets södra vägg (fig 16) var före 1838 korportal och belägen strax öster om sin nuvarande placering (fig 49). Ett fundament utvisar dess ursprungliga plats. I detta fundament finns sockelstenar inmurade, vilka troligen hört till ett äldre, smalare kor. Bland dessa stenar märks två som är svagt rundade, av allt att döma från en absid (fig 51).

Portalen är uppförd av omväxlande grå, gul och rödaktig kalksten, sk »Karlsömarmor», spetsbågig och krönt av en vimperg. De yttre posterna är grå och rundade med svagt spetsbågig profil. Portalen är avtrappad och har i vinklarna kolonnetter av rödaktig kalksten, två på varje sida, som uppbär kapitälbanden. Kolonnetterna vilar på urneformade baser försedda med hörnblad, av grå kalksten, och därunder ett sockelparti. Baserna är skadade genom vittring. På tröskelstenen, som har ett kors inhugget, står de inre posterna. Dessa är av rödaktig kalksten och uppbär en konturerad tympanonskiva, som har fem hjässdroppar med rund kontur (fig 17). Två av dessa hjässdroppar har fallit bort från sina platser, men finns till största delen bevarade. Tympanonskivan täcks delvis av en mantel av gulaktig kalksten. Denna mantel är utformad som ett band av halvcirklar, vilka i kombination med tympanonfältets kontur bildar fyra rundlar. Även bandet är försett med tre »droppar», de nedre svagt spetsade, den övre liljeformad. Manteln kröns av ett liljeornament. På bandets ytersida finns spår av grön färg och på dess undersida spår av rödkrita. Gröna färgspår finns även på arkivolten.

Kapitälbanden av grå kalksten (fig 18–20) är dekorerade ytterst med fabeldjur med vingar och långa, slingrande svansar. Bägge djuren har förlorat sina huvuden, det östra är dessutom svårt vittrat. Innanför dessa djurfigurer är kapitälbanden utformade som ihopsatta baser och kapitäl kolonnetterna. Dessa ornament avdelas från varandra på det västra kapitälbandet av dels ett par liljeornament, dels en örn, och på det östra av växtornament.

Vimpergen täcks av hålkälade kalkstensskivor, varav den översta uppvisar spår av ett krönornament (fig 21). I vimpergens mittfält finns ett ornament, bestående av hopsatta delar av 1600-talsepitafer; överstycket är rundat upptill, krönt av ett solur och prytt med en snäcka med frukter på ömse sidor, nederstycket har en kartusch med inskriften CARL XIV JOHAN, krönt av kunglig krona, omgiven av broskornament och draperier, nederst ett klot med året 1838, nertill avslutat med en druvklase. I västra dörrposten finns 5 hål, igenfyllda med bly. Östra dörrpostens inre smyg är nertill lagad med sandsten.

Fig 16. Korportalen från omkr 1300. Flyttad till sin nuvarande plats mitt på sydfasaden 1838. Foto 1976.

The chancel portal, dating from c 1300. Moved to its present situation in the middle of the south front in 1838.

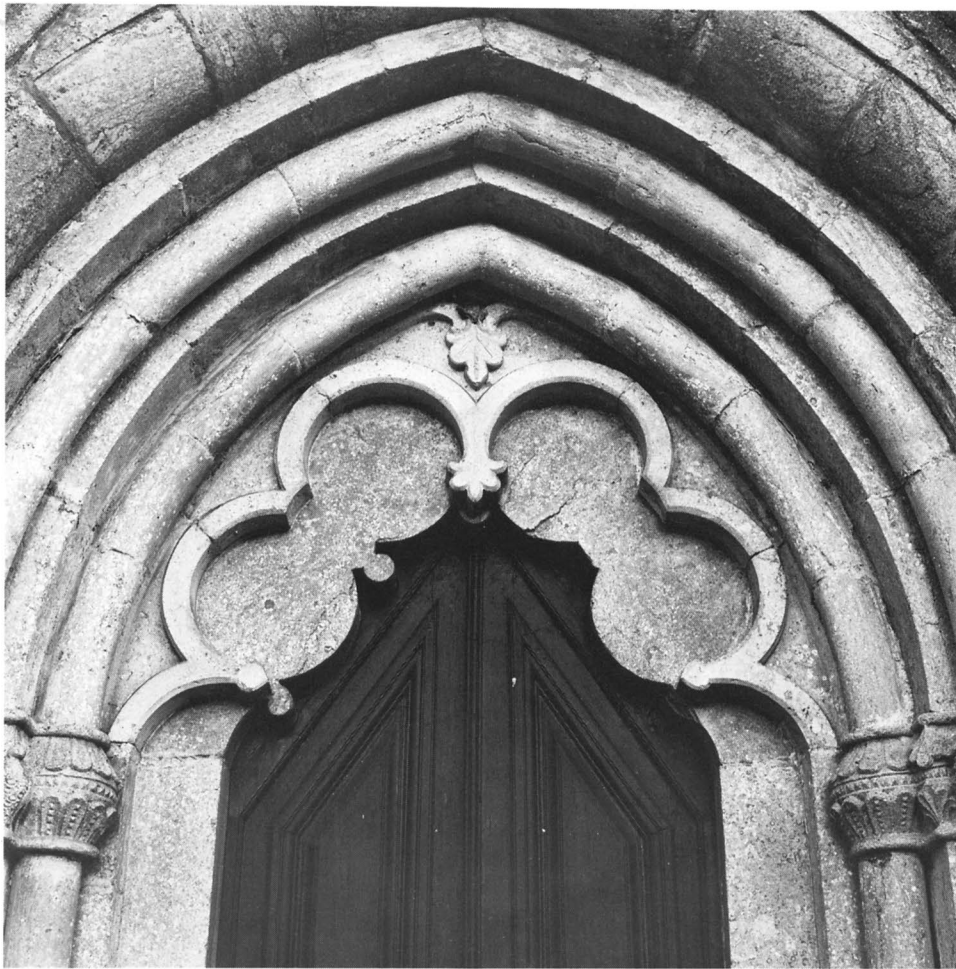

Fig 17. Korportalens tympanon-
fält och arkivolt. Foto 1976.

*The tympanum and archivolt of
the chancel portal.*

Fig 18. Korportalens västra kapi-
tälband. Foto 1976.

*The west capital frieze of the
chancel portal.*

Fig 19. Bevingad drake, detalj av korportalens västra kapitälband. Foto 1976.

Winged dragon, detail from the west capital frieze of the chancel portal.

Fig 20. Korportalens östra kapitälband. Foto 1976.

The east capital frieze of the chancel portal.

Fig 21. Korportalens vimperg med år 1838 insatta delar av 1600-talsepitalfier. Foto 1976.

The gable of the chancel portal with parts of 17th century memorial tablets, inset in 1838.

Fig 22. Korportalens västra basband. Foto 1976.

The west base frieze of the chancel portal.

Fig 23. Långhusets sydportal från omkr 1200. Foto 1976.

The south portal of the nave, dating from around 1200.

På portalen finns flera ristningar. På innersta västra kolonnetten finns inhugget samma bomärke som på dopfunten och årtalet 1671. På båda dörrposterna finns också bomärken inhuggna.

Framför portalen ligger en häll av sandsten med rundade hörn. Portalens inre omfattning är rundbågig. De nuvarande brunmålade dubbeldörrarna är av helfransk typ och enligt räkenskaperna tillverkade 1838.

Långhusets sydvästra portal, vars yttre omfattning togs fram 1947, är rundbågig och tvåsprångig (fig 23). Hela portalomfattningen är numera överkalkad i likhet med de omgivande långhusmurarna. En vigvattensskål finns bevarad i portalens inre omfattning på östra sidan (fig 24), ehuru ej nu tillgänglig för studium. Portalens inre omfattning är rundbågig. Portlucka av tjärade plankor från 1948, ritad av arkitekt Fritz Örn.

Långhusets norra portal, vars yttre omfattning likaledes togs fram 1947, är ensprångig med omfattning av fint huggen kalksten (fig 25). Tympanonstenen, som

Fig 24. Långhusets sydportal 1:60. Märk vigvattenskålen i östra smygen. Uppm A Örn 1947, uppritad av G Wirén 1977.

The south portal of the nave with holywater bowl in the east splay. Scale 1:60.

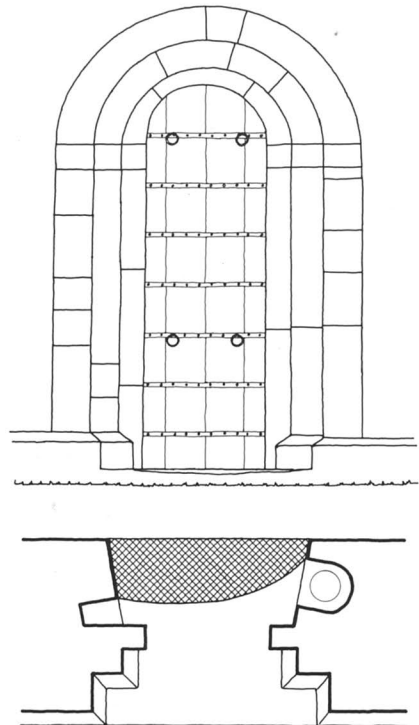

Fig 25. Långhusets nordportal från omkr 1200, ursprungligen korportal. Foto 1976.

The north portal of the nave, dating from about 1200, originally the chancel portal.

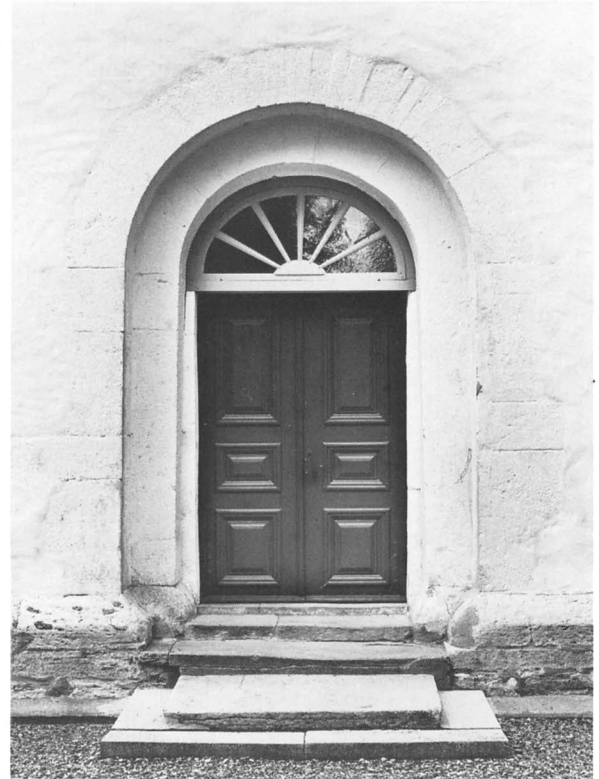
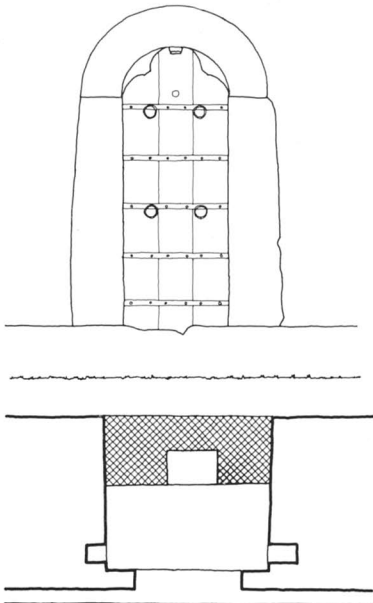

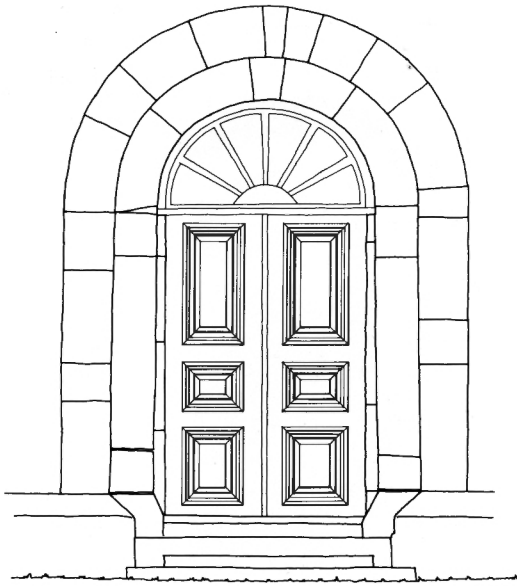
Fig 27. Portal i tornets västra fasad, 1200-talet. Foto 1976.

Portal on the west front of the tower, 13th century.

uppbärs av de inre monolitiska posterna, har en med dubbel rits markerad arkivolt och förefaller att ursprungligen ha varit raksluten, men har under gotisk tid konturerats i trepassform med hjässdroppar, vilka numera är bortbrutna. Portalen är uppenbarligen hitflyttad, vilket syns på det omgivande murverket. Denna flyttning bör ha ägt rum i samband med att ett nytt kor byggdes omkring 1300. Portalomfattningen, som skadats svårt genom vittring, konserverades och överkalkades vid den yttre restaureringen 1971–72. Igenmurningens utsida, som nu inte är tillgänglig för studium, är slätputsad, och i den finns en liten trekantig nisch (fig 26). Portlucka av tjärade bräder från 1948, ritad av arkitekt Fritz Örn.

Fig 26. Tv. Långhusets nordportal, 1:60. Uppm A Örn 1947, uppritad av G Wirén 1977.

Left. The north portal of the nave; scale 1:60.

Tornets västportal (fig 27), som framtog 1838 efter att tidigare ha varit igenmurad, är rundbågig, tvåsprångig och har huggen omfattning och skråkantad bas, således mycket lik långhusets sydvästra portal men större. Portalomfattningen tycks vara ändrad upp till, där de ursprungliga stenarna ersatts av flera smalare, oregelbundet insatta stenar. Portalomfattningen är sedan 1971–72 överkalkad. Två trappsteg leder upp till portalen; nedanför dessa ligger en häll av »Karlsömarmer». Den inre omfattningen är rundbågig och möjligen ändrad i samband med kyrkans ombyggnad 1838. De brunmålade dubbeldörrarna är av helfransk typ och tillverkade 1838. Ovanför dörrarna sitter ett halvmåneformat fönster.

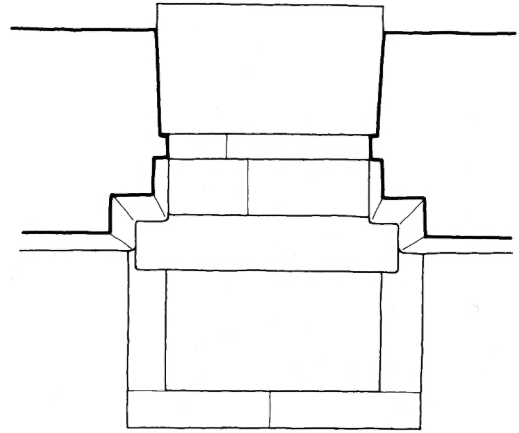
Fönster

Kyrkobyggnaden har fönsteröppningar i öster, söder och norr. Samtliga fönster härrör från ombyggnaden 1838–40. På södra sidan finns två fönster och på norra sidan tre, samtliga symmetriskt placerade. Dessa fönster är rundbågiga och har spröjsverk av trä, placerat ytterst i fönsternischen (fig 29).

I öster utvisar en spetsbågig nisch med omfattning av huggen kalksten storleken på korets ursprungliga östfönster, som varit försett med masverk av kalksten (fig 13). Fönsternischens nedre del med solbänk av kalksten kan studeras från sakristievinden. Att själva igen-

Fig 28. Tornportalen, 1 : 60.
Uppm A Örn 1947, uppritad
av G Wirén 1977.

Tower portal; scale 1 : 60.

murningen är putsad och vitkalkad tyder på att korffönstret murats igen redan innan ombyggnaden 1838–40. Överst i denna nisch insattes vid ombyggnaden ett rundfönster, i vars mitt en rektangulär medeltida glas-målning placerades.⁹

Överst i östra gaveln finns ett litet fönster till vinden, upptaget 1838. Sakristian har tre fönster, ett i öster, ett i söder och ett i norr, samtliga rakslutna och försedda med fönsterbågar av trä. Samtliga kyrkans fönster-snickrier är målade i en grå färgton.

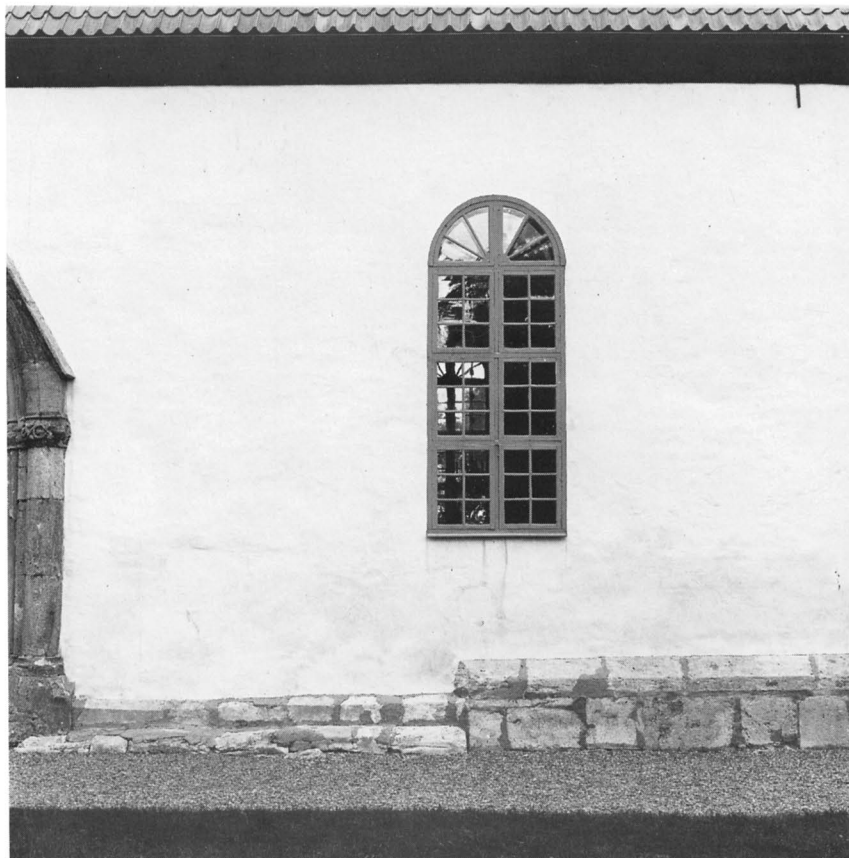
Före 1838 fanns inga fönster på norra sidan. Koret hade ett smalt, spetsbågigt, troligen medeltida fönster i söder, och långhuset hade på samma sida två små fönstergluggar. De senare torde inte ha varit medeltida, utan var sannolikt tillkomna vid reparationer under 1600- och 1700-talen. Inga spår av dessa äldre fönsteröppningar har påträffats.

Tornet

Tornet, som är smalare än långhuset, är byggt utanför långhusets västgavel och ligger således ej i förband med detta. Långhuset förenas invändigt med ringkammaren genom två mot varandra lagda lika stora rundbågar. Ringkammaren täcks av ett av allt att döma ursprungligt tunnvalv i öst–västlig riktning och är putsad och vitkalkad. Trappan till tornets övre delar mynnar i tornbågens nordvästra del. Ingången täcks av en liten

Fig 29. Parti av kyrkans södra fasad, öster om den stora gotiska portalen. Foto 1976.

Part of the south front of the church, east of the large Gothic portal.

enkel, raksluten trädörr. Trappan, som är byggd av kalksten, har höga, oregelbundna trappsteg och är nertill ca 80 cm bred (fig 30). Den smalnar av något uppåt, svänger i vinkel och mynnar i tornkammarens nordvästra hörn. En liten glugg med huggen kalkstensomfattning i västra muren skänker ljus åt trappan.

Tornets första övervåning är täckt med ett högt tunnvalv av kalkstensflis och förefaller att i äldre tid ha varit delad av ett bjälklag (fig 33). Detta utvisas av 10 bjälkhål i södra och norra väggarna, 5 på varje sida. Av dessa bjälkhål är tre fyrkantiga och sitter något ovanför de båda andra, som är runda. I det sydöstligaste bjälkhålet sitter fortfarande en avbränd stockända kvar. En hög, 280 cm bred rundbåge öppnar sig mot långhusvinden. Denna öppning är sedan 1971–72 igensatt med en tegelvägg, i vilken en flamsäker dörr satts in. Golvet i tornkammaren är ojämnt och består av kalkstensflis. Rummets storlek och den stora öppningen till långhusets vind kan ge upphov till spekulationer om dess användning i äldre tid. Möjligen kan tornkammare och

långhusvind under medeltiden ha fungerat som härbärge. Numera förvaras här åtskilliga stenfragment (se nedan) samt en del äldre konstruktionsdetaljer av trä, som delar av tornspirans konstruktion, bl a ett stycke med inskription 1839 D. 30 JUNI J.P.S. (bomärke) (Jonas Pettersson, Bopparve) och en träkula, även den försedd med Jonas Petterssons initialer och bomärke.

På långhusvinden, mot tornets östsida, är på den till sina övre delar nedtagna västgaveln två strävpelare uppförda på ömse sidor om öppningen till tornkammaren. I dessa strävpelare finns flera äldre byggstenar med kvarsittande spår av puts sekundärt inmurade, bl a en finhuggen kvadersten med rits. Egentlig västgavel saknas alltså, det som utifrån syns på ömse sidor om tornet är mycket tunna ifyllnadsmurningar. Bakom en 1971–72 insatt flamsäker dörr i tornkammarens sydvästra hörn leder en nertill ca 60 cm bred trappa upp till klockvåningen. I dörrömfattningen sitter en finhuggen kvadersten sekundärt inmurad. Trappan svänger i vinkel och mynnar vid östväggens södra ljudglugg. Den får

Fig 30. Ursprunglig trappa i tornets norra mur. Foto 1977.
Original staircase in the north wall of the tower.

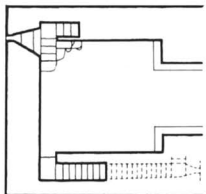

Fig 31. Plan av tornets första övervåning, 1 : 300. Uppm A Örn 1947.
Plan of the first upper floor of the tower, scale 1 : 300.

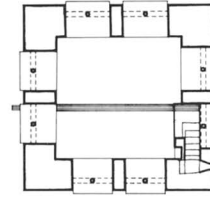

Fig 32. Plan av tornets klockvåning, 1 : 300. Uppm A Örn 1947.
Plan of the bell chamber in the tower, scale 1 : 300.

Plan of the bell chamber in the tower, scale 1 : 300.

Fig 33. Tornets första övervåning mot sydöst. Märk den avbrända bjälkänden i bildens mitt. Foto 1977.

The first upper floor of the tower looking southeast. Note the burnt end of the beam in the middle of the picture.

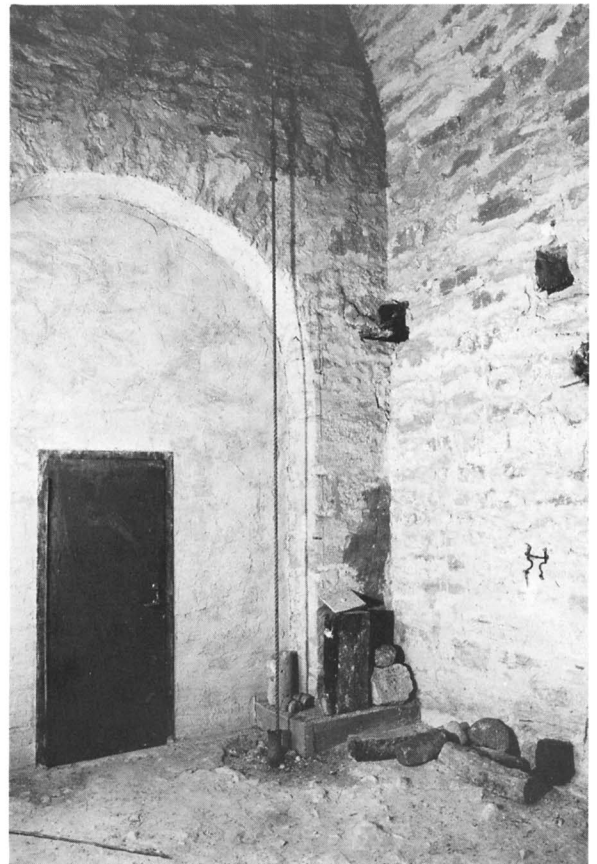

Fig 34. Tornets klockvåning och spira från sydost. Foto 1976.

The bell chamber and spire of the tower from southeast.

sitt ljus från en liten glugg med huggen kalkstensomfattning i östra muren. Förmodligen mynnade trappan tidigare under ljudgluggen, men har senare vidgats och ändrats och skyddas nu av en brädöverbyggnad.

Tornet har fyra gavelrösten med tre ljudgluggar i varje. Gavelröstena är något avtrubbade upptill och ifyllda med bräder. Ljudgluggarna är rundbågiga och kolonnett-försedda (fig 34). Kolonnetterna, som har enkla kapitäl, är nyhuggna 1942 efter ritning av arkitekt

Olle Karth. Även bågarna kompletterades vid detta tillfälle. Ljudgluggarnas solbänkar är klädda med bly. Deras inre smygar är formade som trubbiga vinklar. Klockvåningens ursprungliga golv är täckt med ett avrinningsdäck av trä, klätt med tjärpapp. Kyrkans enda klocka hänger i klockvåningens södra del. Från klockvåningen leder stegar upp till tornspirans inre delar.

Tornspiran är uppförd av horisontellt lagda bräder på en kraftig bjälkkonstruktion (fig 12). Den är åttkan-

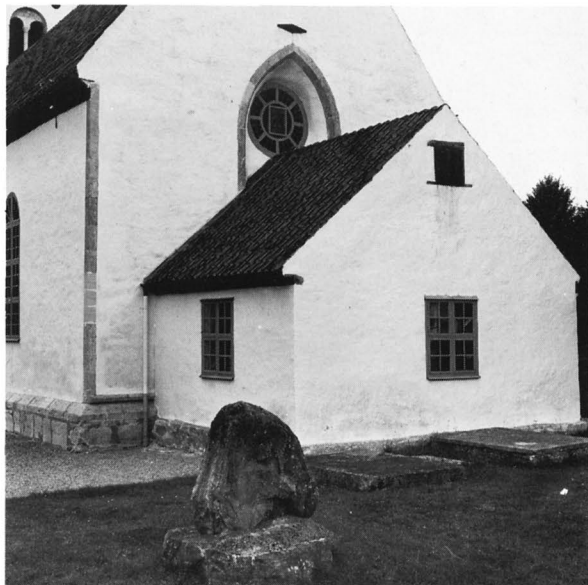

Fig 35. Kyrkans östra del med sakristian från sydost. Foto 1976.

The east part of the church with vestry, from southeast.

tig och kröns av en hjärtstock med en vindflöjel, föreställande en sjöfågel, utförd av konstnären Bertil Nyström, Slite, 1954. Den gamla vindflöjeln, som föreställde en liggande sjöfågel, är numera förkommen. Den var enligt räkenskaperna 1775–76 tillverkad av den kände tornbyggaren Mårten Johansson från Suderbys i Gothem.¹⁰

Överst inne i tornspiran finns på hjärtstocken en inskrift, bestående av datum »1824 28.6» samt ett flertal initialer. Detta tyder på att tornspirans ombyggnad detta år varit genomgripande. Tidigare, 1776, hade den reparerats av Mårten Johansson från Suderbys i Gothem. Tornspiran reparerades senast 1966, varvid en stor del av virket byttes ut. Spirans nuvarande form är emellertid i stort sett överensstämmande med gängse medeltida typ, och har många motsvarigheter på den gotländska landsbygden.

Sakristian

Den nuvarande sakristian byggdes 1840 (fig 35). Den är uppförd av kalksten och i likhet med kyrkan i övrigt putsad och vitkalkad; sockel saknas. Den täcks av ett sadeltak i öst–västlig riktning, klätt med enkupigt tegel.

Den har tre fönster, i öster, söder och norr, samt en liten glugg, täckt med en lucka av tjärade bräder, i gavelröset. I norr finns även en raksluten ingång, försedd med en enkel dörr av bräder.

Sakristian nås från koret genom en öppning i östgaveln vid altarets norra sida. Tidigare var denna dörröppning försedd med en dörr av trä, som hade en pendang i form av en blinddörr på andra sidan om altaret. Detta arrangemang, som tillkommit 1840, försvann 1955, då dörrarna togs bort och öppningen gjordes rundbågig. I öppningens inre smyg sitter en brunådrad dörr, vars utsida är beslagen med järnband i rombmönster (fig 36). Detta är den dörr, som ursprungligen hört till den gamla sakristian på norra sidan, men som flyttats efter dess rivning. Lås och nyckelskylt är av 1700-talstyp. I räkenskaperna från 1787–88 omtalas, att man »lagat sakerstigidörren och med jern beslåt densamma». Dörren renoverades 1958. Rummet täcks av ett platt innertak av vitmålade bräder. Väggarna är vitkalkade. Golvet är av bräder. Den väggfasta skåpinredningen har tillkommit under 1900-talet. Sakristievinden nås genom en lucka i inner-

Fig 36. Järnbeslagen dörr mellan sakristian och kyrkorummet. Foto 1977.

Door with ironwork between the vestry and the church.

Fig 37. Interiör av sakristian mot sydost. Foto 1977.

Interior of the vestry, looking southeast.

Fig 38. Korets nordöstra hörn. Märk spåren i sockeln efter den 1839 rivna sakristian. Foto 1976.

The northeast corner of the chancel. Note the marks in the plinth after the vestry demolished in 1839.

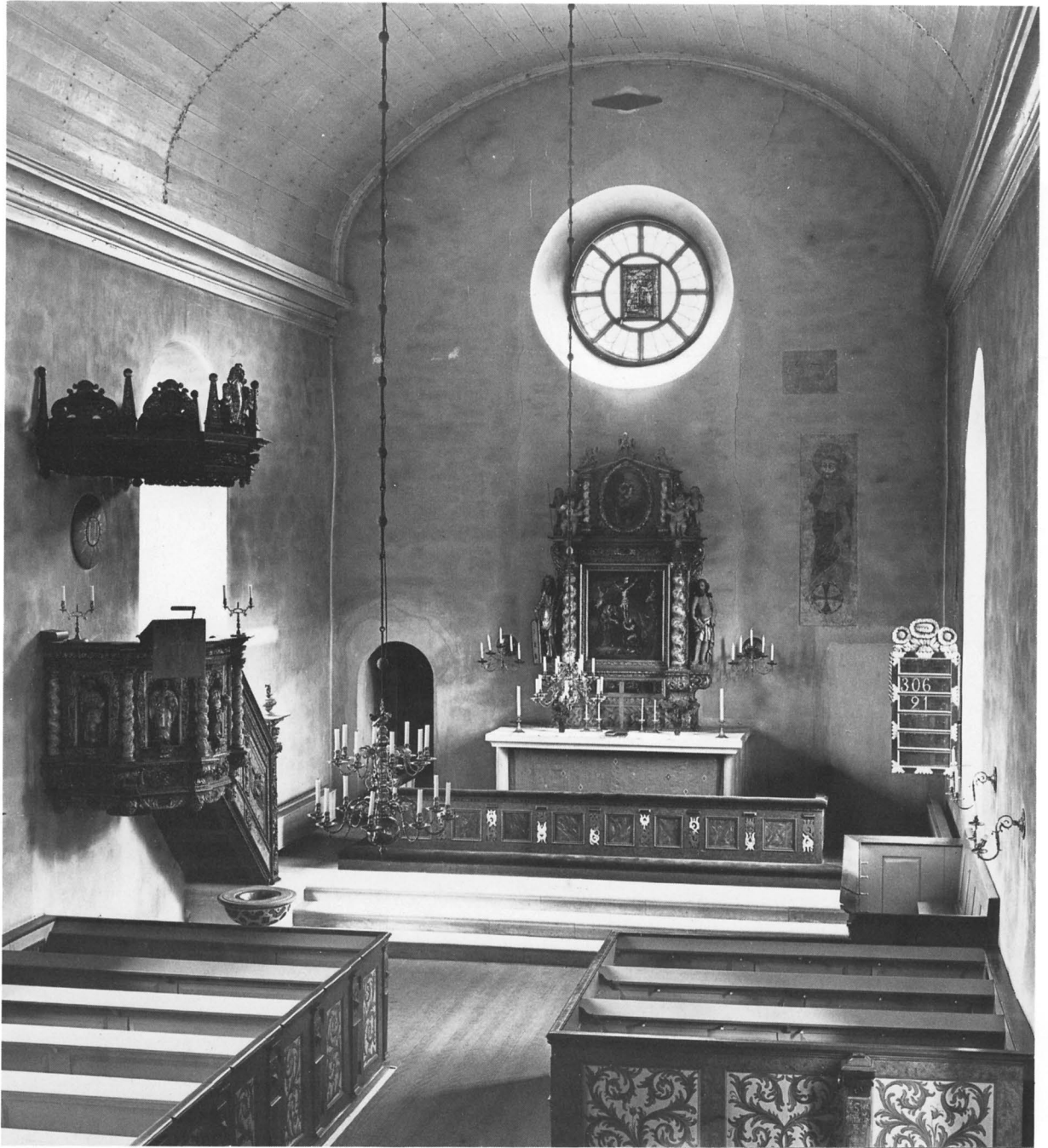

Fig 39. Interiör mot öster. Foto 1978.

The interior looking east.

Fig 40. Interiör mot väster. Foto 1977.

The interior looking west.

taket. På vinden kan delar av korets östvägg studeras. Det faktum att även igenmurningen i korfönstret är vitputsad gör det antagligt att detta blivit igenmurat redan lång tid innan sakristian byggdes. I sakristians östgavel finns några äldre byggstenar sekundärt inmurade, ett par med kvarsittande putsrester. På en av takstolens bjälkar kan följande inskription läsas: I.P.S. BOPPARFVE. 1840 DEN 8 JULI BLEF DENNA SAKRISTIA FÄRDIG. Den nuvarande sakristian föregicks, som tidigare nämnts, av en sakristia av sten på kyrkans norra sida, byggd 1736. Dessförinnan torde sakristian ha inrympts bakom ett träskrank framme i koret. I räkenskaper från 1756 omtalas, att man »sält Träwercket som förr warit Sacristia till Sproge kyrcka, tillika med gångjärn och tillbehör».

Yttertak

Yttertaken på långhus och sakristia täcks av enkupigt tegel. Före 1838 hade långhuset tegeltak medan koret

var täckt med falor. Redan 1614 omtalas att man lagt nytt tegeltak på kyrkan, enkannerligen långhuset, och under de följande århundradena förekommer uppgifter om nytt taktegels påläggande, t ex 1737, 1775 och 1829. 1838 förändrades taket radikalt, i och med att kortaket sänktes och både långhus och kor lades under samma tak. De nuvarande takstolarna består dock till stora delar av återanvända bjälkar från en äldre konstruktion. På den västligaste tvärbjälken finns årtalen 1736 och 1838 inskurna.

Interiör

Kyrkorummet uppvisar sedan 1838 ingen skillnad mellan långhus och kor (fig 39, 40). Det täcks av ett något tryckt trätunnvalv med breda gesimsar. Tunnvalvets västgavel är också av bräder och har en bred, numera igensatt dubbelpport in till tornvinden. Rummet upplyses av stora fönsteröppningar i norr och söder samt av ett rundfönster ovanför altaret. Hela kyrkorummet är

Fig 41. Interiör mot öster före restaureringen 1913. Foto i ATA.

The interior looking east prior to the restoration in 1913.

putsat och vitkalkat och trätunnvalvet vitlimmat. Putsen är överallt sotad och på sina ställen fuktskadad.

På båda långhusväggarna, mitt emot varandra nära mitten, finns märken i putsen efter två numera borttagna kaminer. På korets östra och södra väggar finns fragment av medeltida kalkmålningar (se nedan).

Väggar och trätunnvalv har inte rengjorts eller kalkats sedan restaureringen 1913. Putsning och kalkning är ovedersägligen den ursprungliga behandlingen av väggar och valv. I kyrkans äldre arkivalier förekommer ofta uppgifter om vattrivning och vitlimning av interiören, tex 1756 och 1778.

Golv

Samtliga kyrkans golv är av trä med undantag för partiet längst fram i koret, som 1932 förhöjdes med tre trappsteg av kalksten och belades med samma material, allt efter förslag av professor Johnny Roosval.¹¹

Före 1838 torde korgolvet ha varit belagt med stenplattor, att döma av uppgifter om att gravstenar legat där. Då inga undersökningsarbeten företagits under golvet kan ingenting sägas om övrig golvbeläggning i äldre tid.

Fig 42. Interiör mot väster 1950. Foto A Edle.

The interior looking west in 1950.

För övrigt torde åtminstone golvet under bänkkvarteren ha varit av trä. 1781–82 anskaffades enligt räkenskaperna plankor till reparation av golvet, varjämte bänkarna lagades och målades.

Nischer

Lågt placerad i korets södra vägg finns en liten nisch med triangelformad avslutning (fig 43). Mått: höjd 63 cm, bredd 57 cm, djup 45 cm. I denna nisch ligger en rund, tillplattad sten, förmodligen samma som omnämns av Wallin: »I kyrkian i Eistad finnes en *sten som licknar ett bröd*, säjes vara backat om juhlmorgonen.»¹²

Ovanför sydportalen i en grund, halvmånformig nisch sitter en kalkstensplatta, krönt med en i svart och guld målad profilerad fris. Förmodligen är den identisk med den minnesplatta som enligt stämmobeslut 1842 skulle uppsättas, »emedan det Länge varit omtaladt att Församlingens Husbönder som användt så mycken omsorg och Krafter på Kyrkans ombyggnad skulle hafva den välförtjänta hedern att få sine Namn ut-huggna i en Sten, som till en evärdelig åminnelse skulle insättas öfver den i kyrkan befintliga hvalfbå-

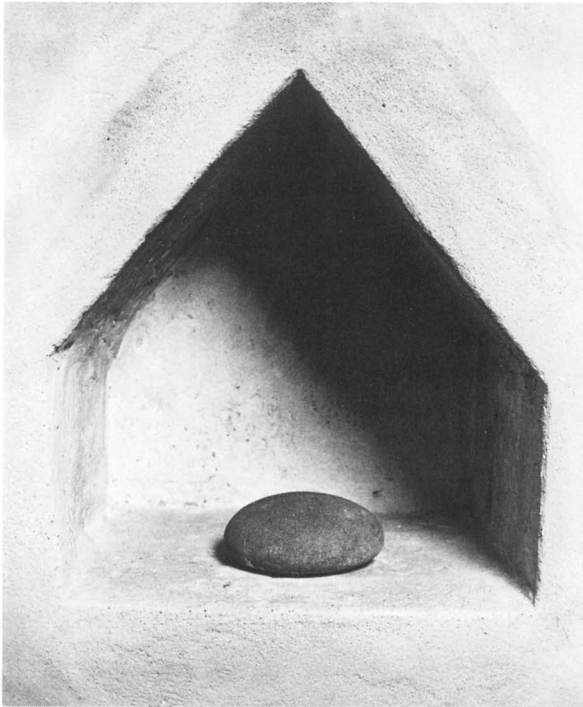

Fig 43. Nisch i korets sydvägg med rund sten. Foto 1977.

Niche in the south wall of the chancel with a round stone.

Fig 45. Veckkapitäl av grå kalksten, 1200-talets förra hälft. Foto 1976.

Grey limestone scalloped capital, first half of the 13th century.

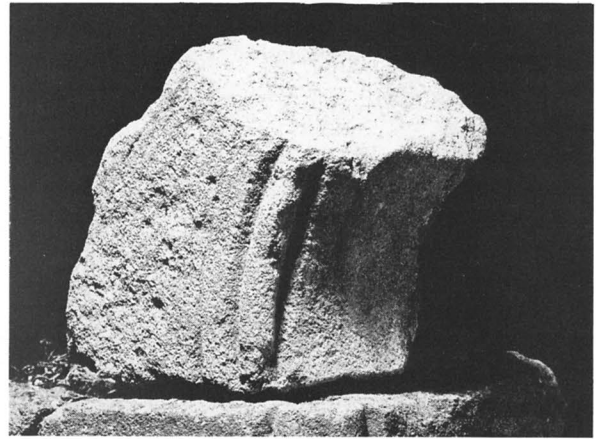

Fig 44. Fragment av bågöppning av grå kalksten, romansk. Foto 1977.

Fragment of an arch opening, grey limestone, Romanesque.

gen – – –». Någon inskrift tycks emellertid aldrig ha kommit till stånd.

Bakom altaret, mitt under det igenmurade östfönstret, kan två grunda, rakslutna fördjupningar i muren iakttas.

Arkitekturfragment av huggen sten

Ett flertal fragment av medeltida arkitekturdetaljer har påträffats vid kyrkan. De flesta förvaras numera i tornkammaren.

1. Fragment av omfattning (fig 44)? Romansk, av kalksten med profilerad kant, inåt svagt rundat. Längd ca 35 cm. Förvaras i tornkammaren. – 2. Veckkapitäl (fig 45), endast halva stenen upptas av kapitälet, andra halvan endast tuktad och förmodligen avsedd att sitta inmurad. Kalksten. 1200-talet? Längd ca 55 cm. Tjänstgör nu som underlag till bänk sydväst om tornet. – 3. Profilerad hörnsten (fig 46). Höjd 20 cm. Kalksten. Romansk. Inmurad i kyrkogårdsmuren vid kyrkogårdens norra ingång. – 4. Kalkstensfragment med samma profil som föregående, längd 22 cm, inmurad i kyrkogårdsmuren under föregående. Synlig endast från murens utsida. – 5. Tre avlånga fragment av kalksten, härstammande från det östra korfönstrets masverk. Längd 60 respektive 50 och 30 cm, förvaras i tornkammaren. – 6. Stor kalksten med två avlånga upphöjningar. Råämne till två kolonetter? Längd 117 cm. Utanför grinden till prästgårdens ladugård. – 7. Sten med hål för stock till medeltida vinschanordning, sannolikt använd vid kyrkbygget (fig 47). Mått: längd 75 cm, bredd 52 cm, höjd 33 cm, hålets djup 33 cm, hålets

Fig 46. Kapitäl eller bas av grå kalksten, sekundärt inmurad vid kyrkogårdens norra ingång, romanskt. Foto 1976.

Grey limestone capital or base, built secondarily into the north entrance of the churchyard; Romanesque.

diameter ca 30 cm. Utanför sakristians östgavel. – 8. Profilerat sandstensfragment, längd 14 cm. Fragment av spisomfattning? 1600-tal? Förvaras i tornkammaren. – 9. Profilerat sandstensfragment, annan profil än föregående, nertill platta med dekor i form av en skulpterad kalk. Längd 15 cm. Fragment av spisomfattning? 1600-tal? Förvaras i tornkammaren.

Dessutom finns några finhuggna stenar utan dekor, tre kolonnettfragment, sannolikt härrörande från tor-

Fig 47. Bas av grå kalksten, för stock till medeltida vinschordning. Foto 1976.

Grey limestone base, probably from the stock of a medieval hoist.

nets ljudgluggar, samt några bitar av korsockelns borthuggna rundstav. Dessa senare fragment förvaras i tornkammaren. P A Säve avritade 1877 ett numera försvunnet »pelarekapitel» i prästgårdens trädgård.¹³ Möjligen kan detta ha suttit i någon av tornets ljudgluggar.

Alla dessa arkitekturfragment behöver nödvändigtvis inte härstamma från kyrkan, utan kan även ha suttit i en medeltida stiglucka eller i prästgården.

Kyrkans byggnadshistoria

Medeltiden

Om den nuvarande stenkyrkan i Eksta haft någon föregångare av trä är inte känt. Sockelns storlek gör det dock troligt, att en sådan funnits. Inga utgrävningar i kyrkorummet har emellertid ägt rum, varför ett sådant antagande inte har kunnat bekräftas.

En stenkyrka, bestående av långhus samt smalare kor med absid, uppfördes sannolikt omkr 1200. Ett par decennier senare tillfogades ett torn. Tornet vilar inte på långhusets västmur utan är en självständig byggnadsdel (fig 101 a–b).

Det ännu bevarade romanska långhuset kan genom

sin omsorgsfulla stenbehandling med finhuggna kvadrar, sin skråkantade sockel och sina utsmyckade rundbågiga portaler sättas i samband med den cisterciensiska byggnadsverksamhet på Gotland, som utgått från Roma kloster, vilket grundades 1164. Nordportalen, som av allt att döma tidigare tjänstgjort som korportal, uppvisar i sitt nuvarande tillstånd många ännu ålderdomligare drag, som den ensprångiga omfattningen, men då tympanonstenen i gotisk tid ändrats och gjorts trepassformad och dessutom inga garantier finns för att en eventuell yttre omfattning tagits bort i samband med portalens flyttning, måste man bortse från

tidigare gjorda försök att sätta portalen i samband med en helt försvunnen, ännu äldre stenkyrka.¹⁴ Att koret haft absid framgår av att ett par rundade sockelstenar finns bevarade, inmurade i det fundament som markerar den gotiska korportalens ursprungliga plats.¹⁵

Tornet är inte så mycket yngre än långhuset, vilket bland annat utvisas av tornportalens stora likhet med södra långhusportalen och att sockeln är av samma typ som långhusets. Tornet har emellertid inte samma omsorgsfulla stenbehandling som långhuset, då endast dess hörnkedjor är finhuggna. Tornet har av Johnny Roosval¹⁶ hänförs till den cisterciensiske »Veckkapitelmästaren», som kännetecknas av sina veckkapitäl utan täckplattor (ehuru inga veckkapitäl finns på tornet). Ett stort veckkapitäl står uppställt på kyrkogården, men man vet inte dess ursprungliga plats (se ovan).¹⁷

Omkring år 1300 revs absidkoret och ett nytt höggotiskt kor, lika brett som långhuset men högre än detta, uppfördes. Koret försågs med ett stenvälv och fick en rikt skulpterad portal i söder och ett högt spetsbågigt fönster i öster (fig 101 c). Korbygget har av Roosval¹⁸ tillskrivits en efterföljare till anonymmästaren »Neo-ionicus», som var verksam omkring 1300.

Man torde som på så många andra håll på Gotland ha planerat att fortsätta kyrkans utbyggnad genom att tillfoga ett nytt, större långhus samt en förhöjning av tornet i proportion därmed, någonting som dock aldrig kom att genomföras. På 1400-talet, slutligen, försågs kyrkan med kalkmålningar, av vilka endast fragment bevarats.

Från reformationen till 1838

Den första gång efter reformationen som reparationer på kyrkan omnämns är i räkenskaperna från 1614, då taket reparerades och nytt tegel lades på. Under 1600-talets förra hälft härjades kyrkan av en svår brand. Omständigheterna kring denna eldsvåda är okända, liksom den exakta tidpunkten då den ägde rum. Wallin uppger dock att eldsvådan inträffat i »Hr Per Hanssons tid»,¹⁹ samt att »hwalfwet nederfallit, att de måst i prästegården hålla gudstjänster».²⁰ Eldsvådan har alltså uppenbarligen varit mycket svår, tornets nordöstra hörnkedja är skörbränd och andra brandspår är också iakttagna, främst vid ombyggnaden 1838 (se nedan);²¹ dessutom finns inga medeltida inventarier bevarade. Man kan över huvud taget ifrågasätta om något föremål av förgängligt material kan ha räddats från branden. Dopfunten är daterad 1642 och kyrkklockan 1650, och det förefaller troligt, att dessa anskaffats sedan de äldre föremålen förstörts vid bran-

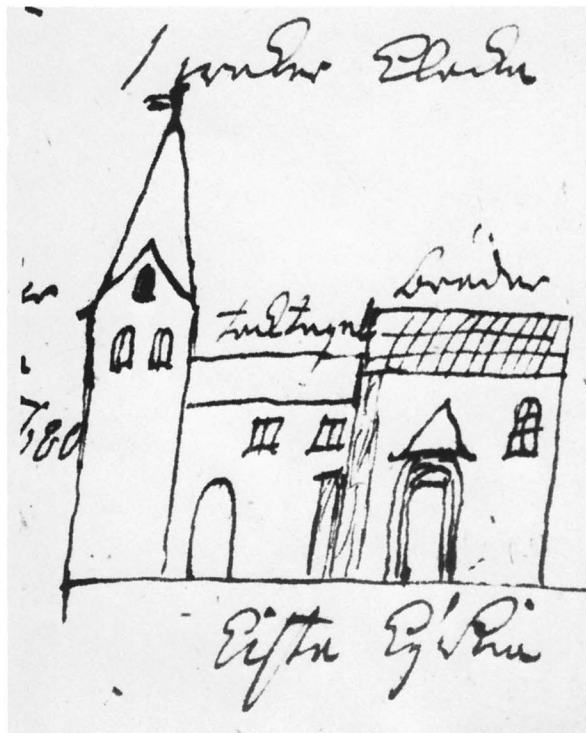

Fig 48. Kyrkan från söder före ombyggnaden. Efter teckning av J Wallin 1740-talet. Foto efter original i KB.

The church from south prior to the rebuilding. After a drawing by J Wallin, 1740's.

den. I 1594 års inventarium, där det efter nästan alla kyrkans uppräknade inventarier finns ordet »bränd» skrivet, omnämns ett ölkar i prästgården med senare tillskrift »uppbrend A^o 40». Detta tyder på att någon form av eldsvåda inträffat detta år. Även om denna brand inte på något sätt kan bestyrkas vara den som skövlat kyrkan, bör dock den sistnämnda ha inträffat ungefär vid samma tidpunkt, alltså omkring 1640. Kyrkan torde ganska snart efter branden ha blivit iståndsatt, men vid en biskopsvisitation 1680 klagas över kyrkans förfallna tillstånd och ruttna tak. Detta förfall synes dock ha blivit avhjälp, eftersom man vid en visitation 1703 antecknar att kyrkan är i gott skick.

Allvarliga sättningar och sprickbildningar uppstod emellertid under 1700-talet i kyrkans murar, och 1736 var det dags för en genomgripande reparation. Enligt en nu försvunnen inskription (se nedan) nedtogs korvälv och delar av korets sydvägg och murades upp igen från grunden. Triumfbågen stöttades upp med träpelare och en strävpelare av sten uppfördes på södra väggens utsida för att ytterligare minska trycket från triumfbågen. Som ytterligare förstärkning drogs ett

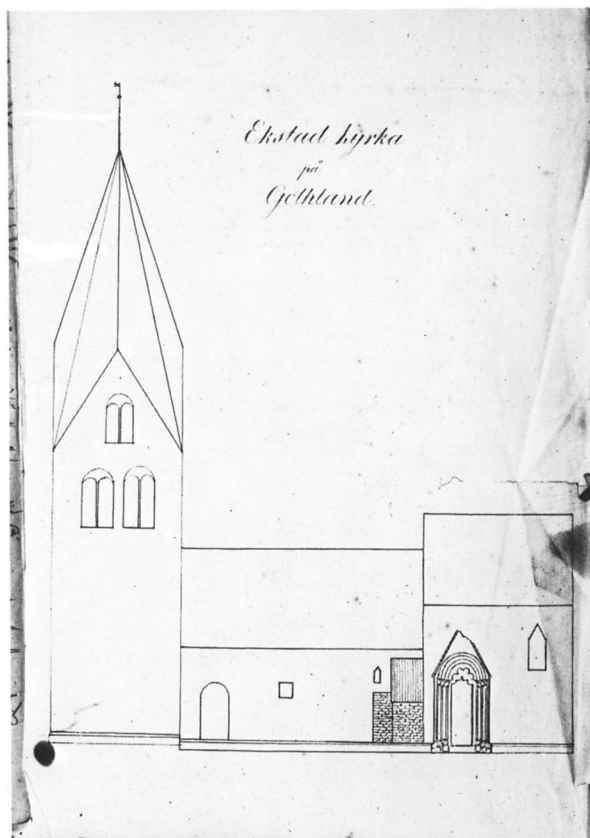

Fig 49. Kyrkans södra fasad före ombyggnaden 1838–40. Uppm av J G Klingwall.

The south front of the church prior to the rebuilding performed in 1838–40. Scale drawing by J G Klingwall.

»träband», vars ändar gick utanför väggarna, tvärs över koret. Enligt räkenskaperna betalades två riksdaler till Jöran Hägur för detta »band». En liten välvd sakristia uppfördes vid korets norra vägg (fig 101 d). Det kan också ha varit vid detta tillfälle som västportalen och korets östfönster murades igen. Dessutom reparerades taket och fönstren omändrades.

Sex år senare, 1742, »ommålades» kyrkan enligt räkenskaperna in- och utvändigt, varvid en del inskrifter målades på väggarna inne i kyrkan. I visitationsprotokollet från 1737 omtalas de gjorda förbättringarna, »men som loftet af rutverk och gammal målning syntes vara för lågt räddes församlingen med tiden antingen förhöjja Kyrkomurarne eller loftet med en tre allnars krans omkring och några alnars upphögning midt under loftet». Långhusets tak var alltså uppenbarligen ett platt, målat kassetak, som tillkommit sannolikt efter

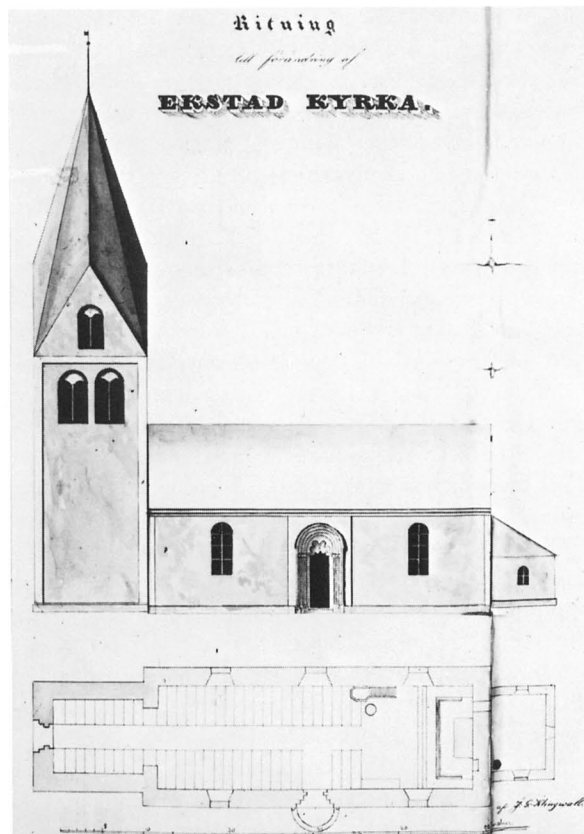

Fig 50. Kyrkans södra fasad. Förslag till ombyggnad av J G Klingwall.

The south front of the church. Proposal for a rebuilding by J G Klingwall.

branden omkring 1640. Kyrkans utseende omedelbart efter reparationen framgår av en liten schematisk teckning av Jöran Wallin (fig 48).²²

Under det följande århundradet omnämns endast småreparationer. Enligt räkenskaperna reparerades tornspiran och taket 1775–76 av den kände tornresaren Mårten Johansson från Suderbys i Gothen. En större tornreparation företogs också 1824.

Ombyggnaden 1838–40

År 1833 fick Eksta pastorat en ny kyrkoherde. Han hette Pehr Wallgren och var bördig från Värmland.²³ Han var av allt att döma en kraftfull man, som uppenbarligen tagit starka intryck av de Tegnériska idéerna om de stora ljusa kyrkorumen. Han började därför vid sin ankomst till Eksta verka för en ombyggnad av den då tydligen ganska förfallna kyrkan. Då hans ställ-

ning var synnerligen stark – hans hustru var sondotter till biskopen i Visby Carl Johan Eberstein²⁴ – var försättningsarna goda för att hans planer skulle kunna genomföras.

Vid en biskopsvisitation 1834 talas om den mörka och bristfälliga kyrkan, »hvars tak snart torde falla ner». Kyrkans utseende vid denna tid framgår av en uppmätning av J Klingwall (fig 49). Den 12 november samma år beslöt församlingen att en ombyggnad av kyrkan skulle äga rum, och en byggnadskommitté tillsattes. Ritningar till ombyggnaden uppgjordes av prosten och lektorn Jacob Klingwall (fig 50).²⁵ När Wallgren i mars 1838 skriver till Överintendentsämbetet för att erhålla stadfästelse på ombyggnadsritningarna skrader han inte orden när han skildrar kyrkans förfall: »Nu är Medlerste Kyrkans (den del som ligger mellan Tornet och HögChoret) platta TrädTak så förfallet att stycken af de upprutnade Takbräderna nedfalle i bänkarna, och det höga Stenhvalfvet i Choret är på flere ställen Sprucket hvarföre en stor Ria blifvit för många år sedan inlagd för att sammanhålla det hela. Men som de med Träkilar försedda ändarne af denna Ria äro af röte uppträtte så kan derigenom ingen sammanhållning vidare ega rum. Under den likaledes spruckne hvalfbågen, som skiljer medlerste Kyrkan från HögChoret är uppförd en vanprydande Trädställning. När densamma borttages faller säkert hele hvalfvet af sig själf ner. I stället för ordentlige fönster är Kyrkan försedd med gluggar sämre än i någon Bondstuga andra bristfälligheter att förtiga. Att detta förhållande icke längre kan äga rum inses lätt.» Wallgren nämner vidare att dörrarna var av grova, tjärade bräder och att sakristian i norr liknade en »hvälfvd källare försedd med en glugg».

Klingwalls förslag omarbetades i Överintendentsämbetet av Fredrik Blom,²⁶ och Carl Gustaf Blom Carlsson.²⁷ Härvid föreslogs en förlängning av kyrkan österut, så att plats kunde beredas för ytterligare 100 personer. Byggnadsarbetena, som leddes av byggmästaren Jonas Pettersson, Bopparve, kunde påbörjas under försommaren 1838, och framskred så pass snabbt att kyrkan kunde återinvigas den 14 oktober samma år. 1839 putsades kyrkan utvändigt, och 1840 byggdes den nya sakristian.

Ombyggnaden medförde betydande förändringar. Kor och långhus sammanslogs till en enhet genom att triumfbåge och korvalv revs jämte långhusets platta trätak, och kyrkorummet försågs med ett något tryckt trätunnvalv med breda gesimser. Utvändigt sänktes korets yttermurar så att långhus och kor kom under samma yttertak, vilket kläddes med tegel och försågs med breda, tjärade taklistor av trä. Delar av korets

Fig 51. Del av korets södra fasad med spår efter korportalens ursprungliga placering. Märk de svagt svängda sockelstenarna, som sannolikt härrör från en absid. Foto 1976.

Part of the south front of the chancel, with traces of the original situation of the chancel portal. Note the curved plinth stones, which are probably from an apse.

sydmur revs och återuppfördes från grunden. Korets sydportal flyttades till mitten på sydfasaden. Vid denna flyttning iaktogs stor försiktighet. En mall av trä tillverkades och alla stenar numrerades. Vid flyttningen kunde brandspår iakttagas. Enligt Klingwalls ursprungliga förslag skulle vimpergen ha slopats och portalens omfattning gjorts rundbågig. Detta blev dock inte genomfört, utan vimpergen behölls och ett ornament, bestående av hopsatta delar av 1600-talsepitafer, insattes i mittfältet. I detta ornament inhöggs Carl XIV Johans namn och årtalet 1838. Långhusets syd- och nordportaler murades igen. I väster återupptogs »den vackra IngångPorten, en välkommen Skänk af våra fromma Förfäder». Fem nya fönster togs upp, två på sydväggen och tre på nordväggen, samtliga rundbågiga och försedda med träspröjsverk ytterst i murlivet. I östgaveln ovanför altaret togs ett rundfönster upp i det gamla spetsbågiga östfönstrets övre del. Korsockelns rundstav slogs bort för att skillnaden mellan långhus och kor ytterligare skulle minska. Västgavelns övre delar revs; byggmästare Pettersson ville här bereda underlägen till en läktare, vilket dock församlingen inte gick med på. Ringkammaren röjdes ur och bänkar för åhörare insattes. Ett nytt altare uppfördes och nytt trägolv inlades. Den gamla bänkinredningen behölls och kompletterades. Kyrkan vitputsades in- och utvändigt och fyrkantiga träpelare insattes i tornets ljudgluggar i stället för de sedan länge försvunna stenko-

lonnetterna. Slutligen byggdes en ny sakristia i öster. Detta framvingades av Wallgren, ehuru sockenstämman tidigare beslutat att den gamla sakristian skulle få stå kvar tills vidare. I sin skrivelse till Överintendentsämbetet yrkar Wallgren på att ingen hänsyn måtte tas till detta församlingens önskemål, bland annat därför att ett fönster skulle försvinna på norra sidan. Två dörrar på ömse sidor om altaret, den ena ledande till sakristian, den andra en blinddörr, förfärdigades av en snickare Lindström från Klintehamn. Stenmaterial från den gamla sakristian användes till den nya. Meningen var att i sakristian inmura en kassakista och fästa den med järn samt anordna en liten källare för kommunionvin, men det blev aldrig genomfört.

Restaureringar efter 1840

Det dröjde länge innan några mer omfattande reparationer behövde företas efter den stora ombyggnaden. Vid 1800-talets mitt omtalas endast smärre åtgärder, som att 1845 dörrar och fönster målades in- och utvändigt i »cederfärg». 1864 byggdes en läktare i väster.

Under senare delen av 1800-talet började kritiska röster höjas mot kyrkans ombyggnad, som man ansåg hård och pietetslös. P A Sävje faller i sina anteckningar omdömen som »jämmerligen moderniserad» med »salongsfönster och laduformad i det hela». ²⁸ Den hårdaste kritiken framfördes emellertid av C G Brunius i hans »Gotlands konsthistoria» från 1866. ²⁹ Han skriver bland annat: »— — — Det är i konsthistoriskt afseende af mycket intresse att inhemta ej allenast, huru våra förfäder utmärkt sig med storartade byggnadsverk utan äfvenväl, huru våra samtida bete sig med vanställande af desamma. — — — Det väcker förvåning, att man föreslagit denna förstöring af ett forntida konstverk och derpå använt en dryg kostnad, ehuru väl kyrkan derigenom ej blifvit utvidgad. — — — I röstet öfver södra ingången, som är hållen i utbildad spetsbågsstil, ses en rundaktig sandstensskifva, hvilken omges af de ömkligaste rococosirater och krönes med en snäcka emellan fruktklasar och behänges med en liten bulle och en drufklase. Å skifvan står under konglig krona: *Carl XIV Johan* och å bullen: *1838*. Då ingen inskrift får utan vitterhets- historie- och antiqvitets-akademiens granskning anbringas å någon offentlig byggnad, lär den nyssanfönda på eget bevåg tillkommit; ty denna myndighet har svårligen kunnat tillåta, att ett uråldrigt och konstrikt byggnadsverk skulle, sedan fåkunnigheten vanställt detsamma, hedras med en regerande konungs namn.»

Opinionen hade alltså svängt, och vid biskopsvisitationen 1891 hade det kommit ända därhän, att man

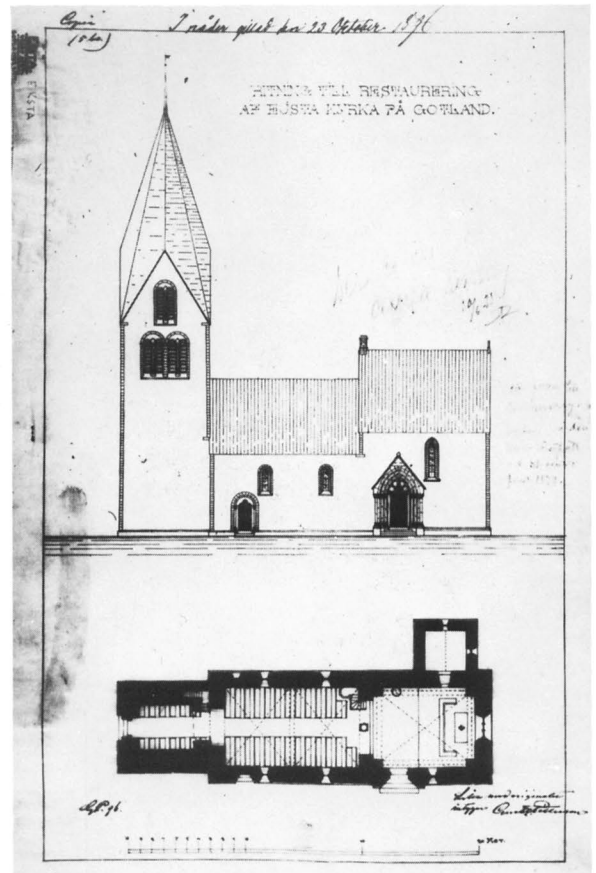

Fig 52. Förslag till ombyggnad av kyrkan, 1890-talet. RA.
A proposal for the rebuilding of the church, 1890's.

började tala om att återställa kyrkan i dess medeltida skick. Då en reparation i alla händelser ansågs nödvändig, beslöt man 1894 att införskaffa ombyggnads- och kostnadsförslag från byggmästare Nils Pettersson³⁰ i Visby. Denne inkom följande år med ett förslag, som syftade till att återge kyrkan dess medeltida utseende. Korets murar skulle förhöjas, så att kor och långhus skulle återfå sina medeltida takfall. Korportalen skulle flyttas tillbaka till sin ursprungliga plats och de igenmurade långhusportalerna åter öppnas. Sakristian skulle rivas och en ny uppföras på norra sidan. Vidare skulle de stora fönstren sättas igen och nya, mindre tas upp, två rundbågiga i långhuset och ett spetsbågigt i koret, varjämte korets östfönster skulle återupptagas. Invändigt skulle triumfbågen återuppföras och tegelvalv slås, ett i koret och två i långhuset. Efter omarbetning av arkitekt Gustaf Pettersson³¹ å Överintendentsämbetet

vagnar blev ritningarna i nåder gillade av Kungl Maj:t den 23 oktober 1896 (fig 52).

Kyrkorådet ställde sig emellertid kritiskt mot förslaget. Man ansåg, att det ställde sig alltför kostsamt, varjämte man var tveksam om kyrkans murar skulle tåla det ökade valvtrycket. Dessutom skulle utrymmet minska. Slutligen hävdade man att propositionen saknade laga kraft, då inte tillräcklig förberedande information lämnats, och då vid denna tidpunkt ett skolhusbygge slukade alla tillgängliga medel, förespråkade man enklare och billigare förslag. Frågan förföll därefter, för att ånyo tas upp till behandling 1901. Förutom det föreliggande förslaget höjdes nu även röster för att göra långhuset högre än koret, vilket förslag Överintendentensämbetet inte fann någon nöjaktig lösning på, men om församlingen själv kunde ombesörja ett lämpligt förslag skulle ämbetet kunna tänka sig att förorda detta. Efter långa överläggningar förklarade sig kyrkostämman inte villig att genomföra en så pass kostnadskrävande ombyggnad, varefter förslaget förföll ännu en gång.

År 1911 inlämnade byggmästare Nils Pettersson ett förslag till restaurering, som man beslöt antaga. Ritningar till restaurering och till värmeanläggningar antogs av Kungl Maj:t den 14 juni 1912. Arbetena verkställdes sommaren 1913 och slutsyn kunde hållas den 28 november detta år. Återinvigningen ägde rum den 21 december 1913. Restaureringen var för sin tid mycket försiktig. Kyrkan kalkades om in- och utvändigt, varvid fragment av medeltida kalkmålningar togs fram. Taket lagades, och en del rötskadade dörrkarmar och fönster byttes ut. Nytt golv lades och ny bänkinredning tillverkades efter äldre förebilder. Altaruppsats och predikstol konserverades. Kyrkorummet fick värme genom två järnkaminer från Bolinders verkstäder, placerade mitt emot varandra vid långhusväggarna (se fig 42).

På 1920-talet började man oroas av sprickbildningar i kyrkans väggar. I synnerhet en stor springa i tornets västvägg ingav farhågor. Byggnadsstyrelsen föreskrev förstärkningsarbeten, vilka utfördes 1927 under kontroll av assistent Simon Brådhe, Byggnadsstyrelsen. Arbetet leddes av byggmästare Adolf Bergsten, Eksta. Vid detta tillfälle förstärktes torngrunden till 120 cm

djup genom gjutning med cement, och 4 ankarjärn insattes i tornet. Ringkammarens valv genombröts och lagades, varefter valvet rengjordes. Trappan till orgelläktaren flyttades. Puts lagades både in- och utvändigt. Yttertaget reparerades och taklisterna tjärades.

Under de följande decennierna genomfördes endast smärre arbeten. 1932 fick koret golv av kalksten och förhöjdes tre trappsteg, samtidigt som ett nytt altare av sten uppfördes, allt enligt förslag av professor Johnny Roosval. 1942 försågs tornets ljudgluggar med nya kalkstenskolonetter efter ritning av arkitekt Olle Karth. Kapitälens förebild är hämtad från Burs kyrka. 1947–48 framtogs de igensatta långhusportalernas yttre omfattningar och försågs med tjärade portluckor efter ritning av arkitekt Fritz Örn, Stockholm. 1955 borttogs dörrarna på ömse sidor om altaret och sakristieingången gjordes rundbågig. Samma år togs kaminerna bort, och elektrisk värme och belysning infördes i kyrkan. Installationsarbetena utfördes av firma Lennart Träff, Visby. 1962 lades nytt tegeltak på långhuset. 1966 reparerades tornspiran, varvid en stor del av virket visade sig vara rötskadat och måste bytas ut.

Den senaste restaureringen företogs 1971–72 och berörde endast kyrkans yttre. Smärre grundförstärkningar och murlagningar utfördes. Hela kyrkobyggnaden putsades och vitkalkades. Långhusets portaler konserverades och socklar och hörnkedjor rengjordes, lagades och kompletterades. Taket omlades och takstolarna reparerades, varvid rötskadade delar byttes ut, och tornspiran sågs över. Allt trävirke i takkonstruktionerna impregnerades. Dörrarna lagades och rötskadade delar av fönsterbågarna byttes ut. Samtliga snickerier målades. Trätunnvalvet isolerades med glasfiber. I tornet försågs klockvåningen med ett nytt avrinningsdäck och en ny överbyggnad över trappan, varjämte ljudgluggarnas solbänkar kläddes med blyplåt. I ljudgluggarna insattes nya fågelnät. Två branddörrar insattes, en mellan tornkammaren och långhusvinden samt en i trappan mellan tornkammaren och klockvåningen. Slutbesiktning kunde äga rum i januari 1973. Restaureringen utfördes efter förslag av byggnadsingenjör Ingmar Holmström, Stockholm, och arbetena utfördes av Suder-Byggen AB, Havdhem. Konservator var Erik Olsson, Sanda.

Kalkmålningar

Vid 1913 års restaurering upptäcktes rester av medeltida kalkmålningar på korets östra och södra väggar. De framtogs och konserverades av Carl Wilhelm Petters-

son³² samma år. Spår av målningar lär även ha funnits på norra väggen, men hann putsas över före Petterssons ankomst till kyrkan. Vid kaminrivningen i långhu-

Fig 53. Apostel. Kalkmålning på korets södra vägg, 1400-talet. Foto 1977.

An apostle. Painting on the south wall of the nave; 15th century.

Fig 54. Apostel. Kalkmålning på korets östra vägg, 1400-talet. Foto 1977.

An apostle. Painting on the east wall of the chancel; 15th century.

set 1955 framkom även spår av kalkmålningar i huvudsakligen gult, rött och svart. Ett par putsfragment, troligen härifrån, förvaras i sakristian.

De framtagna målningarna är följande: På korets södra vägg ett manligt helgon med skägg, helfigur (fig 53). På östra väggen söder om altaret ett manligt helgon med skägg och bok, likaledes i helfigur (fig 54). Strax nedanför det sistnämnda helgonet finns ett konsekra-tionskors inom en ring. Ett stycke ovanför helgonet finns svårtydda målningsspår i rött, möjligen en djurfigur (fig 55). Kalkmålningarnas färger: grå, djupbrun, röd, gul, mörka och vita konturer.

Invigningskorset har daterats till 1300-talet.³³ Övriga kalkmålningar torde härstamma från 1400-talet.

Vid 1736 års reparation försågs kyrkan med några

målade inskrifter, vilka numera är överkalkade. Texterna löd enligt avskrift i 1830 års inventarium som följer:

»Öfver Sacristi-dörren å norra sidan i choret står: anno 1736 blef denna Sacristi uppmurad och hål till dörren genom muren bruten medelst kyrkoherdens ärevordige och Höglärde Herr Petri Lyths föranstaltande sedan han till dess byggnad utverckat sig tillstånd af dåvarande Landshöfding Herr Baron Johan Didrich von Grönhagen³⁴ och venerando Consistorio.

2° Å södra sidan ofvan dörren till choret; anno 1736 den 3die Maji medelst Kyrkoherdens ärevördige och Högvällärde Herr Petri Lyths samt kyrk/i/oföreståndarnes ärlige och beskedlige dannemäns Pehr Bjerges, Lars Båtelsson Bopparfves, Jöran Högurs och Lars

Uggårds vårdande och inseende börjades den södra sidan i choret tillika med walfwet ifrån grunden uppmuras, stoderna under walfbågen uppresas samt det på dem liggande bandet inläggas och fulländades den 23 Julii.

Anno 1742 uti Maji månad blef walfvet choret samt stolarne och bandet målade medelst samma Kyrkoherdes samt de tre sednare nuvarande kyrkovårds Båtel Bopparfves omvårdnad.

3° På norra sidan å walfbågen i bakkyrkan står anno 1742 är denna fribänk på kyrkoherden Herr Petri Lyths omkostnad målade och öfverstruken. å södra sidan å motsvarande walfbåge står en aldeles lika lydande inscription.»

Enligt räkenskaperna för år 1742 utbetalas en summa till målaren »för öfwerskriften öfwer dörarna och bänckarna».

Glasmålningar

I kyrkan finns en medeltida glasmålningruta placerad mitt i rundfönstret ovanför altaret. Denna ruta hör till en stor svit av glasmålningar, av vilken troligen 9 rutor bevarats i flera olika samlingar; proveniensen är dock osäker och sammankopplingen gjord enbart på stilistiska grunder. Glasmålningarna har hänförts till sen Dalhemsskola omkring 1250 och till en anonymmästare, som Roosval kallar »Den intellektuelle».³⁵

Det finns emellertid flera anledningar till att ställa sig tveksam till glasmålningarnas ursprungliga proveniens. Att de daterats till omkring 1250, medan det korfönster som de skulle ha suttit i tillkommit först omkring 1300, behöver i och för sig inte tillmätas alltför stor betydelse; det finns flera exempel på att äldre glasmålningar satts in i nybyggda kyrkopartier. Vad som däremot främst talar mot målningarnas förmodade ursprungliga placering i Eksta kyrkas korfönster är det faktum, att kyrkan härjats av en brand omkring 1640, en brand så svår, att korvalvet nedstörtat, och att inga av kyrkans inventarier kunde räddas. Under sådana förhållanden måste det betraktas som ytterst osannolikt att så ömtåliga ting som glasmålningar räddats. Dessutom finns det tecken som tyder på att korfönstret varit igenmurat redan långt före 1838 års reparation. Igenmurningens utsida, som kan studeras från sakristievinden, är både putsad och kalkad. Wallgrens argument för att flytta sakristian till östgaveln från nordsidan – att inget fön-

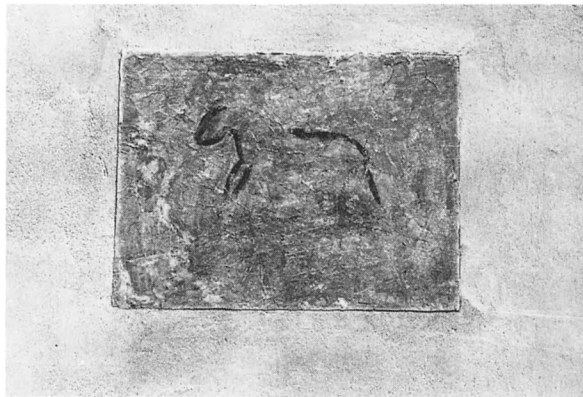

Fig 55. Djurfigur, häst? Kalkmålning på korets östra vägg, 1400-talet. Foto 1977.

An animal (horse?) painted on the east wall of the chancel; 15th century.

ster därigenom skulle gå förlorat – förefaller något egendomligt om det hade funnits ett funktionsdugligt fönster i öster. Man kan alltså tänka sig följande två möjligheter: – 1. Efter branden omkring 1640 inköptes från okänd kyrka ett antal glasmålningar, vilka uppsattes i korfönstret men nedtogs och skingrades när detta murades igen vid okänd tidpunkt. – 2. Att korfönstret murats igen efter branden och att en ruta med glasmålning inköptes av Wallgren 1838 för att insättas i det nyupptagna rundfönstret ovanför altaret.

I kyrkans räkenskaper från 1800-talets förra hälft förekommer visserligen ett par uppgifter om att gamla fönster sålts, men ingenting säger att dessa varit målade.

Under senaste världskriget evakuerades glasmålningen och restaurerades 1942 av Reinhold Lydahl, Etelhem. Vid återuppsättningen 1945 försågs det omgivande fönstret med rutor av färgat och bränt glas efter förslag av professor Johnny Roosval.

Förteckning över glasmålningarna

De nio medeltida rutor, som anses härröra från Eksta kyrka innehåller följande motiv (fig 56–58): – 1. Bebildelsen. Maria står till höger framför en låg tron, med båda händerna höjda. I höger hand håller hon ett språkband med inskriften: AVC(E) : MARIA : GRA ... Framför henne från vänster kommer ängeln Gabriel,

a.

c.

b.

d.

Fig 57. Nattvarden, glasmålning från 1200-talet, nu i privat ägo, Boo slott, Närke. Foto H Hultgren.

The Last Supper, 13th century stained glass, now privately owned, Boo Palace, Närke.

Fig 56. T v. Glasmålningar från 1200-talets mitt, nu spridda till olika orter, a. Bebådelsen (Uppsala), b. Konungarnas tillbedjan (Visby), c. Frambärandet i templet (Eksta), d. Flykten till Egypten (Stockholm, Nat mus).

Left. Stained glass dating from the middle of the 13th century, now in various places in Sweden. a. The Annunciation (Uppsala), b. The Adoration of the Magi (Visby), c. The Presentation of Christ in the Temple (Eksta), d. The Flight into Egypt (Stockholm, National Museum).

som höjer sin hand i en välsignande åtbörd. Ur ett moln svävar Den Helige Andes duva ned mot Maria. Mått: 51,5×36,8 cm. – Uppsala Universitets museum för nordiska fornsaker (inv nr: B19). – 2. Konungarnas tillbedjan. Maria tronande till höger med barnet på armen. Från vänster kommer de tre konungarna av vilka den förste, som halvt knäböjer, saknar krona. Mått: 59×43 cm. – Gotlands Fornsal, Visby (inv nr: D.C. 1249–1251). – 3. Flykten till Egypten. Maria med det lindade barnet på armen rider på åsnan, som leds av Josef åt höger, till vänster ett träd. Mått: 52×37,5 cm. Nationalmuseum, Stockholm (inv nr: C.XV.). – 4. Barnamordet i Betlehem. Herodes tronande med det

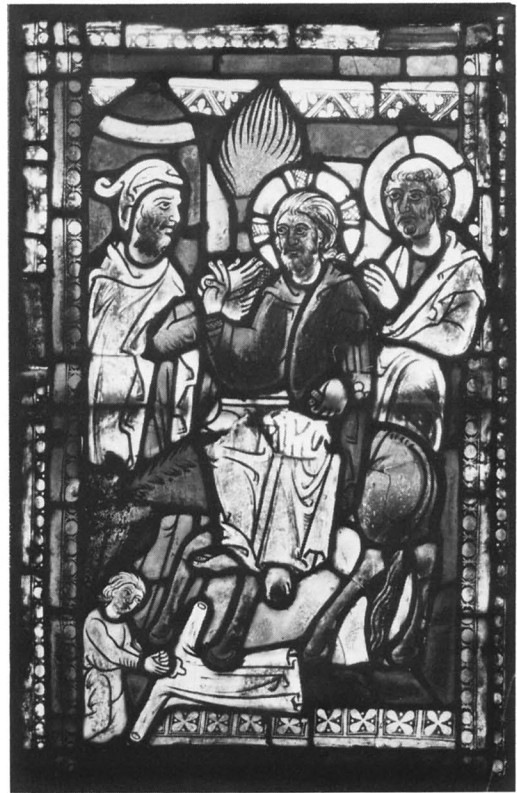
a.

c.

b.

d.

Fig 58. T v. Glasmålningarna från 1200-talets mitt, nu spridda till olika orter, a. Barnmordet i Betlehem (Stockholm, SJM), b. Lazari uppväckelse (Visby), c. Kristi förhärligande (Stockholm, SHM), d. Kristi inridande i Jerusalem (Visby).

Left. Mid-13th century stained glass, now in various places in Sweden. a. The Massacre of the Innocents in Bethlehem (Stockholm, Museum of National Antiquities), b. The Resurrection of Lazarus (Visby), c. The Glorification of Christ (Stockholm, Museum of National Antiquities), d. Christ enters Jerusalem (Visby).

blottade svärdet över knät, till höger två soldater, av vilka den främste har svärdet lyftat för att döda ett barn som han håller i sin vänstra hand. Vid hans fötter delar av dödade barn. Mått: 60,2×38,6 cm. Statens historiska museum, Stockholm (inv nr: 2976:VI:4). – 5. Frambärandet i templet. Till höger Simeon med Kristusbarnet i sina händer dolda av en mantelflik. Barnet sträcker sina händer mot Maria, som står beredd att ta emot det. Hon åtföljs av Josef med två offerdovor. Ett altare och överst tre kupoler symboliserar templet. Mått: 61×42 cm. Rutan är sekundärt insatt i kyrkans

östra rundfönster. – 6. Lazarus' uppväckelse. Till vänster Kristus, som höjer sin hand till välsignelse. Till höger Lazarus i svepning stående i en gravbyggnad bakom en sarkofag vars lock ligger i förgrunden. En lärjunge i mitten befriar Lazarus från svepningen. I bakgrunden huvudet av en annan lärjunge. Mått: 59×43 cm. Visby, Gotlands Fornsal (inv nr: D.C. 1249–1251). – 7. Kristi förklaring. I mitten Kristus med välsignande hand framför bröstet. På sidorna Elias och Moses. Rutan är skadad, nedre delen helt borta. Mått: 61,8×41 cm. Stockholm, Statens historiska museum (inv nr 20667:2). – 8. Kristi inridande i Jerusalem. Kristus rider, sittande med båda benen på samma sida, mot vänster (ovanlig riktning). Han åtföljs av en lärjunge. Till vänster framför stadsporten en man med händerna höjda till hälsning samt ett barn som breder ut en mantel framför åsnan. Mått: 64×43 cm. Visby, Gotlands Fornsal (inv nr D.C. 1249–1251). – 9. Nattvardens instiftande. Till vänster Kristus sittande på ett madrassliknande läger med vänster hand välsignande utsträckt över bordet. Vid Kristi bröst den sovande Johannes, bakom bordet ytterligare sex lärjungar. Mått: 62×49,5 cm. I privat ägo, Boo slott, Närke.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Högaltare av putsad sten, täckt av tre kalkstensplattor med hålkäl på ytterkanternas undersidor. Altaret är byggt intill östra väggen. Altarets framsida pryds av två sandstenskolonetter, möjligen härrörande från en äldre altaruppsats. Altarskivornas sammanlagda längd 282 cm, bredd 132 cm, tjocklek 15 cm; altarbordets totala höjd är 105 cm.

Om altarets utseende före 1838 är ingenting känt. Det altare som uppfördes i samband med den stora ombyggnaden nämnda år var byggt av kalksten med skiva och panel av trä, och på samma sätt som det nuvarande prytt med de båda sandstenskolonetterna. I samband med korgolvets höjning 1932 revs detta altare, som dessutom var angripet av svamp, och det nuvarande, något smalare altaret uppfördes efter förslag av professor Johnny Roosval.

Altaruppsats av skulpterat, målat och förgyllt trä (fig 59). I mittfältet en Golgataframställning. Till vänster om den korsfäste Kristus står den sörjande Maria och Johannes medan den botfärdiga Maria Magdalena knä-

faller vid korsets fot. På marken två kranier. Målningen är utförd på pannå och omgiven av en profilerad, delvis förgylld ram flankerad av två vridna, av förgyllda vinrankor omslingrade vita kolonetter med korintiska kapitäl, vilka uppbär en profilerad gesims med två skulpterade änglahuvuden, ett ovanför varje kolonnett. På ömse sidor om dessa kolonetter står två figurer, till vänster Moses med stav och lagtavlor, till höger Johannes döparen, likaledes med stav (numera förkommen) och en uppslagen bok med texten ECCE AGNUS/ DEI. /Q/UI/ /TOLL/IIT PECCATA MUNDI (Se Guds lamm, som borttager världens synder). Ovanför målningen sitter ett förgyllt ornamentband med inskriften IHS i guldskrift på svart botten i en oval på mitten. Ovanpå gesimsen vilar överstycket, vars mitt utgörs av en oval oljemålning på duk, föreställande Kristi uppståndelse, omgiven av en rikt skulpterad och förgyllt ram med ett änglahuvud överst, flankerad av kolonetter av samma typ som de nedre. Dessa kolonetter uppbärs av konsoler och flankeras av putti med Kristi pinoredskap, två på varje sida. Överstyckets krön är

Fig 59. Altaruppsats från 1675, ursprungligen tillverkad för S Olofs kapell i Stockholm. Foto 1977.

Reredos dating from 1675, made originally for St Olav's Chapel, Stockholm.

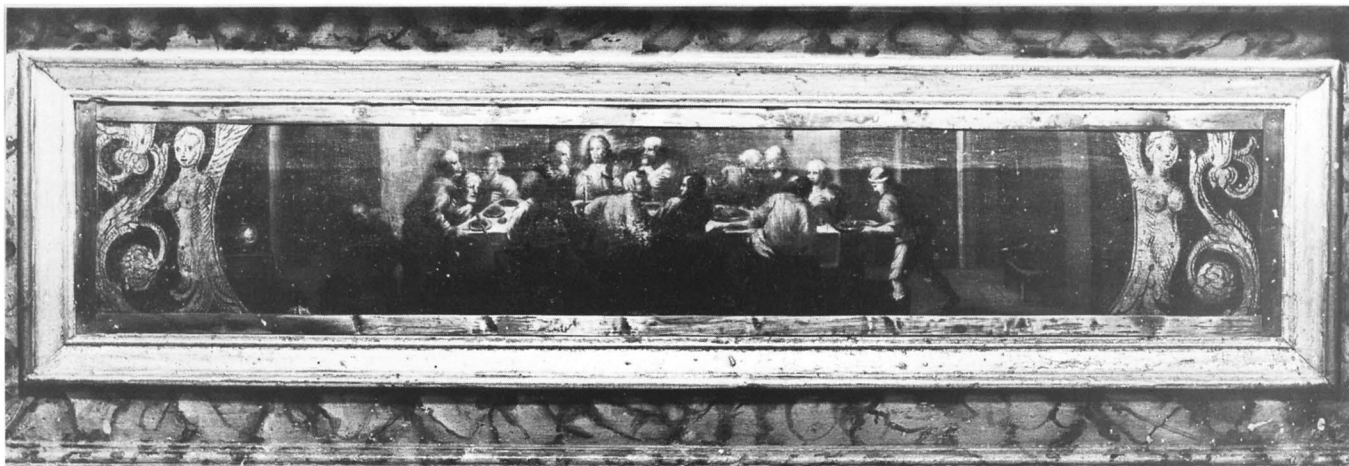

Fig 60. Nattvarden, målning på altaruppsatsens predella. Foto 1977.

The Last Supper, painting on the predella of the reredos.

trekantigt avslutat och profilerat. Överst en pelikan, och på ömse sidor om denna, rakt ovanför kolonnetterna, en vilande putto. I predellan är en oljemålning på duk infattad, föreställande nattvarden (fig 60). Denna oljemålning har förmodligen ursprungligen varit målad som liggande oval med guldornament runt om, men har senare beskurits upptill och nedtill. Duken är fäst med mässingslist och omges av en profilerad och förgylld ram. De båda figurerna på ömse sidor om corpus uppbärs av utåt vända konsoler, vilka utgör predellans yttre avslutningar.

Altaruppsatsens totala höjd är ca 350 cm, bredd 170 cm. Färger: Snickeriernas färger: guld, blågrå marmorering, vitt, svart, skär karnation; mittfältsmålningens dominerande färger: blått, rött, gulbrunt; överstyckets målningens färger: gulbrunt, beige, grått; predellamålningens färgskala överensstämmer i huvudsak med mittfältsmålningens, men är hållen i mildare och bättre avstämde toner. Över huvud taget gör målningarna intryck av att vara utförda av olika konstnärer.

Altaruppsatsen, liksom predikstolen, tillhörde ursprungligen S Olofs kapell i Stockholm, till vilket den skänkts 1675 (se nedan om predikstolen).³⁶ I samband med att detta kapell revs för att lämna plats åt Adolf Fredriks kyrka försåldes altaruppsats och predikstol 1774 till Össeby kyrka i Uppland.³⁷ 1776–77 förgylldes altaruppsatsen av C O Lindmark, och tavlan restaurerades 1780 av målaren J Rinck. När Össeby kyrka övergavs 1838 utbjöds altaruppsats och predikstol ännu en gång till försäljning för 100 riksdaler banco. Detta erbjudande observerades av prosten Jacob Klingwall, som vid denna tid befann sig i Stockholm. Efter att ha besett de salubjudna föremålen skrev Klingwall ett

brev till Pehr Wallgren, där han beskrev deras utmärkta beskaffenhet – »Nattvarden är i synnerhet ett mästerligt arbete» – och varmt rekommenderade Wallgren att låta inköpa såväl altaruppsats och predikstol som en ljuskrona för Eksta kyrkas räkning, i synnerhet som köpet dessutom i prishänseende vore synnerligen fördelaktigt. Detta förslag föll i god jord, och transaktionen genomfördes 1840. Köpet ansågs mycket lyckat, och Wallgren nämner i sina anteckningar – icke utan stolthet – att »denna Altartafla är den enda i Oljefärg på hela landet». Sedan altaruppsatsen kommit till Eksta målades dess ramverk i vitt och guld, vilken färgsättning togs bort då altaruppsatsen 1913 restaurerades av artisten Carl Wilhelm Pettersson.

I Statens historiska museum förvaras en äldre altaruppsats av skulpterad och målad sandsten (fig 61), bestående av predella, mittparti med målad tavla och två figurskulpturer samt överstycke med krönkartusch och vilande figurskulpturer. Predellan är sammansatt av profilerad baslist, ornamentalt mellanparti och övre, profilerad avslutningslist. Vid sidorna plintlika förkroppningar. Det mellanliggande partiet är dekorerat med en broskverksomgiven, långsträckt kartusch, på mitten ett kerubhuvud. På ömse sidor rund kartusch inom broskverksram och å förkroppningarnas framsida fruktgrupp. Ytterst avslutas mellanpartiet av volutorornament. Mittpartiet upptas av en målning, föreställande nattvarden. Tavlan infattas på sidorna av två pilastrar, ornerade med mussla, kartusch och druvklase. Utanför rampilastrarna arkadbågar, under vilka står vardera en friskulptur, till vänster Moses med lagens tavlor, till höger Aron med uppslagen bok. Vid arkadbågarnas yttersidor vardera en träkolonn, vilande å

Fig 61. Altaruppsats av sandsten från 1667. Ursprungligen i Eksta kyrka, nu i SHM. Foto ATA.

Sandstone reredos from 1667, made originally for Eksta Church. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

predellans förkroppning; relativt högt, joniskt kapitäl. Ytterst sidostycken i broskverk med en kraftig öronmussla i mitten. På mittpartiet vilar det rikt formade överstycket. Nederst profilerad baslist med förkroppningar, motsvarande kolonnerna. På basen står skrivet: OLVE PERSON. MYRE. 9. (?). Uptill avslutas det av en profilerad list, som bär upp krönkartuschen med ett krönt spegel-C i relief och det skrivna året 1667. Mått: höjd 307 cm, bredd 281 cm. Färger: gråvitt, brunt, rödbrunt, grått, svart, vitt, guld, rött, rödskärkarnation, gult; tavlan är hållen i mörka, mättade färger; rödbrunt, rött, ockra mot grönsvart bakgrund.

Tavlan är signerad av Jacob Riek.³⁸ Enligt 1830 års inventarium står i tavlans övre kant »H. Hans Pederson».³⁹ Till denna altaruppsats kan möjligen de båda kolonnetter ha hört, vilka nu pryder högaltaret. Till dessa kolonnetter hör även två runda, på över- och undersidorna tillplattade baser.

Denna äldre altaruppsats beskrivs av Wallgren som varande av »Sten med ohygliga figurer. Jag ville gerne hafva detta plumpa arbete borttaget och i dess ställe ett enkelt svart Träd». Enligt uppgift bröt Wallgren med egna händer ner altaruppsatsen vid kyrkans ombyggnad. Efter ombyggnaden lades den upp på sakri-

Fig 62. Triumfkrucifix skänkt till kyrkan 1787, deponerat i GF, Visby. Foto 1977.

Rood, presented to the church in 1787, now in the Gotland Museum, Visby.

stievinden, där den fick ligga till 1885, då den deponerades i Nordiska museet (inv nr: 50.715). 1943 överfördes den till Statens historiska museum (inv nr: 23003: 5). De runda kolonnettbaserna förvaras i Statens historiska museum under nr 23003: 101.

Altarskrank av trä, med överliggare och knäfall med röd sammet. Ingång från norra kortsidan. Skranket är indelat i kvadratiska speglar, åtta på framsidan, två respektive tre på kortsidorna. Mellan dessa speglar blommor, snidade i plattskärning. Ramverket målat i ljusbrunt och speglarna i mörkbrun marmorering, blommorna målade i vitt, rött och blått. Tillkommet i samband med ombyggnaden 1838–40. Ett äldre altarskrank beskrivs av Wallgren som »ett illa arbetadt Träskrank».

Bekännelsepall

I ett inventarium från 1730-talet omnämns »En pall som prästen ligger på när Skriftebönen Läses». Till 1784 års inventarium finns senare tillskrivet »En SkrifteStol, på hvilken Predikanten nedfaller under Synd-

Fig 63. Predikstol från 1675, ursprungligen tillverkad för S Olofs kapell i Stockholm. Foto 1977.

Pulpit, 1675, made originally for St Olav's Chapel, Stockholm.

bekännelsens avläsande». 1834 års inventarium omnämner en »skriftstol», sannolikt samma som också förekommer som »skriftpall» 1848, men som antecknas som oduglig och försåld 1858.

Triumfkrucifix

Triumfkrucifix, Kristusbilden av snidad och målad ek, korset av furu (fig 62). Enligt inskription på korsets fot är krucifixet »Förärt af Elisabet Kolmodin föd Facht 1787».⁴⁰ Mått: korsets höjd 166 cm, bredd 141 cm. Färger: vitaktig karnation, grönt, rödmelerat ländklä-

de. Svart kors. Deponerat i Gotlands fornsal 1908 (inv nr: D.C. 47). Roosval⁴¹ hänför krucifixet till »Rusticus» omkring 1500, medan af Ugglas⁴² anser det vara efterreformatoriskt. Den nuvarande bemålningen torde ha tillkommit 1787 och möjligen härrör krucifixet i sin helhet från samma tid.

Predikstol

Predikstol av snidad, målad och förgyllt trä (fig 63), bestående av polygonal korg med trappa och likaledes polygonalt ljudtak; upphängd på långhusets norra vägg

Fig 64. Kristus som Salvator mundi (världens frälsare), skulptur på predikstolens korg. Foto 1977.

Christ as Saviour of the World, carved figure on the pulpit.

omedelbart väster om det nordöstligaste fönstret. Korgen indelas i fyra fält, flankerade av kolonnetter med korintiska kapitäl, vilande på konsoler. Konsolerna sammanbinds av blomsterguirlander, och får sin nedre avslutning i vindruvsklasar, hängande under korgen. Vindruvsklasarna sammanbinds av kartuscher, omgivna av växtornament. I kartuscher, med guldtext på svart botten, namnen på de figurer som är fastsatta på korgens fält. Dessa figurer, som står på konsoler och omges av ornamentade ramar, är från vänster S Ja-

cob då med stav, S Johannes med kalk, Salvator mundi med klot (fig 64) samt S Paulus med svärd och bok, vilket framgår av de ovan nämnda texterna. Ljudtakets sidor består av fyra fält med ornamentband, flankerade av fem änglahuvuden. Det kröns av fem små obelisker, vilka flankerar fem ornamentomgivna kartuscher med inskrifter (fig 65). Inskrifterna lyder från vänster till höger: HERRANS ORD FÖRBLIFWER EWINNERLIGA, IHS, SAHLIGE ÄHRO THE SOM HÖRA GUDS ORD OCH GÖMMA THET, XP (Kristusmonogram), CAPLANEN H. OLOF LAR-

SON ANNO och F. CATRINA GRÖNBERG 1675,⁴³ samt där- under i ornamentbandet RESTAURERAD ÅR 1913. Under ljudtaket hänger en förgylld duva. På väggen under ljudtaket sitter en rund träplatta med en förgylld sol och Jahvemonogram. Trappans räckle är indelat i två romboida fält med vardera ett stort änglahuvud, avde- lade av ett ornamentband. Färger: guld, gråblå marmo- ring, vitt, svart, skär karnation. Beträffande predik- stolens äldre historia hänvisas till vad som ovan sagts om altarpopsatsen. Efter kyrkans ombyggnad 1838 ha- de kyrkoherde Wallgren anhållit hos Överintendents- ämbetet om att få placera predikstolen ovanför alta- ret, för att på detta sätt vinna ytterligare bänkrum, och lät på prov uppsätta den gamla predikstolen på denna plats. Detta arrangemang visade sig dock vara ur akus- tisk synpunkt mindre tillfredsställande, och Wallgren anhöll därför i stället om att få placera predikstolen »på karlsidan strax nedanför altaret der den tillförne stått och derifrån såväl predikan som kyrkobönerna tydligen kunna höras, hvilket nu icke är fallet». Detta beviljades av ämbetet. Man tänkte sig först att låta tillverka en enklare predikstol av valnöt, och ritningar till en sådan uppgjordes av Fredrik Blom. Predikstolen skulle till- verkas av snickaren Lindström i Klintehamn, och ornament skulle beställas från Stockholm. Detta var redan beslutat och virke inköpt när erbjudandet från Össeby kom. Lindström fick då i stället i uppdrag att sätta upp de nyanskaffade inventarierna på tidigare avtalade villkor. Emellertid uppstod tvist i församling- en om på vilken sida av långhuset predikstolen skulle

sättas upp. Efter omröstning beslöts att den mot tidiga- re beslut skulle uppsättas på norra sidan. Efter upp- sättningen målades predikstolen i vitt och guld. De ursprungliga färgerna togs fram då predikstolen 1913 restaurerades av Carl Wilhelm Pettersson.

Om den äldre predikstolens utseende vet man endast att den enligt 1830 års inventarium hade sex bilder fastsatta på de yttre hörnen, och att en försilvrad duva hängde under ljudtaket. Vid en auktion på överblivna kyrkoinventarier, som hölls i sockenstugan den 5 okto- ber 1840, försåldes predikstolens korg och ljudtak till prostén Wallgren och trappracket samt underredet till en viss Hans Ganström. Även duvan försåldes vid det- ta tillfälle.

I ett inventarium från 1730-talet omnämns »En pup- pel (pulpet?) på Predikstolen öfverklädd med rödt Sammet förärt af handelsm/annen/ herr Lars Oxen- waldt».⁴⁴

Timglas

I inventariet från 1730-talet omnämns »Ett obrukeligt Timglas», senare är i marginalen tillskrivet »söndert». I räkenskaperna 1744 utbetalas en summa för »Tim- meglasets förbättrande efter Jona Östling räkning i Stockholm». Timglasets förekommer även 1784, men i inventariet 1834 omtalas det som söndrigt och seder- mera bortsålt som skräp.

Bänkinredning

Bänkinredningen, som är sluten, har på norra sidan ett kvarter om 17 bänkar och i söder två kvarter; tre bän-

Fig 65. Predikstolstrappans krön med inskrifter. Foto 1977.

The head of the pulpit stairs with inscriptions.

Fig 66. Korbänk med målningar av C F Dreutz 1731. Foto 1977.

Pew with paintings by C F Dreutz, 1731.

Fig 67. Korbänkens östra kortsida med målning från 1731, evangelisten Matteus. Foto 1977.

The east gable of the pew with a painting executed in 1731, St Matthew.

kar öster om sydportalen och 12 väster om densamma (fig 39–40). I bänkarna finns en sned psalmbokshylla och en fotbräda, dessutom hatthängare på södra sidan. Bänkkvarterens överliggare är profilerad och målade i rött och grönt. Bänkdörrarna har speglar med målade gröna akantusrankor på ljusgrön botten inom röd list, bänkskärmar har tre fält vardera med samma bemålning. Ramverk och bänkgavlar är målade med ljusbrun marmorering. På bänkgavlarna sitter fastsatta pilastrar av renässanstyp. Panel mot väggarna av äldre bänkdörrar med akantusrankor i flera färger, huvudsakligen

blått och rött på brun botten, i speglarna. Bänkkvarterens insidor är ljus beigemålade. Mått: höjd 104 cm, sitthöjd 52 cm. Tre lösa bänkar av samma typ står i ringkammaren och tornbågen. Den nuvarande bänkinredningen tillkom 1913 med bevarande av användbara delar av den gamla.

Redan 1680 klagas det på att det inte är någon ordning i stolrummen. Vid 1690 års visitation omtalas en tvist mellan församlingsborna och länsman Silkers, angående den nya bänk, som »salig kyrkoherde Hans» (Eistadius) låtit honom bygga längst fram i kyrkan

framför kvinnfolksbänkarna. I visitationsprotokoll 1728 omtalas, att pastor föregående år låtit förfärdiga ett tjugotal bänkar på bägge sidor, och ny bänklängd upprättats. 1731 åtog sig C F Dreutz⁴⁵ att måla de 29 nybyggda bänkarna »på samma sätt som den bäncken på Qvinenfolksidan redan finnes målad». I räkenskaper för år 1737 omtalas ytterligare »några nya bänckar bak i kyrkan, som på Kyrkans bekostning woro förfärdigade» (se ovan). Enligt räkenskaper för åren 1781 och 1782 utbetalas arvode till målaren för bänkarnas målning,, och i räkenskaper för åren 1822–23 omtalas bänkarnas flyttning. »Bänckarne i kyrkan äro i godt stånd och bibehållas så i sitt g/am/la skick», påpekar Wallgren i sin skrivelse till Överintendentsämbetet 1838. Efter ombyggnaden samma år återinsattes de gamla bänkarna efter ändringar, och det överblivna materialet såldes på auktion 1840.

Vid korets södra vägg står en korbänk (fig 66). Den har på östra kortsidan ett och på långsidan fyra rundbågiga fält med snidade ramar, flankerade av pilastrar, som på den övriga bänkinredningen. I fälten är de fyra evangelisterna målade inom ovaler; på kortsidan Matteus (fig 67), på långsidan Marcus, Lucas och Johannes. Det fjärde bågfälten är målat med akantusrankor och utgör tillika dörr. Detta parti förefaller vara senare än bänken i övrigt. Västra kortändan är sammanbyggd med den övriga bänkinredningen. Profilerad överliggare, rödmålad. Färger i övrigt: ljusbrun marmorering, rött, vitt, gult, beige. Bänkens höjd 109 cm, längd 310 cm.

Korbänken torde ha tillkommit samtidigt med övrig bänkinredning 1727 och målats 1731 av C F Dreutz, men har byggts om 1838 och 1913. 1805 utbetalas enligt räkenskaper arvode till Rasmus Grymling för »chorbänkarnas förfärdigande», och 1823–24 omtalas »gossébänkens ombyggnad», men dessa uppgifter torde röra andra, nu försvunna, bänkar i koret. Evangelistmålningarna konserverades 1913 av C W Pettersson.

Sifferskåp, byggt vid korbänkens östgavel (fig 67), hållet i samma färgskala som den övriga bänkinredningen. Höjd 67 cm. Tillverkat 1913.

Läktare

Läktare i väster, stående på åtta träpelare (fig 40). Läktaren nås via en trärappa vid tornbågens södra sida. Läktarbröstningen är indelad i 19 tvåsprängiga bågält, det yttre språnget är spetsbågigt, det inre trifolieförmät. Dessa bågält är indelade i tre grupper, den mellersta om fem och de yttre om sju bågält vardera, flankerade av fyra pilastrar. Enkel profilerad överliggare.

Fig 68. Orgel tillverkad av Åkerman & Lund i Stockholm 1889. Foto 1977.

Organ made by Åkerman & Lund, Stockholm, in 1889.

re. Färger: guld, ekådring i tre olika bruna nyanser. Uppförd 1864 i nygotik efter ritning av Jacob Klingwall. Läktaren ommålades 1889 i enlighet med orgelfasadens färgsättning.

Orgel

Orgeln är byggd av Åkerman och Lund i Stockholm och anskaffades 1889 för en summa av 2560 kronor. Disposition: Man. Borduna 16' B/D, Principal 8', Salicional 8', Rörflaut 8', Octava 4'. Bihangspedal. Manualomfång C-f³, pedalomfång C-g⁰, slejflåda, mekanisk traktur och registratur. Spelbord på orgelhusets södra sida. Elektrisk fläkt installerades 1955.⁴⁶ Orgelfasaden är nygotisk (fig 68) med tre trifolieavslutade pipfält; ett högre spetsbågigt mittparti, flankerat av två pilastrar med korintiska kapitäl och krönt med en spetsig gavel.

Fig 69. Dopfunt av sandsten, sannolikt utförd av Gertt Smitt 1642. Foto 1977.

Sandstone font, made probably by Gertt Smitt in 1642.

Fig 70. Inhuggna och ristade inskrifter på dopfuntscuppans rand. Foto 1977.

Carved and incised inscriptions on the edge of the bowl of the font.

Fig 71. Fragment av dopfuntscuppa av rödaktig kalksten, 1200-talet. Foto 1977.

Fragment of the bowl of a reddish limestone font, 13th century.

Gaveln flankeras av fyra små fialer, två på mittpartiet och två på de lägre, rundbågiga sidopartierna. Samma färgskala som på läktaren.

Dopredskap

Dopfunt av sandsten, bestående av en grund, cirkelrund cuppa, balusterformad fot och kvadratisk fotplatta på cirkelrund plint (fig 69). Cuppa och fot är dekorerade med renässansornament i låg plattrelief, med de nedsänkta fälten målade i gråblått, svart och rött. Vid cuppans rand en slät vulst. Inskrift på cuppans rand: G (bomärke) S 1642 (fig 70). Även ett flertal andra inskrif-

Fig 72. Rekonstruktion av den medeltida dopfuntscuppan. Uppm G Wirén 1978.

Reconstruction of the bowl of the medieval font.

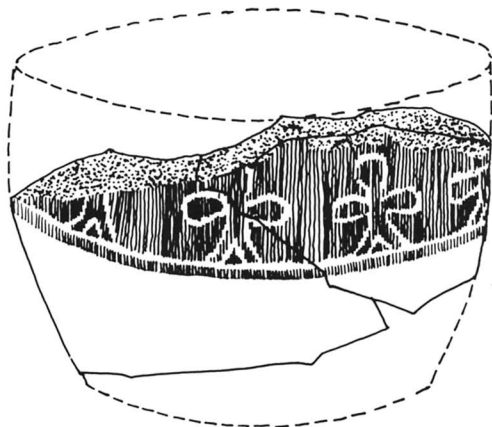

Fig 73. Dopfat av tenn, tillverkat av Mårten Michaelis, mästare i Visby 1661–1703. Foto 1976.

Pewter baptismal bowl, made by Mårten Michaelis, master in Visby 1661–1703.

ter finns här inristade. Mått: höjd 103 cm, cuppens diameter 63 cm. Det förefaller sannolikt att den ovan nämnda inskriptionen med bomärke betecknar mästaren Gertt Smidt, och att året 1642 således skulle vara dopfontens tillkomstår.⁴⁷

Två fragment av en dopfontscuppa av rödaktig kalksten, förvaras i tornkammaren (fig 71–72). Cuppan har varit cylindrisk med skrånande underkant i likhet med fontar av den enkla typ som bevarats på ett flertal ställen både på Gotland och på fastlandet. Cuppan omges av en bård med inristade franska liljor. Cuppens diameter ca 64 cm. Inget avrinningshål. 1200-talet.

Dopskål av tenn med godronnerad botten (fig 73). Diameter 36 cm. Enligt stämplat tillverkad av kannngjutaren Mårten Michaelis i Visby, verksam 1661–1703.⁴⁸ Dopskålen är tidigast omnämnd i inventarium från 1751.

Fig 74. Nummertavla, anskaffad 1755, troligen tillverkad av Johan Hernell (senare förlängd nedåt). Foto 1977.

Hymnboard, acquired in 1755, made probably by Johan Hernell (later extended downwards).

Dopfat av förnicklad mässing, flatbottnat. Inskrift på brättet: MARC. 10:14. LÅTER BARNEN KOMMA TILL MIG. Diameter 31 cm. Enligt stämmobeslut 1890 inköpt gemensamt med Sproge församling.

Dopfat, åttkantigt av nysilver, flatbottnat. Inskrift på brättet: MARC. 10:14. LÅTER BARNEN KOMMA TILL MIG. Diameter 25 cm. Stämplat »C. A. Kjernås».

Nummertavla

Nummertavla av snidat och målat trä med försilvrade siffror, upphängd i koret på södra väggen (fig 74). Det svarta sifferfältet omges av en svart ram med försilvra-

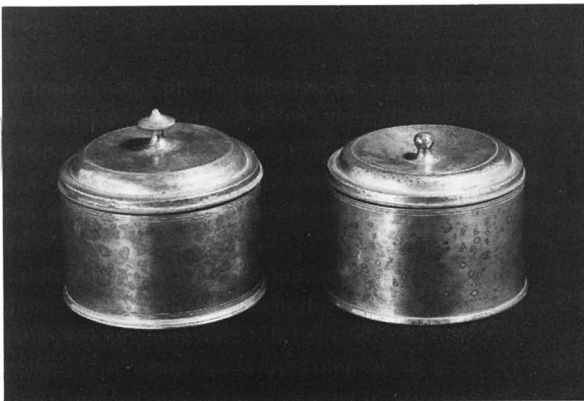

Fig 75. Nattvardskärl bestående av kalk och paten av silver tillverkade av J N Palm i Visby 1849 samt tennflaska anskaffad 1851. Schatullet av valnöt anskaffades 1841. Foto 1977.

Communion vessels, consisting of a silver chalice and paten, made in 1849 by J N Palm in Visby, and a pewter flask acquired in 1851. The walnut case was acquired in 1841.

Fig 76. Oblataskar av tenn, den vänstra tillverkad av Melchior Lefflers efterträdare i Visby 1838, den högra av N A Santesson i Stockholm och anskaffad 1871. Foto 1976.

Pewter bread boxes, the one to the left made by Melchior Leffler's successor in Visby, 1838, the other by N A Santesson in Stockholm and acquired in 1871.

de bladornament och en smal röd kant samt kröns av tre stora, förgyllda och försilvrade blommor och blad. Nummertavlan är i senare tid förlängd med ca 50 cm nertill. Mått: höjd 151 cm, bredd 70 cm. Enligt räkenskaperna anskaffad 1755. Nummertavlan är sannolikt tillverkad av snickaren Johan Hernell,⁴⁹ som gjort ett flertal liknande nummertavlor till gotländska kyrkor. Deponerad i Gotlands fornsal 1908, men återförd till kyrkan 1944.

Nummertavla av trä, profilerad ram, målad i svart och guld, krönt av snidade växtornament. Mått: höjd 115, bredd 72. Enligt räkenskaperna anskaffad 1888. Förvaras på sakristievinden.

I ett inventarium från 1730-talet omtalas »En nummertafel med 40 Tennumrer». 1745 omnämns »1 Ny Nummertafel med försilvrade siphror af trä», vilken dock redan 10 år senare tycks ha ersatts av den nuvarande.

Fig 77. Vinkanna av tenn, tillverkad av Melchior Lefflers efterträdare i Visby 1838. Foto 1976.

Pewter flagon, made by Melchior Leffler's successor in Visby, 1838.

Fig 78. Vinkage av ek, anskaffad 1880. Foto 1977.

Oak wine keg, acquired in 1880.

Nattvardskärl

Kalk av delvis förgyllt silver (fig 75), höjd 25 cm, cupans diameter 13 cm, fotens diameter 14 cm. Enligt stämplat tillverkad av J N Palm, Visby, 1849.⁵⁰ Paten av silver med förgylld översida, diameter 15,5 cm. Enligt stämplat tillverkad av J N Palm, Visby, 1849. – Vinflaska av tenn, fyrkantig, höjd 8 cm. Enligt räkenskaperna anskaffad 1851. – Kalk, paten och vinflaska förvaras i ett valnötsfanerat schatull, förmodligen det som enligt räkenskaperna anskaffades 1841.

Sockenbudstyg bestående av kalk, paten och oblatask av nysilver samt vinflaska av glas, förvarat i läderklätt schatull. Kalkens höjd 6 cm, cupans diameter 6 cm; paten 6 cm i diameter, oblatask 6 cm i diameter, flaskans höjd 6 cm. Enligt räkenskaperna anskaffat 1887, flaskan (från Kosta) och etuiet dock utbytta i senare tid.

Två vinkannor av tenn (fig 77), cylindriska, inåt svängd överdel och kupigt lock med profilerad knapp. Höjd 29 cm. Enligt stämplat tillverkade av Melchior Lefflers efterträdare i Visby 1838.⁵¹

Vinkanna av silver, cylindrisk, uppåt avsmalnande, på sidan prydd med Kristusmonogram och med lock krönt av ett kors. Enligt stämplat tillverkad av T Eldh

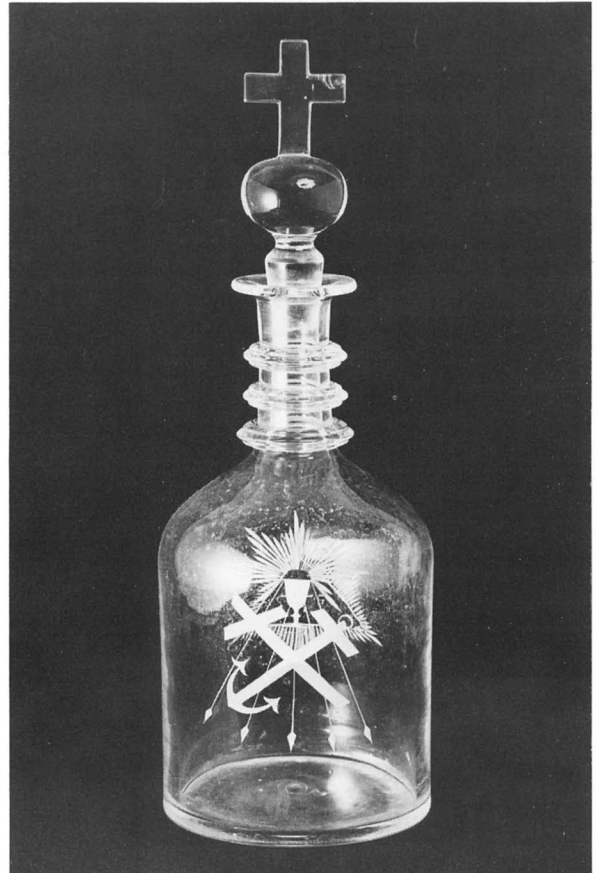

Fig 79. Vinkaraff av glas, anskaffad omkr 1870. Foto 1977.

Glass wine carafe, acquired around 1870.

1968. Gåva 1968 av Eksta kyrkliga och Eksta lutherska sällskapet.

Två oblataskar av tenn, cylindriska; den ena med profilerad knapp, enligt stämplat tillverkad av Melchior Lefflers efterträdare i Visby 1838 (fig 76); den andra med rund knapp och något lägre välvning på locket, enligt stämplat tillverkad av N A Santesson i Stockholm⁵² och enligt räkenskaperna anskaffad 1871.

Vinkage av ek (fig 78), höjd 19 cm, diameter 13 cm. Enligt räkenskaperna anskaffad 1880.

Karaff av slipat glas, mångkantig, höjd 36 cm, diameter 10 cm. 1800-talets senare del.

Fyra likadana karaffer av glas med ingraverade ankare, kors och kalk, allt inom strålgloria (fig 79); inslipade proppar med korskrönta glober. Höjd 34 cm, diameter 11 cm. Enligt inventarieförteckningarna anskaffade mellan 1867 och 1872.

Fig 80. Brudkrona av förgyllt silver, tillverkad av C G Hallberg i Stockholm 1948. Foto 1976.

Silver-gilt bridal crown, made by C G Hallberg, Stockholm, in 1948.

Försvunna nattvardskärl

I 1594 års inventarium omnämns »Een förgylt kalk och diske» och »Een tijn flaske om 2½ lod». Dessa antecknas senare som förstörda vid kyrkans brand, och i 1680 års inventarium omnämns som ersättning för den förstörda kalken »en liten af tenn», och dessutom har tillkommit »2 tenn flaskor then ena ½ stop then andra 1 stop». I inventariet från 1730-talet omnämns »En Thenflaska», »En Butellje», »En Kalk af silfv/er/ förgylt utan och innan», »En Pateen förgylt», samt »En kalk och faat af then som brukas vid berättningar (förrättningar) med foder af bleck». I 1784 års inventarium omnämns »En Flaska af Then hvari hämtas vin». 1828 anskaffas enligt räkenskaperna en sockenbudskalk av försilvrad mässing, förgylld inuti. 1830 års inventarium upptar »En kalk och paten af silfver förgylt innan och utan med Inscription: förärt till Eista kyrcka af Laurentio Joh. Oxenwaldt⁵³ och Elisabeth Joh. Eistadia A 1697 d. 1 augusti», den nyss nämnda sockenbudskalken av mässing, »En / sockenbudskalk / af Thenn med paten sönder och obrukbar», samt »En större Thenn Flaska». Den sistnämnda såldes 1838 enligt inventarieförteckningarna. Kalk och paten inbyttes 1848 med mellanskillnad mot de nuvarande. 1860 omtalas en mindre tennkanna, tillkommen sedan 1858, men numera försvunnen. Den ovannämnda sockenbudskalken av mässing fanns kvar ännu 1958 men har sedermera förkommit. Den hade cylindrisk cuppa och rak fot.

Fig 82. T.h. Tvåarmad ljusstake av mässing, sannolikt 1700-talets senare del. Foto 1976.

Right. Brass candlestick, probably late 18th century.

Fig 81. Femarmad ljusarm av mässing, anskaffad 1913. Foto 1977.

Brass five-armed candle-bracket, acquired in 1913.

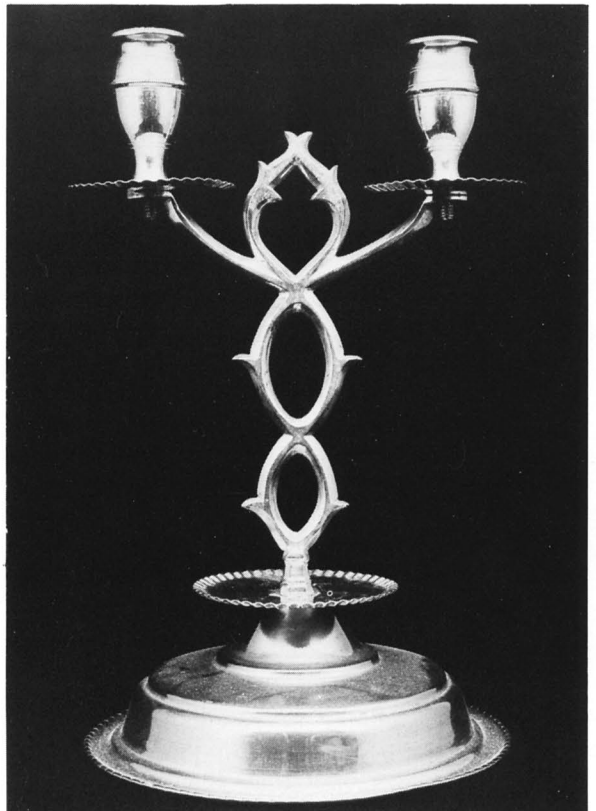

Fig 83. Femarmad mässingskandelaber, skänkt till kyrkan 1895. Foto 1977.

Brass candelabrum, donated to the church in 1895.

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver (fig 80), bestående av 10 utåtböjda ståndare avslutade av safirer på ring med repstavformade kanter, besatt med omväxlande safirer i runda infattningar och grupper med fyra små rubiner. Graverad text på ringen: TILLHÖR EKSTA KYRKA. Tillverkad av C G Hallberg, Stockholm. Gåva av anonym församlingsbo 1948.

Ljusredskap

Ljuskronor: – 1. Ljuskrone av mässing med en krans om åtta armar, krönt av en dubbelörn. Höjd 60 cm. Torde kunna identifieras som den krone, vilken enligt räkenskaperna inköptes 1782. I ringkammaren. – 2–3. Två ljuskronor av mässing med två kransar om vardera 6 armar, krönte av dubbelörnar. Höjd 65 cm. Den ena hänger i koret, den andra längst i väster vid orgelläktaren. Av dessa torde den ena vara samma, som omnämns i 1730-talets inventarium och som hos Wallin omtalas som »En mässing liuschrone med 2 rader gifwen af Päwel wäfware»,⁵⁴ och den andra den som

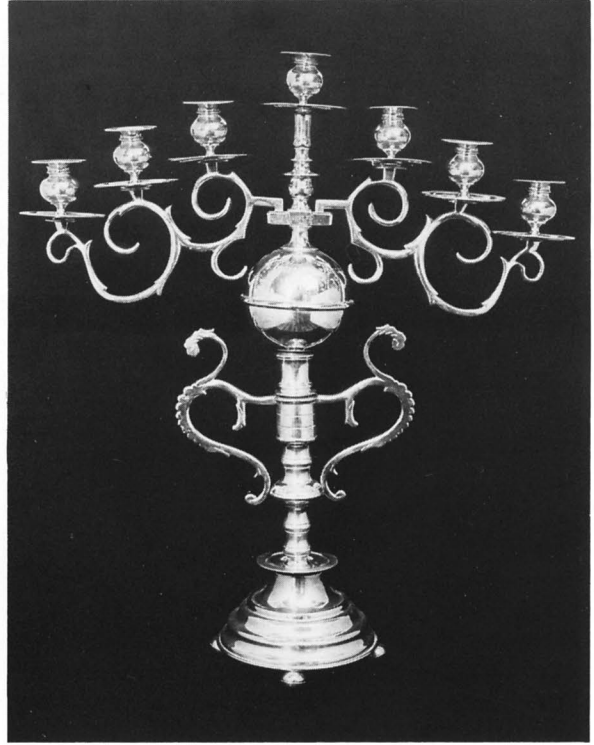

Fig 84. Sjuarmad mässingskandelaber, anskaffad 1913. Foto 1977.

Brass seven-armed candlestick, acquired in 1913.

inköptes från Össeby 1838. – 4. Ljuskrone av mässing med två kransar om vardera 8 armar, krönt av en örn. Höjd ca 90 cm. Tillverkad av J Dahlström, Visby, och inköpt 1955. Hänger mitt i långhuset. – 5. Ljuskrone av mässing med en krans om 6 armar, krönt av en dubbelörn. Höjd 36 cm. Torde vara identisk med den lilla ljuskrone som enligt byggnadskommittéprotokoll skänktes av byggnadskommittén och kyrkvärdarna 1841. I sakristian. – 6. Ljuskrone av trä och papier-maché med gipspåläggningar; med 4 ljusarmar om vardera 4 ljus, blåmålad och dekorerad med guldornament och förgyllda stående änglar av papier-maché; diameter ca 70 cm. Enligt visitationsprotokoll skänkt av sjökaptan J Bandelin mellan 1860 och 1867. Skadad, förvaras på sakristievinden.

I 1594 års inventarium omtalas »Een liwse krone» med senare tillskriven anmärkning »forderfwit». Samma ljuskrone omnämns i 1680 års inventarium som »aldeles borta».

Ljusarmar: – 1. Två femarmade ljusarmar med rund plattor (fig 81). Längd 38 cm, plattans diameter 26

cm. På östra väggen på ömse sidor om altaret. – 2. Nio trearmade ljusarmar med runda plattor. Längd 30 cm, plattans diameter 20 cm. På långhusets norra och södra väggar. Samtliga ljusarmar är enligt räkenskaperna inköpta från Marcus Ax 1913.

Ljusstakar: – 1. Fyra trearmade ljusstakar av mäs-sing med svarvade träskaft. Höjd 36 cm. Fastsatta i läktarbröstningen. Enligt beslut anskaffade 1913. – 2. Två femarmade mässingskandelabrar (fig 83) med profilerade skaft och rund kula, höjd 45 cm. Enligt inskrift skänkta av 1895 respektive 1897 års nattvardsungdom. – 3. Två sjuarmade mässingskandelabrar (fig 84) med profilerade skaft och rund kula, höjd 61 cm. Stämplade M AK GEFLE. Inskrift på kulorna EKSTA KYRKA ÅR 1913. Enligt räkenskaperna anskaffade 1913. – 4. Två två-armade ljusstakar av malm med rund platta, höjd 32,5 cm. – 5. En tvåarmad ljusstake av mässing med genombrutet skaft (fig 82), höjd 30 cm. Sannolikt från senare delen av 1700-talet. Jfr SvK, Sm bd II:2, fig 160. – 6. Två ljusstakar av tenn med rund platta, höjd 20 cm. Enligt inskrift gåva från EKSTA-SPROGE SL KF. AVD. 1959. – 7. Fyra ljusstakar av tenn med fyrkantig platta, höjd 13 cm. Enligt stämplor tillverkade 1965. – 8. Sex träkandelabrar, sk dekorationsljusstakar, använda vid begravingar, med svarvade skaft, svart-lackerade. Enligt räkenskaperna inköpta 1951 från J Nordins träsvarveri i Jönköping.

I 1594 års inventarium omnämns två »tinne liwsstager» med senare kommentar »förbränt, men sa. H. Lars hafwer sedan förärt til kyrckian två stora liusstakar och sal. hustru Ingrid (?) gifwit I liten stake». I inventariet från 1730-talet omtalas »En liusstaka af bleck med fem pipor», vilken enligt tillägg till 1784 års inventarium haft inskriptionen IHS, samt två ljusstakar av trä. Dessa senare omtalas 1834 som »odugliga». Enligt räkenskaperna sistnämnda år anskaffades ljuspipor av förtent bleck. 1838 försåldes enligt räkenskaperna bleckstaken och tennstakarna infördes enligt byggnadskommitténs beslut till Visby för att omarbetas till två vinkannor och en oblatask (se ovan). Samma år talas om att beställa »8 eller 10 Stakar af Träd till Altaret som sedan målas med Gul Oljefärg». Enligt räkenskaperna anskaffades 1889 »en ljusställning till kyrkan».

Textilier

Antependier: – 1. Av röd sammet med applikationer och guldbroderier, på mitten kors med rundel. I rundeln Guds lamm i guldbroderi på blå botten, kringkorset silverstrålar. På ömse sidor om korset A och O i

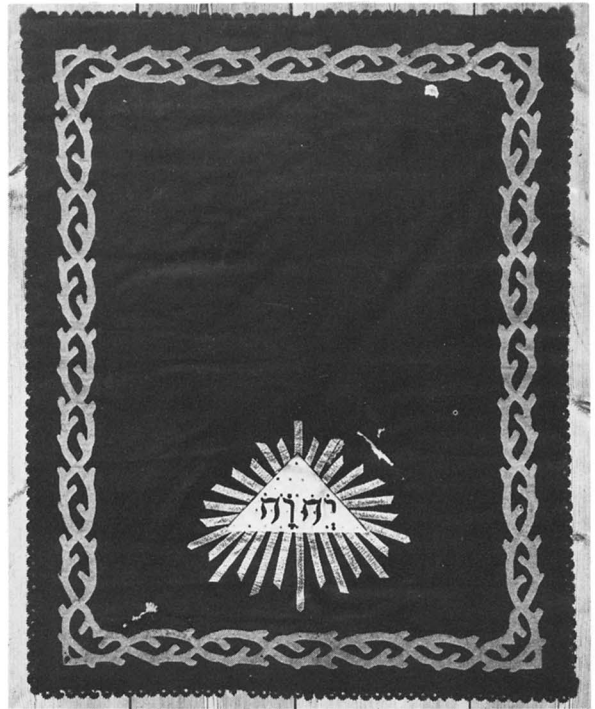

Fig 85. Predikstolskläde av röd vadmal med applikationer i vitt och guld, sannolikt från 1800-talets mitt. Foto 1977.

Altar cloth, red frieze with white and gold appliqué, probably mid-19th century.

guldbroderi på blå botten inom rundlar, fransar nertill. Höjd 75 cm, längd 190 cm. Komponerat av C W Petersson. Gåva till kyrkan 1913. – Av grönt ylle med broderier i fyra färger. Höjd 90 cm, längd 230 cm. I kanten invävt: »GH-AMH-51» (Gotlands hemslöjd, Ann-Mari Hoke, 1951). Inköpt enligt stämmobeslut 1950. – 3. Av violett ylle med broderat kors i svart och silver. Höjd 90 cm, längd 230 cm. I kanten invävt »Konsthantverk LA 1960». Gåva av anonym 1960. – 4. Av vitt ylle med broderi i guld, gult och grönt. Höjd 90 cm, längd 230 cm. I kanten invävt »Konsthantverk LA 1961». Inköpt enligt stämmobeslut 1961.

Mässhakar: – 1. Vändbar mässhake av ylle, på ena sidan vit med applicerat kors i gulvitt och blått med guldbroderier samt guldbroderad rundel; på framsidan guldbroderat Kristusmonogram inom gulgrön rundel; den andra sidan är röd med på både rygg- och framsida applicerat kors i gröna, grön gula och grönblå nyanser, på ryggsidan kors samt fisk i broderi. Enligt räkenskaperna inköpt 1938. – 2. Av grönt ylle med applicerat vitt kors med broderier i gult och blått. Enligt påskrift tillverkat av Libraria 1944.

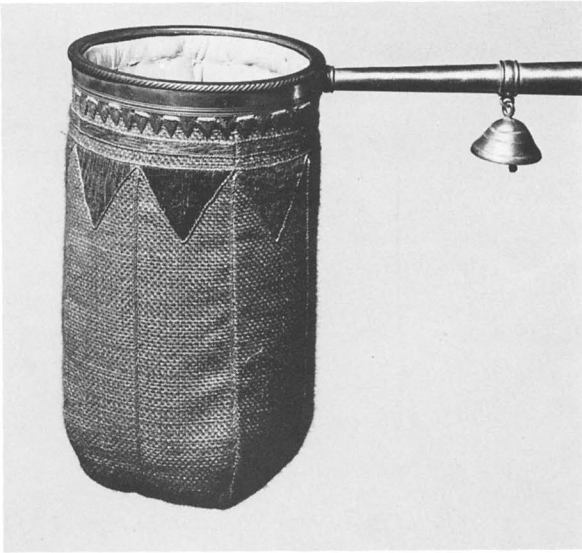

Fig 86. Kollektåv, skaft och ring från 1700-talet, påsen av grönt ylle tillkom 1958. Foto 1977.

Collection bag. The shaft and ring date from the 18th century, while the green woollen bag was made in 1958.

Stolor: – 1. Vitt band utan dekor. – 2. Av grönt band utan dekor.

Predikstolskläden: – 1. Av röd vadmal med vita applikationer: Jahvemogram inom triangel med silverbroderade strålar och med bård symboliserande en törnekrona (fig 85). Höjd 110 cm, bredd 87 cm. 1800-talet. Använt även som antependium. – 2. Av röd sammet med guldfrens. Början av 1900-talet? – 3. Av grönt ylle med broderat kors i fyra färger, bredd 42 cm, höjd 47 cm. Enligt räkenskaperna inköpt 1958. – 4. Av violett ylle med broderat kors i silver, bredd 42 cm, höjd 47 cm. Tillverkat av Konsthantverk LA 1961. Gåva av anonym 1961. – 5. Av vitt ylle med broderier i guld, gult och grönt. Bredd 42 cm, höjd 47 cm. Tillverkat av Konsthantverk LA 1961. Inköpt 1961.

Kormatta i gulvita och bruna nyanser. I kanten invävt »GM AMH» (Gotlands hemslöjd, Ann-Mari Hoke). Inköpt 1952. Ligger innanför altarringen.

Matta i sakristian. I kanten invävt »MB GH» (Monica Bertilsson, Gotlands hemslöjd). Gåva 1959 av f hemmansägaren Karl Pettersson, Uggårds och f järnvägsarbetaren Albert Wahlgren, Hägar.

Försvunna textilier

I 1594 års inventarium omnämns bland annat »Een rød fløiels missehagel.⁵⁵ Een Recklin⁵⁶ Handwge eller

faeger – ij.⁵⁷ Een huid sardings missehagel⁵⁸ och en missesaerk». Alla dessa textilier antecknas senare som uppbrända; om särken uppges att den innan branden blivit omgjord till altarduk. 1680 års inventarium upptar dessutom ytterligare två altardukar, som också uppbränts, samt ännu en altarduk, »utsjirt med hwijt söm», även den uppbränd. I inventariet från 1730-talet uppräknas bland annat: »1. En Röd gammal Mässhake med oäckta gullspetsar. 2. En gammal obrukelig af halfsiden. 3. En gammal mässkiorta. 4. En ny Altarduk av Damast dräll. 5. En gammalt Altarduk med en Servet. 6. En Rödt kläde som ligger underst på Altaret. 7. En gammalt handkläde som hör till funten.» Nr 1–4 antecknas senare som försålda, nr 1 och 2 1751 och nr 3 1755. 1745 anskaffas enligt räkenskaperna »En ny Sammets mässhake med Silver spetsar». 1768 inköps »Wallmar till I hyende wid Altaret». I 1784 års inventarium uppräknas »Altarduken och därunder et rödt af valmar. Mässhaken af rödt manchester och mässkjortan, et handkläde vid funten. En lång dyna på graderna, af rödt valmar». Senare finns tillskrivet »2ne et rödt och svart Pullpet kläde». Mässhaken är enligt senare tillskrift i 1834 års inventarium »såld, oduglig». Pulpetkläderna uppges på samma ställe vara avskrivna 1891. Vid visitationen 1848 hade kyrkan ingen mässhake, däremot har tillkommit bla »1 broderad slöja». Ännu 1917 fanns ingen mässhake, varför en fond då bildades för inköpande av en sådan.

Kollektredskap

Ett par kollektåvar (fig 86) med påse av fodrat grönt ylle med guldbroderier, mässingsbeslag och bjällra, på svarvat träskaft, målat i brunt, blått och grått. Längd 177 cm, påsens diameter 12 cm, påsens djup 23 cm. Renoverade 1958. Tidigare klädda med svart sammet med silvergalonger. Förmodligen identiska med de »2ne Nya häfwar af Sammet med klockor förärte af pastorskän Elisabeth Kolmodin», vilka för första gången nämns i inventariet från 1730-talet.

»2 Collecttaflor» omtalas i inventariet från 1730-talet. Dessa är enligt senare anteckning i 1834 års inventarium avskrivna 1891.

Gravminnen

Epitafier: – 1. Av sandsten, flankerat av figurskulpturer (fig 87, 21). Omfattningen består av dels två vertikallister, den övre med mittförcroppning, bärande årtalet 1667, och indragna ändpartier, den nedre försvunnen och ersatt av en enklare list av trä; dels sidostycken i broskverk med hängande vindruvsklasar. Tavlan, vars nedre del är defekt, inramas av en profilerad list med rundbågigt övre mittparti; i svickelfälten kerubhuvu-

Fig 87. Epitafium av sandsten över kyrkoherden Peder Hansson, död 1667, och hans hustru Lisbeth Larsdotter. Rekonstruktionen av krönet osäker. Deponerat i SHM. Foto SHM 1977.

Sandstone tablet in memory of Vicar Peder Hansson, †1667, and his wife, Lisbeth Larsdotter. The reconstruction of the head is uncertain. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

den i hög relief och å själva bågen oval broskverksinramad kartusch med inskriften H PEDER HANS/EN/ LISBETH LARS DAATTER. I fältet målning föreställande två män och två kvinnor i dräkter med pipkragar, samtliga med knäppta händer. Över deras huvuden symmetriskt upphängt draperi, under vars centrum skymtar en strålände sol med Jahvemomonogram. De flankerande figurerna står på postament, som vilar på konsoleer i form av broskverksornament med nedhängande vindruvsklase. Till vänster står Moses med lagtavlorna, till höger Aron med rökelsekar i handen. Överstycket och nederstycket finns numera inmurade i korportalens vimperg; överstycket är rundat upptill och prytt med en snäcka med frukter på ömse sidor, nederstycket har en kartusch, omgiven av broskornament och draperier samt nederst ett klot, avslutat med en

döds-kalle. På överstycket har vilat två keruber med döds-kallar, flankerande krönet. Detta är utformat som ett på en döds-kalle vilande timglas, i bakgrunden ett par vingar. Epitafiets bredd ca 140 cm. Färger: ljusröd karnation, gråvitt, guld, gråsvart, grått, rödbrunt, gulvitt. Kartuschinskriftionerna i guld på svart botten. Färgerna mörknade och delvis avflagnade. Deponerat i Nordiska museet 1885 (inv nr: 50.716), i Statens historiska museum 1943 (inv nr: 23003: 100).

Epitafiet är uppsatt till minne av kyrkoherden i Eksta och Sproge Peder Hansson och hans familj. Inskrifterna lyder enligt Wallin:⁵⁹ »H. Peder Hansøn. Lisbeth LarsDotter. Nedanföre står. På samma taf-la: Mors. Tua. Mors Chri. Frag. Terra. gloria. Coeli. Et. Dolor. inferni sunt meditanda tibi. Vive. Diu. Sed. Vive. Deo. Nam. Vivere. mundo. Mortis. opus. Viva. est. vivere.

vita. Deo. Qviekuid. erit. tandem. mea. Spes. est. unica. Christus. Huic. vivo. Huic. moriar. cetera. cura. nihil. Quid. valet. hic. mundus. quid. gloria. quidve. Triumphus! Post. miserum. funus. pulvus. et. umbra. sumus.» (=Du död, Kristus är din död. Jorden är förgänglig. Du bör betänka himlens härlighet och helvetets plåga. Lev länge men lev för Gud, ty att leva för världen är dödens verk, men att leva för Gud är det levande livet. Vad som än sker, är Kristus till sist mitt enda hopp. För honom lever jag, för honom ska jag dö. I övrigt frågar jag efter intet. Vad betyder denna värld, vad äran, vad framgången? Efter den sorgliga döden är vi stoft och skuggor.)

– 2. Av sandsten (fig 88). Epitafiet består av en stor oval kartusch med målat figurmotiv inom broskverksram med två flankerande kerubhuvuden. Kartuschens målade framställning återger Gud Fader omgiven av keruber, vilka från molnen skådar ner på två bedjande, mot varandra vända barn, en gosse och flicka i 1600-talsdräkter. Ovanför den stora kartuschen finns en mindre, oval kartusch med otydlig inskrift; denna flankeras av keruber sittande på var sitt snedställt postament, som vilar på den stora kartuschens ramverk. Krönet består av en bladomgiven, på enkel baslist vilande rund platta med året 1842 senare in-hugget, ovanpå vilket ett timglas står. Baslisten vilar på ett kvadratisk solur, vilket numera sitter inmurat i korportalens vimpereg. Nederstycket består av en profilerad platta, som bärs upp av en hjärtformad kartusch med broskverksram, nedtill avslutad av tre vindruvsklasar. Färger: gråvitt, guld, gråsvart, rödbrunt, gulvitt. Kartuschinskriftionerna i guld på svart botten. Färgerna mörknade och delvis avflagnade. Deponerat i Nordiska museet 1885 (inv nr: 50.716), i Statens historiska museum 1943 (inv nr: 23003: 100). Vid depositionen har de båda epitafierna 1 och 2 felaktigt sammanblandats och hopsatts till ett enda epitafium. Vilket krön som hör till vilket epitafium är dock osäkert.

Epitafiet är sannolikt uppsatt till minne av ett par barn till kyrkoherde Hans Pedersson Eistadius och hans hustru. Inskrifterna lyder enligt Wallin:⁶⁰ »Rom. 14: Sive vivimus sive morimur. Domini sumus. H.H.P.S. M.A.D. (Herr Hans Pedersen. Margaretha Andersdotter.) Nedanföre på samma tafla. Ad lectorem. Pallida nos rapuit pueros aetate tenellos, Mors instabilis nos documenta sumus. Sic visum est Domino fas est quod debita poscit. Colloquio at fruimur contuituque Dei. Atque parentes jam valeant jungermur – – – Buccina coelestem cum canitante Thronum, Anno 1665.» (=Evad vi leva eller dö, höra vi Herren till. Till läsaren. Den bleka döden har ryckt

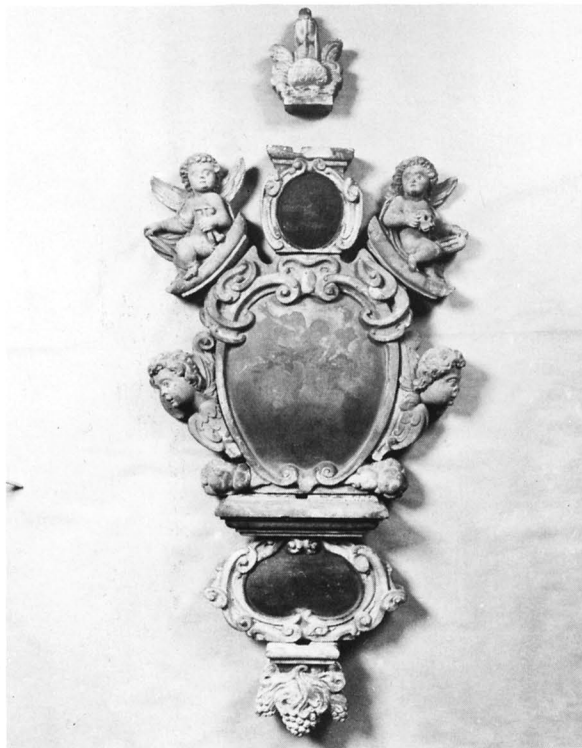

Fig 88. Epitafium av sandsten över ett par barn till kyrkoherden Hans Pedersson Eistadius, 1670-talet? Krönets utformning osäker. Deponerat i SHM. Foto SHM 1977.

Sandstone tablet in memory of two children of Vicar Hans Pedersson Eistadius; 1670's? The reconstruction of the head is uncertain. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

bort oss gossar i späd ålder. Livet är osäkert, därom är vi vittnesbörd. Så har behagat Herren; det är rättmätigt, att han återkräver länen. Men vi gläder oss åt att samtala med Gud och skåda honom. Och nu farväl till föräldrarna. Vi skall förenas – – –? År 1665.) (Texten ofullständig mot slutet och därför svårtolkad.)⁶¹ – 3. Av sandsten, tavlan saknas (fig 89). Ramverk med flankerande evangelister på konsoler och triangulärt överstycke med två figurskulpturer och krönande kerub. Tavelomfattningen består av släta vertikallister med förkroppad kant, upptill avslutade med ett utsvängt, volutliknande broskornament, från vilket nedhänger en fruktguirland. Baslisten vilar på en bred broskverksornerad konsol med mittkartusch, nedtill avslutad av draperi. Mot det triangulära överstyckets sidor vilar två rustningsklädda, skäggiga män med perspektiviskt förkortade ben, och å den avskurna spetsen står en kerub med bägge armarna fattande om ett kors.

Fig 89. Epitafium av sandsten över kyrkoherde Hans Pedersson Eistadius, död 1680, och hans hustru Margareta Andersdotter. Deponerat i SHM. Foto SHM 1977.

Sandstone tablet in memory of Vicar Hans Pedersson Eistadius, †1680, and his wife, Margareta Andersdotter. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

Triangelfältet är ornerat med en oval, liggande kartusch, omgiven av palmkvistar. Den otydliga inskriften nämner årtalet 1680. De flankerande figurerna, Johannes och Matteus, med respektive symbol, står på konsoler, som är dekorerade med kerubhuvuden i relief. Mått: höjd ca 250 cm, bredd med evangelistfigurer ca 150 cm. Färger: rött, gråvitt, svart, guld. Målningen är fragmentarisk. Deponerat i Nordiska museet 1885 (inv nr: 50.808), i Statens historiska museum 1943 (inv nr: 23003: 102). Till detta epitafium hör möjligen också ett kerubhuvud, som tillsammans med de båda vilande keruberna från epitafium nr 1 och krönstenen till nr 2, samt två i ändarna tillplattade klot, finns deponerade i Statens historiska museum sedan 1943 (inv nr: 23003: 101), (Nordiska museet 1885, inv nr 50.715). Epitafiet är uppsatt till minne av kyrkoherden i Eksta och Sproge Hans Pedersson Eistadius och hans familj.

Inskriften lyder enligt Wallin:⁶² »Anno 1680 H:Hans Pedersen i Eistad. Margaretha AndersDatter.» Tavlan beskrivs i 1830 års inventarium som »en målning föreställande 9 personer 6 m/än/ k. och 3 q/vinnor/ k.».

Gravstenar: – 1. Av grå kalksten (fig 90), trapezoidal, på mitten prydd med en inhuggen kalk och ovanför denna en oblat. Längd 192 cm, bredd upptill 68 cm, nertill 115 cm. Spräckt. Stenen torde vara lagd över en präst. 1200-talet? Ligger vid kyrkans södra sida utanför korportalens ursprungliga plats övertäckt av grus, framtagen för undersökning 1976. – 2. Av ljusgrå kalksten (fig 91), skrånande kanter, med inristat kors i enkelt utförande. Hårt nött och vittrad. På korsarmarna och foten spår av runinskrift. Endast 4 runor har kunnat tydas: ... ek ... b-u ... Medeltida. Längd 150 cm, bredd 50 cm. Vid sakristians östra gavel.⁶³ – 3. Av kalksten, lagd över prosten Israel Kolmodin 1709–1780,⁶⁴ hans son, prosten Gustaf Kolmodin (1755–1833),⁶⁵ hans sonson, jägmästaren i Orsa Lars Gustaf Israel Kolmodin (1875–1951), samt dennes hustru Elisabeth Kolmodin (1889–1973). Längd 235 cm, bredd 176 cm. Vid sakristians östra gavel. – 4. Av kalksten, lagd över kyrkoherde Michael Kolmodin (1745–1805).⁶⁶ Längd 235 cm, bredd 168 cm. Vid sakristians östra gavel. – 5. Stående, obearbetad sten, rödaktig granit, på liggande sockelsten av samma material och av liknande utseende, rest över prosten Pehr Wallgren (1798–1856). Höjd ca 150 cm. Sydöst om kyrkan. – 6. Stående sten av rödaktig kalksten, rest över kyrkoherde Lars Henrik Lyth (1814–79).⁶⁷ Höjd ca 160 cm. Strax söder om föregående.

Följande gravhällar står inmurade i östra kyrkogårdsmurens insida från norr till söder: – 7. Av kalksten, nött, oläslig så när som på bokstäverna M – – –. – IP. Längd 175 cm, bredd 125 cm. – 8. Av kalksten, lagd över Johan Johansson, »Lillemellinges» (1708–75) och hans hustru Margareta Göransdotter (1711–70). Längd 195 cm, bredd 140 cm. – 9. Av kalksten, hårt nött och i huvudsak oläslig. Evangelistsymboler i hörnen, i mitten bomärke inom kartusch. Nedanför kartuschen årtalet 1752. Längd 220 cm, bredd 138 cm. Troligen lagd över Lars Båtelsson och Lars Andersson, Bopparve, båda döda 1752.⁶⁸ – 10. Av kalksten, nött, oläslig. Inhugget bomärke för Bopparve gård. Längd 200 cm, bredd 137 cm. – 11. Av kalksten, ornerad med spegel, nött och vittrad, oläslig så när som på fragment av latinsk text och årtalet 1704. Längd 207 cm, bredd 138 cm. Möjligen lagd över kyrkoherden Lars Hansson Oxenwaldt (1643–1721) och hans familj.⁶⁹ – 12. Av kalksten, nött och vittrad, oläslig. Längd 188 cm, bredd 130 cm. – 13. Av kalksten, lagd över hustrun Gertrud

Fig 90. Gravhäll av kalksten, på mittfältet kalk och korsmärkt oblat, prästgravsten, troligen från 1200-talet. Foto 1978.

Limestone burial slab, in the middle a chalice and a wafer with a cross. In memory of a priest, probably 13th century.

Hansdotter, Burge (d 1702). Längd 187 cm, bredd 125 cm. – 14. Av kalksten, textband längs kanterna, evangelistsymboler i hörnen, lagd över kyrkvärden Christopher Hansson Polhammer, »Storemellings» (d 1766) och hans hustru Karen PD (d 1732). Längd 208 cm, bredd 135 cm. – 15. Av kalksten, nött, till största delen oläslig, evangelistsymboler i hörnen, textband längs kanterna, spegel i mitten. Längd 215 cm, bredd 160 cm. Möjligen lagd över kyrkoherden Hans Pedersson Eistadius (d 1684).⁷⁰ – 16. Av kalksten, lagd över kyrkoherden Peder Hansson (d 1657), i hörnen evangelistsymboler, längs kanterna textband med bibelcitat (Apokal XIII), i mitten kors och dödskafe, omgivna av texten HODIE MIHI, CRAS TIBI (=idag jag, i morgon du). Längd 208 cm, bredd 145 cm. – 17. Av kalksten, nött och vittrad, lagd över kyrkoherden Pehr Pehrsson Lyth (1676–1744), hans hustru Helena Hammarin (d 1741),

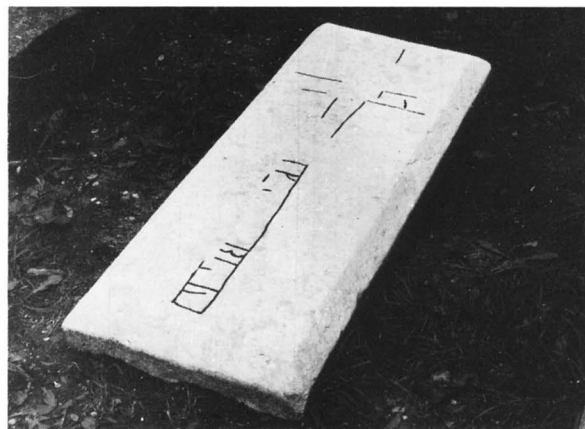

Fig 91. Gravhäll av kalksten med fragmentarisk runinskrift, medeltida. Foto i ATA.

Burial slab, limestone, with a fragmentary runic inscription; medieval.

och deras dotter, Israel Kolmodins hustru Anna Catharina Lyth (d 1744). Längd 225 cm, bredd 147 cm. – 18. Av kalksten, lagd över Johan Polhammer, »Storemellings» (d 1749), och hans hustru Margareta Andersdotter Dominik (d 1748). Längd 195 cm, bredd 130 cm. – 19. Av kalksten, lagd över Lars Larsson, Rondarve, och hans hustru Catharina Jacobsdotter, daterad 1796. Längd 185 cm, bredd 120 cm. – 20. Av kalksten, nött, oläslig så när som på enstaka bokstäver och året 1765. Längd 205 cm, bredd 125 cm. – 21. Av kalksten, nött, oläslig. Längd 192 cm, bredd 112 cm. – 22. Av kalksten, nött, oläslig. Längd 197 cm, bredd 124 cm. – 23. Av kalksten, nött, oläslig. Längd 186 cm, bredd 105 cm. – 24. Av kalksten, nött, oläslig. Längd 195 cm, bredd 127 cm. – 25. Av kalksten, lagd över Lars Jacobsson, Käbbe (d 1746) och hans hustru Christina Larsdotter (d 1734). Längd 185 cm, bredd 130 cm. – 26. Av kalksten, lagd över Anders Andersson, Tomsarve (1712–74) och hans hustru Brita Hansdotter (f 1722). Längd 200 cm, bredd 130 cm.

Följande gravstensfragment förvaras i tornkammaren: – 27. Fragment av gravhäll av sandsten, hörn med en blomma och del av textband. Fragment av text »TRE ... DOTT/ER/». – 28. Fragment av gravhäll av kalksten, hörn med evangelistsymbol, senare huggen inåtbuktande rundning.

Flera av dessa gravstenar har tidigare legat inne i kyrkan, där numera inga gravstenar finns. I inventariet 1830 omnämns Pehr Pehrsson Lyths gravsten i sakristian, Lars Oxenwaldts vid södra sidan om altaret, samt Hans Pedersson Eistadii och ännu en prästmans,

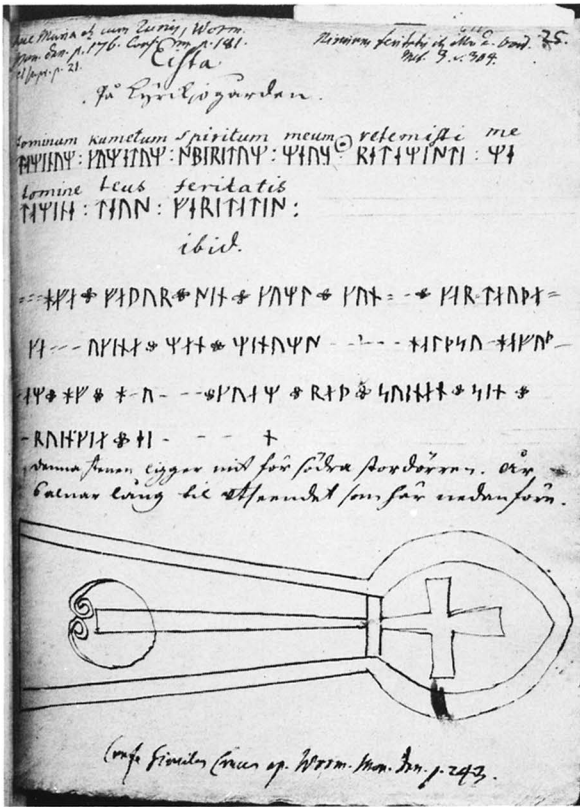

Fig 92. Medeltida gravsten med runinskrift, nu försvunnen. Efter teckning av J Wallin i KB.

Medieval gravestone with a runic inscription, now lost. After a drawing by J Wallin.

förmodligen Peder Hanssons, tillsammans med 5 oläsliga på ej närmare angivna platser i kyrkgolvet. Dessutom omtalas 33 gravstenar på kyrkogården. Enligt en tradition begravdes Pehr Pehrsson Lyth, som varit fältpräst i Karl XII:s tid, i sin karolineruniform med full utrustning. Vid grävningar på den gamla sakristians plats 1955 påträffades i en grav ett betsel av järn, en karolinervärja och handtag till en kista. Värjan och kisthandtagen lades åter ner i graven, medan betset tillvaratogs och förvaras nu i tornkammaren.⁷¹ Mått: längd 18 cm, bredd 15 cm. Detta fynd torde kunna anses som ett belägg för traditionens sannfärdighet.

Försvunna gravstenar med runinskrift

– 1. Gravsten, enligt uppgift i Worms Monumenta Danica 1643 liggande i golvet framför koret. Den har senare icke återfunnits. Texten löd i översättning: »Botvard i Snoder lät göra denna sten över sin husfru Botaid till Eksta.»⁷² – 2. Gravsten. Stenen låg ännu 1830 framför södra långhusportalen men har senare förkommit. Den var tydligen redan vid 1700-talets mitt mycket sliten. Den omtalas av Linné 1741, Wallin, Hilfeling 1799 och Ekdahl 1826. Enligt skiss hos Wallin (fig 92) hade stenen samma form som de gamla gotländska bildstenarna, och det är inte osannolikt, att det verkligen varit en sådan. Av texten kan i de äldre läsningarna endast urskiljas enstaka ord, men ingen sammanhängande text.⁷³ – 3. Gravsten. På Linnés tid låg stenen på kyrkogården, mot öster. Den omtalas endast av Linné och Wallin utan närmare beskrivning

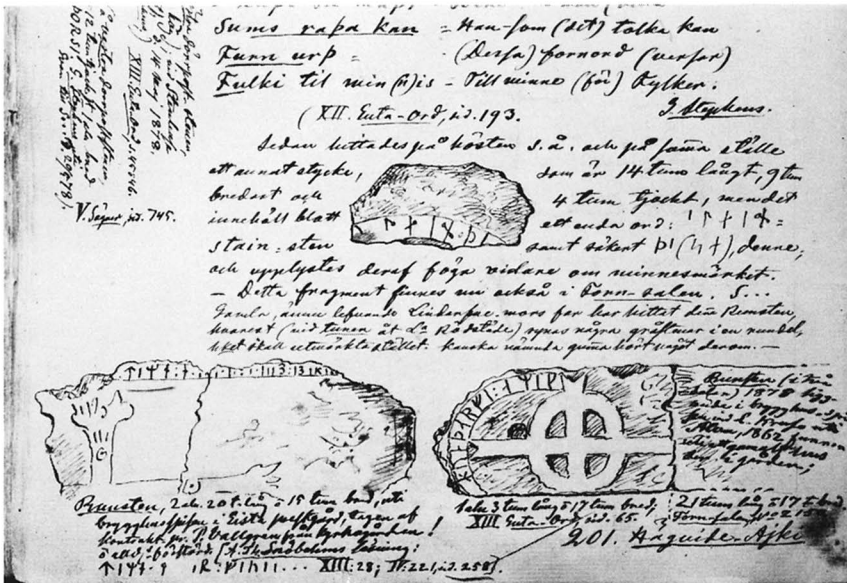

Fig 93. Medeltida gravstenar med runinskrifter (nu försvunna). Efter teckning av P A Säve, i UUB.

Medieval gravestones with runic inscriptions (now lost). After a drawing by P A Säve.

av utseendet. Sannolikt är den identisk med den sten, som enligt Säve 1877 fanns inmurad i bryggusspisen i Eksta prästgård men senare förkommit. Enligt Linnés och Wallins läsningar löd texten i översättning: »Herre . . . min ande. Du har förlöstat mig, Herre, sanningens Gud.»⁷⁴

Böcker

Eksta och Sproge kyrkors gemensamma bokförråd förvaras i ett skåp i Eksta kyrkas sakristia. Bland böckerna kan nämnas följande: – 1. Biblia . . . (Carl XII:s stora kyrkobibel). Stockholm 1702–03. Folio. – 2. Biblia . . . (Gezeliernas bibelverk).⁷⁵ Stockholm och Åbo 1711–27. 3 volymer. Folio. Fuktskadade. – 3. Biblia . . . (på danska). Köbenhavn 1744. 8:o. Enligt tillskrift skänkt av P Wallgren 1840. – 4. Biblia . . . Linköping 1762. 8:o. I prästgården. – 5. Det Nya Testamentet . . . Provöversättning. Strängnäs 1816. 4:o. 2 ex. – 6. Hand-Bok, ther uti är författat . . . Stockholm 1693. 4:o. – 7. Hand-Bok . . . Stockholm 1772. 4:o. 2 ex, 1 defekt. – 8. Hand-Bok . . . Norrköping 1811. 4:o. 2 ex. – 9. Kyrkio-Lagh och ordning . . . Stockholm 1687. 4:o. – 10. Kyrkio-Lag . . . Stockholm 1712. Smal 12:o. Namnteckning Petrus Lyth. – 11. Koralspsalmboken, Stockholm 1697. 4:o. Defekt. Har enligt tillskrift ursprungligen tillhört Levide kyrka, »ankommen 1699», samt Gerum kyrka 1777. I prästgården. – 12. Koralspsalmboken, Stockholm 1774. 4:o. – 13. Af Then Svenska Prof-Psalmboken . . . 1–2. Stockholm 1765. 2 volymer. 8:o. Del 2 defekt. – 14. Förslag till Kyrko-Sånger, För Svenska Församlingen . . . Upsala 1793. – 15. Evangelier och epistlar . . . u o 1773. 4:o. – 16. Förslag till en förbättrad Evangelii-Bok . . . Stockholm 1817. – 17. a. Müller, A, De Eclipsi passionali disquisitio. U o 1674. b. Densamme, Speciminium Sinicorum A M Greiffenhagii Decimae de decimis . . . U o 1685. c. Thar Frey-Tags-Predigt . . . U o o å. d. Edzardus, S, De praecipuis doctrinae Christianae capitibus Adversus Judaeos & Photinimos . . . Rostock 1656. e. Henning, Excommunicationis Pontificiae . . . Greifswald 1668. Sammanbundna. I prästgården. – 18. Pufendorf, S, Inledning til Historien . . . Sthlm 1680. 4:o. Defekt. – 19. Peringskiöld, J, En Book af Menniskiones Slächt . . . Stockholm 1713. Folio. – 20. Scriver, C, Själe-Skatt . . . 1–6. Stockholm och Norrköping 1723–31. 4 volymer. 4:o. – 21. Hunnius, N, Epitome credendorum . . . Norrköping 1726. 8:o. – 22. Luther, M, Passionspredikningar . . . Stockholm 1726. 4:o. – 23. Concordia pia . . . Norrköping 1730. 4:o. – 24. Koch, C, Själe-Skatts Kerne och Stierna . . . Norrköping 1730. 1–3 i en volym. 4:o. – 25. Luther, M,

Fig 94. Skåp i sakristian, överdelen av ek, underdelen av furu med skiva av rödaktig kalksten, 1700-talstyp. Foto 1977.

Cupboard in the vestry, upper part oak, lower pinewood with a slab of reddish limestone; 18th century type.

Kyrkopostilla . . . 1–3. Stockholm 1753 f. Två volymer. 4:o. – 26. Marmontel, J F, Bélisaire. Lausanne 1771. 8:o. – 27. Wilskman, S, Swea Rikes Ecclesiastique Werk . . . 2. Örebro 1782. 8:o. – 28. Sjöborg, N H, Uppgift på Fornlemningars kännetecken . . . Stockholm 1815. 8:o. – 29. Samma arbete, ny upplaga, Stockholm 1828. 8:o. – 30. Handbok för vaccinatörer . . . Stockholm 1872. 8:o.

Förutom ovan förtecknade böcker märks även en stor samling av förordningar och andra offentliga tryck från 1690 och framåt, prästmöteshandlingar, äldre skrifter rörande nykterhet samt ett flertal psalmböcker från 1800- och 1900-talen.

I 1594 års inventarium omnämns »En Altarbog» med ditskriven kommentar »dansk». I 1680 års inventarium förekommer en svensk altarbok. Bland övriga böcker som försvunnit märks Darelis, Hartmans, Faxéns och Hedins läkarböcker, vilka nämns i inventarieförteckningarna från 1800-talet men som förkommit före århundradets slut.

Fig 95. Bord av furu, 1700-talstyp, i sakristian. Foto 1977.

Deal table, 18th century type, in the vestry.

Möbler

Skåp i två avdelningar (fig 94), underdelen av omålad furu med två dörrar, som öppnar sig till var sin skåpavdelning, med rödaktig marmorskiva; överdelen av ek med dubbeldörrar, enkla inläggningar i dörrarna. Underskåpets höjd 88 cm, längd 114 cm, bredd 65 cm. Överskåpets höjd 115 cm, längd 120 cm, bredd 35 cm. Underskåpet förmodligen identiskt med det »Skåp deruti Kyrkiones penningar förvaras», som nämns första gången i inventariet från 1730-talet, överskåpet troligen det nya »Ekeskåp» som inköpts enligt räkenskaperna 1792–93. I sakristian.

Bord av omålad furu (fig 95), svängda ben. Höjd 74 cm, längd 99 cm, bredd 54 cm. Förmodligen det träbord, vilket omnämns första gången i inventariet 1784. I sakristian.

Fyra stolar av renässanstyp, av omålad furu med vridna ben (fig 96). Ett par av stolarna är reparerade i senare tid. Höjd 95 cm, sitthöjd 50 cm. Enligt räkenskaperna tillverkade av klockaren 1758. I sakristian.

Pall av furu med kontursågade ben (fig 97), inskrift: BIDG (bomärke) 1739. Höjd 38 cm, längd 45 cm, bredd 28 cm. Inskriften syftar möjligen på Brita Jacobsdotter, Grymlings, som blev änka 1739.

Försvunna möbler

I 1594 års inventarium omtalas »Tho gamle kyrkekistor, den ene er forraadnit», och »Eet brudsætel mid nogle veengir⁷⁶ wti, huilke venge aldelen ere forbi». Dessa föremål uppges i en senare tillskriven kommentar vara uppbrunna. I inventariet från 1730-talet omtalas dessutom »Ett stenbord med foot». Detta före-

Fig 96. Stol av furu, tillverkad 1758. Foto 1977.

Pinewood chair, made in 1758.

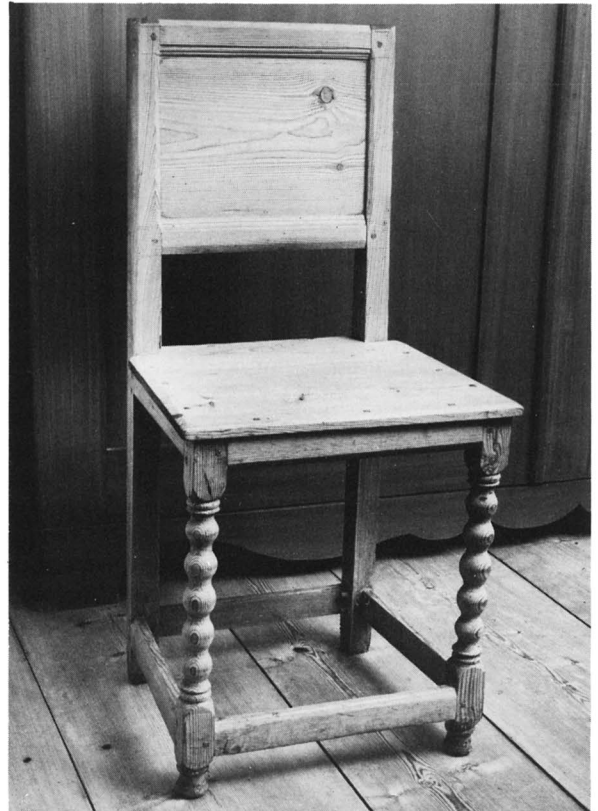

Fig 97. Pall av furu, genom inskrift daterad 1739. Foto 1977.

Pinewood stool, dated by an inscription, 1739.

kommer även i inventariet 1784, men omnämns sedan inte. 1748 inköps enligt räkenskaperna »I Ekkista att förwara medel uti». Denna kista omnämns sedan i inventariet 1784 som »En kista med 3 lås, hwaruti kyrkans pengar förvaras». Den fanns kvar ännu 1848, men avskrevs 1891. Enligt räkenskaperna 1756 har »Kyrckiovärdarna sålt et obrukeligt Låås tagit ifrån det i sacrist/ian/ ståndande gaml/a/ skåpet». 1811 försålde enligt räkenskaperna »ett gammalt Sacristiskåp». 1812 utbetalas arbetslön för »Skåpets förfärdigande i sacristigan». 1745 utbetalas arbetslön för »plicktepellens förfärdigande». 1808 utbetalas »Arbetslön för et kyrkan tillhörigt skrin». Detta skrin fanns kvar ännu vid inventeringen 1848. I 1784 års inventarium omnämns »Et Skåp i bänken til höger om altaret hvarest kyrkans böcker och öfriga handlingar förvaras». Detta antecknas i tillägg till 1834 års inventarium som borttaget. 1784 och 1834 omnämns »I bänk» i sakristian.

Fattigstock

Fattigstock av trä, nedåt avsmalnande (fig 98). Inskrift på framsidan: J.S.S. GIFWET / D:T:STOCK. Höjd 102 cm. Färger: mörkbrunt, rött, vitt, grönt.

Enligt räkenskaperna 1742 utbetalades en summa till målaren för »fattigstockens — — öfverstryckande». Vid prostvisitationen 1743 omtalas, att »Fattigstücken, som på kyrckians omkåstnad i Eijstad gjöras skulle, har Eijstad klockare uprättat ny och förärt til kyrckian...».

Övriga inventarier

»Carolus XIV Ioannes, Rex Sveciae & Norvegiae», stålstick av C Forssell efter målning av F Gerard. 1822. Maskskadat. Inom glas och bred träram. Höjd 83 cm, bredd 60 cm. I sakristian. Enligt räkenskaperna är porträttet anskaffat 1832, ramen tillverkad av snickaren Bergsten och glaset insatt 1841.

Sigillstamp med bild av kyrkan före ombyggnaden, sedd från sydväst, därovanför namnet Jahve inom strålgloria. Inskription: EJSTA PASTORATS SIGILL. 1828. I prästgården (se titelbladet).

»Bilder ur Jesu lif», flerfärgsoljetryck inom glas och ram. Höjd 55 cm, längd 67 cm. 1860-talet. I sakristian.

Mullställ av trä med spade, svarvade ben, svart- och vitmålat. Enligt räkenskaperna anskaffat 1890. På sakristievinden.

Två tennvaser, enligt stämplor tillverkade 1950, gåva från kyrkliga syföreningen 1950.

Tennvas, inskrift: MINNE AV ELIAS 1962. Tillverkad av silversmeden M Fredriksson, Lädarve. Gåva till kyrkan 1962.

Fig 98. Fattigstock, enligt räkenskaperna skänkt av kyrkans klockare 1742. Foto 1977.

Poorbox, presented, according to the accounts, by the sexton in 1742.

Fig 99. Likvagn, inköpt 1925 från Ernst Aldén, Nybro. Foto 1978.

Hearse, purchased in 1925 from Ernst Aldén, Nybro.

Fig 100. Klocka från 1650, sannolikt gjuten vid kyrkan. Foto 1977.

Bell, dating from 1650, probably cast near the church.

Likvagn målad i svart och silver (fig 99). Draperier med tofsar, applikationer och stjärnor. Senast använd vintertid eftersom medar applicerats på hjulen. Enligt räkenskaperna inköpt 1925 från Ernst Aldén, Nybro. I prästgårdens ladugård.

Övriga försvunna inventarier

I 1594 års inventarium omtalas bland annat »Eet Røgelse kar», senare överstruket, och »Tho Alterklockor», vilka kommenteras, »den ene kom til Slot-tet», den andra blev uppbränd. I inventariet från 1730-talet omtalas »Två gamla Taflor nästan af foglar förderfvade», och »En Jubelfäst Tafla gifven vid Tack-sägelsedagen 1730», samt »En fana som Eigstad ting tillkommer». Denna fana torde vara samma som om-nämns av Hilffeling: »En gammal Blå sonderrefven Bonde Fahna, med en på målad Häst å båda sidor och Inscription Hablinge Ting 1711. stod i et hörn i kyrkan.»⁷⁷

1809–10 utbetalas enligt räkenskaperna arvode för »Straffstockens lagning». 1811–12 utbetalas arvode för »Förfärdigandet af en Ram till Kong/en/s Tal till Rikets Ständer vid Riksdagens slut i Örebro. Vid auktion på överblivna kyrkoinventarier i sockenstugan 1840 för-sålles bland annat »En benklåka m m». 1855 inköps

enligt räkenskaperna »1 kopparask för penningförva-ring». En äldre likvagn försålles 1925.

Klocka

Kyrkans enda klocka är av tämligen enkelt utförande (fig 100). På kroppen kan följande inskrift läsas: H PEDR HANSEN SOÆNEPRAES. /A/NNO . . ., samt bokstäverna IHS inom kartusch. Bokstäverna är ej formade i matri-sen utan ristade i gjutformen. Ny klockkläpp från Bergholtz 1946, klockan omhändertagen av Bergholtz 1951. Höjd 104 cm, diameter 103 cm. Vikt ca 650 kg.

Enligt Wallin⁷⁸ löd inskriften på klockan: »H. Peder Hansön Sognepraest Anno 1650». Årtalet torde senare ha förstörts genom kimning.⁷⁹ Enligt Holmbäck⁸⁰ upp-visar klockan stora likheter med klockan i Västerhejde, varför de båda klockorna torde ha samma upphovs-man. Wallin uppger att klockan är gjuten i Eksta, »straxt wid kyrkiogården 1650». Denna tradition fort-lever i socknen än i dag. Vid gravgrävningar 1939 och 1973 har i A Jakobssons, Ajvide, familjegrav, ca 18 meter norr om västtornet, påträffats en rund grop, i vilken fanns slag och kol. Gropens storlek överens-stämde med klockans mått, och då fyndplatsen dess-utom ligger strax utanför norra kyrkogårdsmurens for-na sträckning torde fyndet kunna betraktas som ett belägg för traditionens sannfärdighet.⁸¹

Noter

1. Redogörelse för socknens fornminnen har utarbetats av fil lic *Folke Hallberg*, till vilken framförs ett varmt tack.
2. *P A Säve*, Gotländska samlingar II, s 440.
3. *P A Säve*, Reseberättelse 1864, s 153 (med avbildning av dörröverstycket).
4. Enligt muntligt meddelande av prosten *E W Amér*.
5. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia I* s 63.
6. *Pehr Pehrsson Lyth*, f 1676 i Fardhem, d 1744, regements-pastor 1712, kyrkoherde i Eksta och Sproge 1723. G m *Helena Hammarin*. – *Lemke*, s 307 f.
7. Enligt uppgift i kyrkoarkivet.
8. En kunglig förordning 1764 föreskrev största sparsamhet med landets skogstillgångar.
9. Detta rundfönster döptes av folkhumorn till »Prostinnan Wallgrens spinnrockshjul», enligt muntligt meddelande av prosten *E W Amér*.
10. *Mårten Johansson* från Suderbys i Gothem, verksam som tornbyggare vid 1700-talets mitt och senare hälft, har bla ansvarat för tornbyggena i Eke och Hogrän.
11. Enligt uppgifter i ATA och kyrkans arkiv.
12. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia I*, s 65.
13. *P A Säve*, *Gotländska samlingar V*, s 783 (med avbildning av kapitälet).
14. *J Roosval*, *Den gotländske ciceronen*, 2 uppl, s 102 f.
15. *H N Strelow*, a a, s 142, uppger både åren 1160 och 1169 som kyrkans byggnadsår.
16. *J Roosval*, *Den kyrkliga konsten*, i: *Boken om Gotland I*, s 289.
17. *E Gustafsson*, *Den romanska kyrkan i Atlingbo*, s 78.
18. *J Roosval*, *Die Kirchen Gotlands*, s 211.
19. *Peder (Per) Hansson*, d 1657, kyrkoherde i Eksta och Sproge, nämnd 1632, 1648 och 1650. G m *Lisbeth Lars-dotter*. – *Lemke*, s 305.
20. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia I*, s 63.
21. I samband med förstärkningsarbetena i tornet 1927 fram-kom under golvet i ringkammaren gravar, ovanför vilka brända trärester låg. Enligt uppgift i ATA.
22. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia I*, s 63 (med skiss av kyrkan).
23. *Pehr Wallgren*, f 1798 i Ölme härad, Värmland, d 1856; fadern soldat, intagen i Linköpings skola 1812 och omfat-tad med synnerlig omvårdnad av dåvarande biskop v Ro-

- senstein, student i Uppsala 1821, prästvigd i Visby 1824. Kyrkoherde i Eksta och Sproge 1833, kontraktsprost 1854. G m *Rosalie Eberstein*. – *Lemke*, s 311.
24. *Carl Johan Eberstein*, f 1758, d 1838; student i Lund 1772, professor i Lund 1808, domprost därstädes 1812, biskop i Visby 1813. »Som enskild människa var han utmärkt genom älskvärdhet och fromhet» (*Lemke*). Såväl *C J Eberstein* som hans son, *Christian Eberstein*, f 1794, d 1858, *Pehr Wallgrens* svärfar, hade personliga kontakter med *Esaias Tegnér* – ehuru dennes förhållande till *Eberstein dy* var mindre gott – varför möjligheterna att även *Wallgren* genom dessa själv kommit i personlig kontakt med *Tegnér* inte kan uteslutas.
25. *Jacob Klingwall*, f 1786 i När, d 1866; adjunkt i Visby skola 1814, past praeb i Väskinde 1828, honorarieprost s å, kyrkoherde i Roma 1842. Har av trycket bla utgivit »Fornlemningar i Wisby» 1823–24.
26. *Fredrik Blom*, f 1781, d 1853, överste, arkitekt; professor vid Konstakademien och intendent vid Överintendentsämbetet. Svenskt biografiskt lexikon 5, s 13 f.
27. *Carl Gustaf Blom Carlsson*, f 1799, d 1868, arkitekt; professor vid Konstakademien och intendent vid Överintendentsämbetet. Svenskt biografiskt lexikon 5, s 20 f.
28. *P A Sæve*, Reseberättelse 1864, s 150 (med avbildning av kyrkan).
29. *C G Brunius*, Gotlands konsthistoria 3, s 239 f.
30. *Nils Pettersson*, f 1853, d 1930, byggmästare i Visby; verksam vid ett stort antal kyrkorestaureringar på Gotland.
31. *Gustaf Petterson*, f 1855 i Visby, d 1933, arkitekt, byggnadsråd; arkitekt vid Överintendentsämbetet från 1882. Genomförde åtskilliga kyrkorestaureringar, varav många på Gotland.
32. *Carl Wilhelm Pettersson*, f 1866 i Ronehamn, d 1954, målare, tecknare, konservator. Från 1890-talet verksam som konservator, framför allt vid kyrkorestaureringar, och har utfört restaureringsarbeten i mer än 100 svenska kyrkor, bla i Dalhem, Ardre, Hemse och Östergarn på Gotland samt i Uppland, Västergötland och Södermanland.
33. *I Lindblad*, Invigningskorsen i de gotländska kyrkorna, s 57.
34. *Johan Didrik Grönhagen*, f 1681, d 1738, landshövding på Gotland 1728, friherre 1731. Hans reformiver i kombination med hänsynslöshet gjorde honom synnerligen populär bland allmogen. Svenskt biografiskt lexikon 17, s 380.
35. *J Roosval*, Gotländsk vitriarius, s 196 f. Se även *A Andersson*, Die Glasmalereien des Mittelalters in Schweden, s 169.
36. SvK, Stockholm V: 1, Adolf Fredriks kyrka och S:t Olofs kapell, s 35.
37. SvK, Uppland V: 1, Össeby kyrkoruin, s 44.
38. *Jacob Riek*, f i Lübeck, d senast 1693 i Stockholm. Målarmästare och konterfejare. Troligen utbildad i födelsestaden. Flyttade från Gotland till Stockholm, där han fick burskap 1676. 1689 upptas han som utländsk mästare i Stockholms målärmbetes rulla.
39. *Hans Pedersen Eistadius*, efterträdde fadern som kyrkoherde i Eksta och Sproge 1657. Avsatt på grund av oordentligt leverne 1659, men återfick pastoratet 1663. D 1684. G m *Margareta Andersdotter*. – *Lemke*, s 305 f.
40. *Elisabeth Kolmodin*, f *Facht*, g m prosten *Israel Kolmodin*. – *Lemke*, s 308.
41. *J Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands fornsal, s 155 f.
42. *C R af Ugglas*, Gotlands medeltida träskulptur, s 300.
43. Inskriften på predikstolen felrestaurerad, se ovan noterna 36 och 37.
44. *Lars Oxenwaldt*, son till kyrkoherde *L H Oxenwaldt*, handlande, ägde Stjärnarve gård. D 1787. – *Lemke*, s 307.
45. *Carl Friederich Dreutz*, förmodligen far till den hovkvartermästare *J H Dreutz*, som utfört målningsarbetena i bla Östergarn, Eke, Burs och Alva kyrkor.
46. Uppgifterna om orgeln hämtade från SAOK:s orgelinventering, ATA.
47. *R Steffen*, Stenhuggarverket på Gotland och dess utövare under 1600-talet, 1935, s 8 ff.
48. *B Bruzelli*, Tenngjutare i Sverige, s 402.
49. *Johan Hernell*, f 1680, d 1759, målare och träsnidare från Växjö, verksam i Småland, Östergötland samt mot slutet av sitt liv på Gotland. – *E Lundmark*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal, s 21.
50. *Johan Niklas Palm*, f 1812, d 1894, silversmed, mästare i Visby från 1842. – *Upmark*, a a, s 735.
51. *Bruzelli*, a a, s 396 f.
52. *Bruzelli*, a a, s 93 f.
53. *Lars Hansson Oxenwaldt*, f 1643 i Sanda, d 1721, kyrkoherde i Eksta och Sproge 1685. G m företrädarens dotter *Elisabeth Eistadia*. – *Lemke*, s 306 f.
54. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 63.
55. Fløjel, äldre dansk benämning på sammet.
56. Röcklin, ett plagg med vid halsöppning och vida ärmar, ev utan ärmar, användes under medeltiden i Norden vid gudstjänster utanför mässan, ensamt eller som underplagg till korkåpa. Under 1500-talet kom röcklinet att i det danska väldet ersätta mässkjortan som underplagg till mässhaken. Under 1600-talet har man i Sverige på många håll ändrat röcklin till mässkjortor genom att sy på ärmar. – *B Stolt*, Kyrklig skrud, s 69–75.
57. Fäga, gotländskt ord för den långa kommuniionsduk, som kom i bruk under medeltidens sista århundraden. Den hölls av två akolyter (korgossar) under hakan på de knäböjande nattvardsgästerna för att hindra smulor av hostian från att falla på kyrkgolvet. Efter reformationen finns belägg för att duken hållits av kyrkvårdarna (SvK, Blekinge II, s 174). Då särskilda altarskrank infördes, lades kommuniionsduken på dettas överliggare. Dess ursprungliga innebörd föll så småningom i glömska. På duken lades också pengar i offer åt prästen i samband med kommunionen. Vid ett prästmöte i Visby på 1570-talet sägs bruket av kommuniionsdukar vara tillåtet, vilket innebär en

- avvikelse från förhållandet i andra delar av det danska väldet. *O Wallqvist*, *Ecclesiastique Samlingar* II, s 516; jfr *C-M Edsman*, Offer och mässoffer. Svensk teologisk kvartalsskrift 26, 1950, s 167–198. *H Gustavson*, *Gotländsk ordbok* I, Upsala 1918–40, översätter ordet med »handkläde, (lång)duk, omgång af nattvardsgäster vid nattvardsgång».
58. *Sarding*, sannolikt avses sarduk (sars), ett grovt tyg av ylle och linne.
59. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 59.
60. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 60.
61. Översättningarna från latin är utförda av fil kand *Svante Nyberg*, till vilken framförs ett varmt tack.
62. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 59.
63. Gotlands runinskrifter nr 74, s 107 f.
64. *Israel Kolmodin*, f 1709 i Lärbro, d 1780, kyrkoherde i Eksta och Sproge 1744, prost 1769. G m 1) *Anna Catharina Lyth*, 2) *Elisabeth Facht*. – *Lemke*, s 308.
65. *Gustaf Kolmodin*, son till *Israel K*, f 1755, d 1831, kyrkoherde i Eksta och Sproge 1806, kontraktsprost 1819; riksdagsfullmäktig 1818. »Mångkunnig och lärd hushållare, betydande possessionat.» G m *Christina Elisabeth Malmsten*. – *Lemke*, s 310.
66. *Michael Kolmodin*, son till *Israel K*, f 1745, d 1805, kyrkoherde i Eksta och Sproge 1781. Framstående ornitolog. G m *Catharina Butendorff*. – *Lemke*, s 309.
67. *Lars Henrik Lyth*, f 1814 i Östergarn, d 1879, kyrkoherde i

- Eksta och Sproge 1857, då avgivna besvär underkänts. Besvären grundade sig på Lyths till blindhet gränsande svaga syn. G m *Jakobina Ödman*, f *Bandelin*. – *Lemke*, s 311 f.
68. Enligt anteckning av *David Gadd* i inventarieförteckning i Eksta kyrkoarkiv.
69. Se föregående not.
70. Se not 67.
71. Enligt muntligt meddelande av prosten *E W Amér*.
72. Gotlands runinskrifter nr 71, s 103 f.
73. Gotlands runinskrifter nr 72, s 104 f.
74. Gotlands runinskrifter nr 73, s 106 f.
75. Den stora bibeleditionen, vars utgivande ombesörjdes av ärkebiskoparna *Gezelius*, far och söner.
76. *Venger*, förmodligen ett slags tygklädda dynor.
77. *C G Hilfeling*, *Resejournal* 1799, s 125 f.
78. *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s 61.
79. *Kimning*, metod vid klockringning, varvid man slår på klockans utsida med en klubba.
80. *L M Holmbäck*, *Visby stifts kyrkklockor* III, södra tredingen, s 50; *Densamme*, *Sextonhundredatalsklockor* i *Visby stift*, s 57 f.
81. Enligt muntligt meddelande av klockare *J Lickander*. Slagg från gropen har tillvaratagits och förvaras i materialboden. – Se *E Swanström*, *Gjutplats för kyrkklocka* i *Visby*, s 223 ff.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

KB: *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I (sign Dep 32:2)
C G Hilfeling, *Resedagböcker* (sign Fm 57:1–13)

ATA: *N J Ekdahl*, *Resa på Gotland* 1826, s 5; Inv 1830;
P A Säve, *Berättelse* 1864, teckning av kyrkan och kyrkogården från sydost, teckning av ett medeltida dörröverstycke vid Ajvide; handlingar rörande deposition av altarpupsats och epitafier i Nordiska museet 1885; rörande förslag till restaurering 1896; rörande restaurering av kyrkan 1913; rapport angående framtagna medeltida kalkmålningar av *C W Pettersson* 1914; snabbinventering av *R Gabrielsson* 1924; handlingar angående reparationer och förstärkningar av tornet 1926; angående utvidgning av kyrkogården 1927; angående nytt golv i koret 1931; angående putsning av tornet 1938; angående nya kolonnetter i tornets ljudgluggar 1941; angående framtagna medeltida portaler 1947; angående ny vindflöjel på tornet 1954; angående elektrisk installation 1954; angående borttagandet av två dörrar i koret 1955; angående nytt bårhus 1962; angående utvändig restaurering 1971; angående ny kyrkogårdsmur och nya grindar i väster 1974; Fotografier och uppmättningsritningar.

Räa: K-byråns arkiv: förslag till förstärkning av tornet av *S Brådhe* 1926; förslag till ny vindflöjel av *B Nyström* 1954; förslag till elektrisk installation av *L Träff* 1954; förslag till utvändig restaurering av *I Holmström* 1971.

Uppsala

UUB: *P A Säve*, *Gotländska samlingar* II, V (sign R 623), med avbildningar av runinskrifter och av ett kapital i prästgårdens trädgård; *dens*, *Ritningar*, *Aqvarellskitser* och *handskrivna utkast* om *Gotländska fornföremål*, mapp nr 68 (sign S 170:2), med avbildning av kyrkan och prästgården från sydväst.

Visby

ViLA: För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar: *Byggnadskommittéprotokoll* m fl handlingar rörande kyrkans ombyggnad 1834–47 (K I: 2); st prot 1848–69 (K I: 3); inv och räk 1734–1834 (L I: a: 1); räk 1749–81 (L I: b: 1); vis prot 1737–1833 (N: 1). *Gotländska kyrkoräkenskaper* 1614. *Maskinskriven avskrift* ur *Reg 108 B*, *Rigsarkivet*, *Köpenhamn*.

Domkapitlets arkiv i ViLA: *H Spegels* inv 1680–82 (DII: 1); inv bok för södra tredingen 1594 (DII: 3)

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Ambrosiani, S*, Gotländska kyrkoinventarier. Sthlm 1912.
- Andersson, A*, Corpus vitrearum medii aevi Skandinavien. Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien. Sthlm 1964.
- Brunius, C G*, Gotlands konsthistoria III. Lund 1866.
- Bruzelli, B*, Tenngjutare i Sverige. Sthlm 1967.
- Cavallin, S*, Lunds stifts herdaminne IV. Lund 1857.
- Edsman, C-M*, Offer och mässoffer. Svensk teologisk kvartalskrift 26. 1950.
- Fröman, I*, Besök på Karlsöarna. Sthlm 1957.
- Gotländska kyrkor i ord och bild, utgiven av Gotlänningens redaktion. Serie II. Visby 1898.
- Gustavson, H*, Gotländsk ordbok 1–2. Uppsala 1918–45.
- Hildebrand, H*, Sveriges medeltid II, Sthlm 1884–98.
- Holmbäck, L M*, Sextonhundratalsklockor i Visby stift, i: Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1952. – *Densamme*, Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, i: Hälsning från de hundra kyrkornas ö. Visby 1959.
- Jansson, S B F*, och *Wessén, E*, Sveriges runinskrifter XI, Gotlands runinskrifter I. Sthlm 1962. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.
- Lagerlöf, E*, Gotländsk stensulptur från gotiken. Sthlm 1975. – *Densamme*, och *Svahnström, G*, Gotlands kyrkor. En vägledning. Sthlm 1966, 2 uppl 1973.
- Lemke, O W*, Visby stifts herdaminne. Örebro 1868.
- Lindblad, I*, Invigningskorsen i de gotländska kyrkorna, i: Gotländskt arkiv 1972.
- Lindström, G*, Anteckningar om Gotlands medeltid 1–2. Sthlm 1892–95.
- Linnaeus, C*, Öländska och Gothländska Resa på Rikens Höglöflige Ständers Befallning Förrättad År 1741. Sthlm och Uppsala 1745.
- Lithberg, N*, Gotländska ringklubbor, i: Fataburen 1913.
- Lundmark, E*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal. Handkataloger II. Sthlm 1925.
- Nilsson, B*, Från Stora Karlsös forntid, i: Karlsöboken, Visby 1972.
- Ohlsson, E W*, Den medeltida stenbrytningen på Stora Karlsö, i: Stora Karlsö (årsredogörelse) 1970. – *Densamme*, Från forntid till bolagstid, i: Karlsöboken, Visby 1972.
- Roosval, J*, Den gotländska ciceronen, 2 uppl, Sthlm 1950. – *Densamme*, Den kyrkliga konsten, i: Boken om Gotland I. – *Densamme*, Die Kirchen Gotlands. Sthlm 1911. – *Densamme*, Die Steinmeister Gotlands. Sthlm 1918. – *Densamme*, Gotländsk vitriarius. Sthlm 1950. – *Densamme*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal. Sthlm 1925.
- Rydh, H*, Stora Karlsö under forntiden. Sthlm 1931. *Densamme* och *Schnittger, B*, Grottan Stora Förvar på Stora Karlsö. Sthlm 1940.
- Schönbeck, H*, Prelater. Sthlm 1927.
- Steffen, R*, Länsarkivets aktpublikationer IV, i: Gotländskt arkiv V. Visby 1933.
- Stolt, B*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition. Sthlm 1964.
- Strelow, H N*, Cronica Guthilandorum. Den Guthilandiske Cronica . . . Kbh 1633.
- Svahnström, G* och *Lagerlöf, E*, Gotlands kyrkor. En vägledning. Sthlm 1966, 2 uppl 1973.
- Swanström, E*, Gjutplats för kyrkklocka i Visby, i: Hikuin 3. Viborg 1977.
- Svenskt biografiskt lexikon.
- Sveriges Runinskrifter, se *Jansson, S B F* och *Wessén, E*.
- af Ugglas, C R*, Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott. Sthlm 1915.
- Upmark, G*, Guld- och silversmeder i Sverige 1520–1850. Sthlm 1925.
- Utas, J A:son*, Om gotländska valv. Examenssuppsats vid Chalmers tekniska högskola 1971 (stenc).
- Wallqvist, O*, Ecclesiastique Samlingar II. Sthlm 1791.

Tidningsartiklar: okänd tidn 1896?, SvD 29.4. 1912, GA 30.4. 1912, Go 31.8. 1923, StD 11.1 1924, GA 12.7. 1926, Go 11.9. 1926, G Folkbl 21.6. 1966, GA 3.4. 1968.

Förkortningar

ATA	Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.
GA	Gotlands Allehanda.
G Arkiv	Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby.
GF	Gotlands Fornsal, Visby.
G Folkbl	Gotlands Folkblad.
Go	Gotlänningen.
inv	inventarieförteckning.
inv 1830	en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i

kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.

KB	Kungliga Biblioteket, Stockholm.
KBS	K Byggnadsstyrelsen, Stockholm.
kr prot	kyrkorådsprotokoll.
PÅ	Pastorsämbetet.
RA	Riksarkivet, Stockholm.
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
räk	räkenskaper.

SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm.
snabbinv	en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde utförd under åren 1917–32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.
st prot	sockenstämmoprotokoll.
SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium, Stockholm 1912–
UUB	Uppsala universitetsbibliotek.
VHAA	K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
ViLA	Visby landsarkiv.
vis prot	visitationsprotokoll.
ÖIA	Överintendentens Ämbetet (efter 1918 KBS), Stockholm.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottnen		

Summary

It is not known whether the present church at Eksta was preceded by a wooden one, for no excavations have been made inside the church. The size of the parish, however, makes it very likely that such a church once existed.

Around the year 1200, a stone church was erected, with a nave and a narrower chancel with an apse. The present west tower was added a couple of decades later. The nave, still in existence, with its beautifully executed limestone masonry and undecorated portals may be related to the building activities of the Cistercians on Gotland, which began with the foundation of Roma Abbey in 1164. The similarity between the portal of the tower and the south portal of the nave shows, among other things, that the tower is not much younger than the nave. The masonry of the tower, however, is not so carefully executed as that of the nave.

At the end of the thirteenth century or early in the fourteenth, the Romanesque chancel was demolished, and a new one, as wide as but higher than the nave, was erected. The chancel was equipped with a stone vault, a richly carved south portal and a tall east window with tracery. The capital friezes of the portal are decorated with fabulous animals of an archaic character and plant ornament. On the inside of the archivolt are traces of original green colour. The building of the chancel has been attributed to an anonymous master, "Neoiconicus", active around 1300. Building plans for a new, larger nave and tower in proportion to the new chancel were not realized, however.

No great alterations were made to the church during late medieval times and the sixteenth century. Around 1640 the church was damaged by fire. Everything that could burn was destroyed and the chancel vault was injured. The church was

probably soon restored. Gradually, however, cracks, due to subsidence, appeared in the church walls. In 1763, extensive repairs were made, including the rebuilding of parts of the south wall of the chancel and the chancel vault, and the erection of a buttress on the south side of the chancel. A vestry was built on the north side of the chancel.

During the following hundred years only work of maintenance was performed, which did not prevent the church from becoming rather dilapidated. A new vicar, Pehr Wallgren, assumed office in 1833. He had been much influenced by the ideas propagated by Esaias Tegnér, bishop and author, namely, that churches should be simple, large and light, without too many objects that might detract the congregation's attention from the message of Christ. In 1838 Wallgren managed to persuade the parish to rebuild the church, which was completed in 1840. This rebuilding, made according to plans by Dean Jacob Klingwall, was in complete harmony with Tegnér's ideas, and altered the medieval character of the church. The chancel and nave were made into one unit by the demolition of the chancel arch, the chancel vault and the flat ceiling of the nave, and the whole church was covered with a wooden barrel vault. The walls of the chancel were lowered and those of the nave heightened, so that both nave and chancel were under the same roof. The Gothic chancel portal was moved to the middle of the south front, and the nave portals were blocked up. Large, round-headed windows were made in the walls of the nave. The old vestry was demolished and a new one built at the east gable of the chancel. This rebuilding, and that of Fårö Church in 1858 were the most extensive alterations made in any church on Gotland after the Reformation.

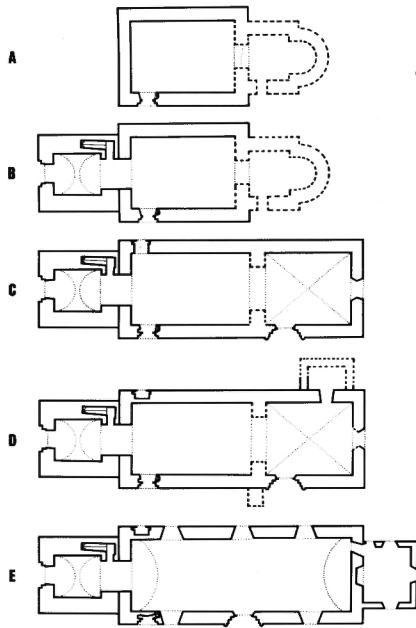

Fig 101. Kyrkans planutveckling, 1 : 1000. M Bergman och A Rosenqvist 1978.

Development of plan of church, scale 1 : 1000.

The revived interest in the Middle ages during the latter part of the nineteenth century caused people to regard the rebuilding performed in 1838–40 as vandalism, and by the 1890's this feeling had grown so strong that proposals were made to restore the church to its medieval character, which, mainly for financial reasons, could not be done. The most recent restoration of the interior was in 1913, and of the exterior in 1971–72, when the whole church was replastered and whitewashed. Otherwise, only maintenance work has been performed during the present century, with the exception of a reinforcement of the tower in 1927, newly carved stone colonnettes in the sound holes of the tower in 1942, and the uncovering of the outer surrounds of the nave portals in 1947–48.

MURALS

There are fragments of medieval painting, consisting of a fourteenth consecration cross and two fifteenth century paintings of saints (figs 53, 54) on the east and south walls of the chancel. There are probably more paintings under the plaster, also in the nave.

STAINED GLASS

In the church, in the middle of a round window in the east wall of the chancel, above the altar, is a pane of medieval

stained glass, dating from about 1250, belonging to a series of stained glass windows, of which nine panes are preserved in different parts of Sweden. It is extremely unlikely, however, that all this stained glass was originally in Eksta Church. The chancel window in which they would have been placed was not made until around 1300, and stained glass could hardly have survived the fire around 1640. There is also evidence that the chancel window was blocked up after the fire and placed in the chancel window and later removed and dispersed when the window—at some unknown date—was blocked up, or—which is more likely—a pane of stained glass was bought in conjunction with the rebuilding of the church in 1838–40 from some unknown church which sold all its stained-glass windows at the same time. The stained glass, however, is described and illustrated as if it had belonged to Eksta Church.

FURNISHINGS

Medieval

Fragments of the bowl of a font of reddish limestone, decorated with *fleurs-de-lis*, dating from the thirteenth century, are preserved. An early sixteenth century or possibly post-Reformation rood of rustic execution was donated to the church in 1787.

There is a gravestone with a runic inscription outside the east gable of the church. Near the former situation of the chancel portal, now below ground level, is another medieval gravestone on which a chalice and wafer are carved, but without inscription.

Other medieval furnishings were probably destroyed in the fire in 1640.

Post-Reformation

The reredos and pulpit, richly carved wooden Baroque work, were made in 1675 for St Olav's Chapel in Stockholm, and later sold to Össeby Church in Uppland. When this church was abandoned in 1838, both the reredos and pulpit were bought by Eksta Church. A sandstone reredos dating from 1667 is now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

The limestone font has the initials G S and the date 1652. The letters G S probably refer to Gertt Smitt; two masons of this name were active at Burgsvik in the middle of the seventeenth century. A pewter baptismal bowl was made by Mårten Michaelis, a Visby master 1661–1703.

The church bell was cast in 1650, according to tradition just outside the north wall of the churchyard. While digging graves in the churchyard, just outside the assumed position of the old north wall, workmen found a circular hole containing slag and charcoal. This may be taken as confirmation of the truth of the tradition.

Fortsättning från omslagets andra sida

- Klinte, band III, volym 54
Kräklingbo, band IV:4, volym 84
Källunge, band II, volym 42
- Lau, band VI:7, volym 165
Lojsta, band VII:1, volym 172
Lokrume, band I:3, volym 31
Lummelunda, band I:1, volym 3
Lye, band V:1, volym 105
Lärbro, band II, volym 42
- Martebo, band I:1, volym 3
Mästerby, band III, volym 54
- Norrlanda, band IV:1, volym 61
- Othem, band II, volym 42
- Roma sockenkyrka, band I:5, volym 35
Rone, band VI:5, volym 150
Rute, band II, volym 42
- Sanda, band III, volym 54
S Olofsholms kap, band II, volym 42
S Äulas kap, band II, volym 42
- Sjonhem, band IV:3, volym 68; tillägg
i band IV:6, volym 101
Stenkumla, band III, volym 54
Stenkyrka, band I:1, volym 3
Stånga, band VI:2, volym 125
Tingstäde, band I:2, volym 21
Tofta, band III, volym 54
Träkumla, band III, volym 54
Vall, band III, volym 54
Vallstena, band II, volym 42
Viklau, band IV:3, volym 68
Visby, Domkyrkan, volym 175
Visby, S Clemens, volym 169
Visby, S Nicolaus, volym 169
Vänge, band IV:3, volym 68; tillägg
i band IV:6, volym 101
Väskinde, band I:3, volym 31
Västergarn, band III, volym 54
Västerhejde, band III, volym 54
Väte, band III, volym 54
Östergarn, band IV:5, volym 97

UNDER UTARBETNING: Fardhem, Linde, När samt Helge And's kyrka och
S Göran i Visby.

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 178

GOTLAND

Hablinge ting

